

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Havlova „Nepolitická politika“

Bc. Ivana Vokounová

Diplomová práce

2018

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2014/2015

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Ivana Vokounová**
Osobní číslo: **H14545**
Studijní program: **N6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie**
Název tématu: **Havlova "Nepolitická politika"**
Zadávací katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Práce rozebere Havlovo pojetí nepolitické politiky, respektive prozkoumá napříč všemi jeho texty vztah k politice, představy o vlastním možném politickém působení a meze takového angažmá. Soustředit se přitom autorka bude i na nejzajímavější motivy či koncepty směřující do oblasti filosofie. Studium a rozbor spisů Václava Havla bude vykonán v kontextu znalosti dosavadních "Havlovských studií".

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

HAVEL, Václav. Spisy I.-VII. 1. vyd. Praha: Torst, 1999. ISBN 80-7215-094-4.
HAVEĽKA, Miloš. "Nepolitická politika": kontexty a tradice. In: Ideje, dějiny, společnost: studie k historické sociologii vědění. 1. vyd. Brno: CDK, 2010, 414 s. Dějiny a kultura. ISBN 978-80-7325-220-5.

HEJDÁNEK, Ladislav. Havel je uhlík: filosofie a politická odpovědnost. 1. vyd. Praha: Knihovna Václava Havla, 2009, 108 s. Sešity (Knihovna Václava Havla). ISBN 978-80-903518-7-5.

REZEK, Petr. Filozofie a politika kýče. 2. upr. a rozš. vyd. Praha: Jan Placák, 2007, 167 s. ISBN 9788090389809.

SUK, Jiří. Politika jako absurdní drama: Václav Havel v letech 1975-1989. Vyd. 1. V Praze: Paseka, 2013, 447 s. ISBN 978-80-7432-302-7.

ZNOJ, Milan. Havlova antipolitika na různý způsob. In: Soudobé dějiny. 2014, XXI, č. 3, s. 410-421.

A další literatura dle rešerše.

Vedoucí diplomové práce: **Mgr. Tomáš Hejduk, Ph.D.**
Katedra filosofie

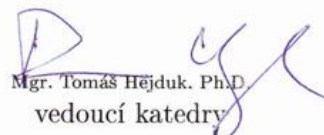
Datum zadání diplomové práce: **6. srpna 2015**
Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2016**

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.
děkan

L.S.

Mgr. Tomáš Hejduk, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 1. listopadu 2015

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucímu diplomové práce Mgr. Tomáši Hejdukovi, Ph.D., za jeho čas, rady, připomínky a vedení diplomové práce. Velký dík náleží rodině za srdečnou podporu a trpělivost po dobu studií.

ANOTACE

Diplomová práce se zabývá konceptem nepolitické politiky Václava Havla. Václav Havel navazuje svým konceptem na myšlenky Karla Havlíčka Borovského a Tomáše Garrigua Masaryka, kteří se rovněž zabývali myšlenkou morálního a odpovědného jednání, a to jak ve sféře veřejné politiky, tak i v privátní oblasti lidského života. Havel se k danému tématu obrací z pohledu existencialismu a fenomenologie. Koncept Havlovy nepolitické politiky zároveň vzbuzuje heterogenní ohlasy v akademické sféře, je proto podroben příslušné kritice, a to negativní i pozitivní. Cílem práce je analyzovat základní vizi Havlova konceptu nepolitické politiky, rozkrýt jednotlivé oblasti jeho zájmu a následně po kritickém nazření zmíněné vize i klást si otázku potencionálních perspektiv konceptu pro budoucnost. V diplomové práci vycházím zejména z rozboru Havlových esejí *Dopis Gustavu Husákovi* a *Moc bezmocných*; zahrnuty jsou rovněž Havlovy divadelní hry *Rodinný večer*, *Vyrozumění* a *Zahradní slavnost*; pozornost je věnována i Havlovým *Dopisům Olze*.

KLÍČOVÁ SLOVA

Nepolitická politika, post-totalita, post-demokracie, existenciální revoluce, autenticita, morálka, odpovědnost

TITLE

Havel's „Non-Political Politics“

ANNOTATION

This thesis deals with the concept of Václav Havel's non-political politics. Václav Havel builds his concept on the ideas of Karel Havlíček Borovský and Tomáš Garrigue Masaryk, who also dealt with the idea of moral and responsible behavior both in the sphere of public policy and in the private sphere of human life. Havel turns to the topic in terms of existentialism and phenomenology. The concept of Havel's non-political politics at the same time raises heterogeneous responses in the academic sphere and is therefore

subjected to relevant criticisms, both negative and positive. The aim of the work is to analyze the basic vision of Havel's concept of nonpolitical politics, to uncover individual areas of his interest and subsequently to critically evaluate the vision and to ask the potential perspectives of the concept for the future. The thesis is mainly based on the analysis of Havel's essays *Letter to Gustav Husák* and *The Power of the Powerless*; also are included Havel's theatrical games *Family Evening*, *Notification* and *Gardening*; attention is also paid to Havel's *Letters to Olga*.

KEYWORDS

Non-political politics, post-totalitarianism, post-democracy, existential revolution, authenticity, morality, responsibility

OBSAH

1. Úvod	9
2. Historie pojmu nepolitické politiky	12
2.1. Krize politiky 19. století.....	12
2.2. Nepolitická politika Karla Havlíčka Borovského	15
2.3. Nepolitická politika Tomáše Garrigua Masaryka	18
3. Havlovo pojetí nepolitické politiky.....	24
3.1. Absurdní drama.....	26
3.2. Dopis Gustavu Husákovi.....	32
3.3. Moc bezmocných	38
3.3.1. Nepolitická politika a post-totalitní režim	38
3.3.2. Nepolitická politika a post-demokracie	48
3.3.3. Nepolitická politika a existenciální revoluce.....	52
4. Kritické ohlédnutí za konceptem nepolitické politiky.....	56
4.1. Negativní kritika nepolitické politiky	57
4.2. Pozitivní kritika nepolitické politiky.....	63
5. Závěr	68
6. Použitá literatura	73

1. Úvod

Svět byl v posledních letech zaplaven literárním žánrem fantasy a science-fiction, žánry, jenž čtenáři či divákovi umožňují ponořit se zcela do světa imaginace a realitu všedního dne nechat za sebou. Odpověď na otázku proč se předkládané žánry těší celosvětové oblibě u mnoha generací, spočívá právě v avizované dichotomii fantazie a reality. Současná realita po člověku žádá, aby se ujal všech svých práv a povinností a byl za ně rovněž zodpovědný. Naopak člověk pohlcený ve fantasy světě může cokoli – je obklopen draky, zlovlky, příšerami či naopak dokonalými zbraněmi, robotickou výstrojí a výtvarnými všemožné vědy a techniky - z obyčejného člověka se náhle stává pán vesmíru, který se může stát i Supermanem, a přitom neopustit pohodlí svého obývacího pokoje. Čtenář je s daným stavem naprosto spokojený, neboť jej to nic nestojí (pomineme-li tržní cenu výrobku). Nikdo nemusí jít se svojí kůží na trh a bojovat se skutečným Darth Vaderem, a reálně se tak postavit na stranu dobra či zla. Morální úsudek a odpovědnost za své činy zůstávají v rukou literárních postav a evokují v člověku pocit, že jakýsi Luke Skywalker za nás vše vyřeší. Otázkou se stává, kdo by v reálném světě odpovídal dobrotivému Luku Skywalkerovi, který dokázal vyřešit i válku, přičemž se jako správný člen řádu Jedi držel morálních a čistých zásad. Přísluší avizovaná morální schopnost politickým institucím, kterými se lidé nechávají zastupovat ve věcech veřejných? Dostáváme se koneckonců k samotnému předmětu zájmu předkládané práce. Václav Havel se ve svých dílech zabýval tématem politiky a morálky. Svojí vizí nepolitické politiky poukázal na problematiku politiky praktické (do kritiky zapojoval jak totalitní politické systémy, tak i demokratické), vycházející přitom z existenciální a fenomenologické terminologie. V jeho pojetí požadovaná morální způsobilost Luka Skywalkera nepřechází primárně na politické instituce, nýbrž je v dispozicích každého člověka, tedy každý člověk se může stát Lukem Skywalkerem. Stačí se vzepřít onomu každodenností pohlcenému člověku sklouzávajícímu do pohodlí fantazie, jehož část se nachází v každém z nás. Havel se přiklání k fenomenologické tradici a domnívá se, že člověk má na výběr. Bohužel ku vlastnímu neprospěchu si v drtivé většině volí cestu komfortní každodennosti, díky níž má následně tendence oprošťovat se od neuspokojivé reality všedního dne, za což platí cenou nejvyšší – ztrácí sebe samého, vlastní identitu, odcizuje se druhým lidem a nakonec i smysluplnosti světa.

Havel vzbudil svým výjevem nepolitické politiky vsutku obrovskou vlnu reakcí. Politika (myšleno praktická, v jeho pojetí ta nemorální) se v jeho tezi totiž jeví jako zbytečná, neboť ti, jenž v sobě objeví morálně zodpovědného Luka Skywalker, posléze nutně vytvářejí politické společenství založené na morálce, praktická politika jako taková pak pozbývá platnosti. Na Havlovy bedra tak padá kritika z mnoha stran, která se snaží praktickou politiku do jisté míry obhajovat a Havlovu vizi nepolitické politiky zatracovat. Existují ovšem i přívrženci tohoto pojmu, kteří hodnotí Havlův odkaz kladně, spatřují v něm vize pro budoucnost politiky, neboť Havlem (a nejen jím) identifikovaná krize člověka, společnosti i politiky je stále častěji předmětem diskuzí. Záměrem této práce se stává přiblížit Havlův pojem nepolitické politiky prostřednictvím analýzy jeho tvorby, ať dramatické, či esejistické, a podrobit ji příslušné kritice (negativní i pozitivní), a zároveň se pokusit v nich nalézt možné alternativní přístupy k současné odosobněné politické praxi.

Diplomová práce je členěna celkem do tří částí. První část se věnuje samotnému pojmu nepolitické politiky. Zde je zapotřebí uvést, že nepolitická politika není pouhým Havlovým výdobytkem, pojem je zasazen hlouběji do českých dějin a rovněž v sobě nese odkaz k nespokojenosti se společenskou a politickou situací ve světovém měřítku. V prvním oddíle této části se pokusíme vykreslit zasazení tohoto pojmu ve světovém kontextu. Max Weber a Carl Schmitt mluví o krizi politična 19. století. Hovoří o odosobněné a technické moci, která se zaměřila na ekonomická pravidla. Pokud politika založená výhradně na vědeckých disciplínách nedosahuje ryze pozitivních ohlasů, kde hledat alternativní cestu? Druhý a třetí oddíl první části je věnován tradici českých zemí, na jejímž podloží staví i samotný Havel. V českém prostředí je pojem nepolitické politiky spojován převážně se jménem Tomaše Garrigua Masaryka, Masaryk daný termín připisuje zprvu Karlu Havlíčku Borovskému. V době národního obrození se Havlíček pokoušel apelovat na samostatnost českých zemí v Rakouské absolutistické monarchii. Zároveň projevoval kritiku o nevzdělanosti a neinformovanosti českých občanů o politických záležitostech a zdůrazňoval pozvednutí českého národa jakožto národa samostatného, tedy jakási práce na budování vzdělaného národa, jenž může existovat mezi říšskými velmocemi. Tuto vizi „*drobné práce*“ přejal i Masaryk v době zvyšujícího se vlivu české politiky na Rakousko-Uherské půdě, přičemž ji propojil i s pojmem humanity a morality. Z uvedené perspektivy následně vychází i Havlova vize nepolitické politiky.

Havel přichází s kritikou politiky jako takové, a to jak v totalitních, tak i demokratických politických systémech. Navozuje tím otázku morality politické praxe.

Sám poukazuje na potřebu občanské společnosti a nepolitické politiky vycházejí přitom z terminologie existencialismu a fenomenologie. Druhá část diplomové práce se tudíž zaměří na rozbor Havlových děl, neboť je zapotřebí prozkoumat samotný vztah Havla k politice, jak o ní smýšlel. Jeho projev se neomezuje na esejistickou tvorbu. V prvním oddíle druhé části nahlédneme do Havlovy dramaturgické činnosti, jež v sobě obsahuje prvotní kritiku totalitních systémů na základě identifikace krize jedince ve společnosti. Následně je třeba rozebrat základní Havlův text o povaze politiky, kde nastiňuje základní vizi politiky nepolitické. Analýza se tak zaměří na Havlův esej *Dopis Gustavu Husákovi a Moc bezmocných*. *Dopisy Olze* následně naskýtají vhled do Havlova smýšlení ohledně existenciální krize člověka.

Zároveň se jeví jako nutné dané texty podrobit kritice, která odhaluje nedostatky Havlova smýšlení o povaze politiky. Pojem nepolitické politiky odkazuje k problematice reálné politiky. Jak Havlíček, tak i Masaryk a Havel spatřovali nutnost reálnou politickou praxí obohatit o tento termín, ukázat jej jako potenciální alternativní cestu. V třetí části práce se poohlédneme jednak po negativních odezvách, jež koncept vzbudil. Zároveň je třeba poukázat i na pozitivní stránky konceptu, které by mohly odkrývat cestu pro budoucí formu politiky.

V závěru práce se pokusíme shrnout Havlovy myšlenky ohledně jeho vize nepolitické politiky. Dojde k porovnání a vymezení konceptů Havlíčka a Masaryka s Havlovým, na jejichž základě staví vlastní koncept. Dále se dostaneme ke zhodnocení samotného Havlova konceptu nepolitické politiky, které odkrývá několik rovin zájmu, ke kterým přísluší i náležitá kritika.

2. Historie pojmu nepolitické politiky

Václav Havel se stal po sametové revoluci veřejným propagátorem sousloví „nepolitická politika“. Termín se objevuje v jeho esejích již během osmdesátých let minulého století. Cílem se stává poukázat na osobní nespokojenost s politickou praxí, a to nejen co se týče totalitních politických systémů, ale i reálné politiky demokratických režimů Západního bloku. V daném smyslu lze spatřit i odkaz k jeho raným dílům (dramatickým i esejistickým) zabývajícím se existenčními tématy, jež jsou propojeny s kritikou stávajícího režimu a jeho fatálního dopadu na lidského jedince. Kde se ovšem vzal samotný pojem „nepolitická politika“?

2.1. Krize politiky 19. století

Jak uvádí Miloš Havelka, pojem nepolitické politiky je zasazen do historického rámce 19. a 20. století.¹ Co stálo za jeho vznikem? Pojem sám v člověku evokuje pocit určité nespokojenosti se stavem politické situace dané doby. Co člověka přinutilo, aby začal kritizovat reálnou politiku, jaké sociální situace byla reálná politika odrazem? Podnikneme-li historický exkurz do 19. století, naskytne se nám obraz rozkvétající průmyslové revoluce se svými strojními výdobytky. Dochází k akumulaci kapitálu, a to především díky koloniální politice. Následkem je orientace k oboru ekonomickému, který se dostává na výsluní a stává se určujícím oborem, dle něhož je posuzován veškerý život. Město je živoucí průmyslovou spleť, lákající do svých továren lidé z venkova, proces urbanizace je v plném proudu. Apel k materialistickému zaměření způsobu života zní ze všech koutů světa. Světové národy se nesou na vlně nových technologických objevů a předhánějí se v prvenství o nové výdobytky. Hospodářský a technologický vývoj nelze v dané době popírat. Naskytá se ovšem otázka, kde se v prezentované situaci nachází samotný člověk. Kde zůstal zájem o privátní rovinu lidského života? Je materiálně zabezpečený člověk skutečně šťastný? A co morální stránka hospodářského a technologického rozkvětu? Ve strojové výrobě dochází k předělu, který ustanovuje na jedné straně kapitalistického továrníka a na druhé proletariátní třídu. Dělníci si pomalu začínají uvědomovat svá nevýhodná postavení a docházejí k závěru, že strojová výroba je

¹ HAVELKA, Miloš. „Nepolitická politika“: Kontexty a tradice. In: HAVELKA, Miloš. *Ideje, dějiny, společnost: studie k historické sociologii vědění*. Brno: CDK, 2010, str. 317.

příčinou nedostatku práce a manufakturní zaměření vytváří z člověka mechanický nástroj. Technologický vývoj s sebou nutně nese negativní sociální dopad. Se sociálním úpadkem jde ruku v ruce i úpadek morální, kdy evidentně dochází k rozkladu morálních hodnot. Potvrzením jsou dobové tendence v kulturním okruhu – literatura i umění poukazují na prorůstající odcizenost člověka k sobě samému, jejímž výsledkem je i odcizené a nemorální chování k druhým osobám.²

Nastíněním dobové situace se dostáváme k samotné podstatě problému, kterou Havelka označuje jako krizi politiky a politična 19. století. Havelka v této souvislosti odkazuje k Maxi Weberovi a Carlu Schmittovi. Oba autoři se pokoušeli vysvětlit nastalou krizi ze sociologického a politicko-filozofického hlediska.³ Max Weber se zabýval problematikou vzniku kapitalistické kultury, stěžejní roli připisoval náboženství, které umožnilo vznik ekonomické kultury, a to díky své benevolenci k racionalismu. Zprvu hovoří o úpadku náboženství a postupné ztrátě vlastního obsahu, kdy zůstává pouhá forma. „*Ekonomické účinky velkých náboženských hnutí (...) se dostávají zpravidla až tehdy, když už čisté náboženské nadšení překročilo vrchol a začíná roztávat ve strážlivou všední práci, když náboženské kořeny pomalu odumírají a popouštějí místo profánnímu utilitarismu.*“⁴ Problémem spočívá ve ztrátě pravé víry, kdy zůstanou pouhá pravidla a zásady, jak vést správný křesťanský život.⁵ Weber identifikuje příčinu zmiňovaného úpadku náboženství v asketickém způsobu dodržování životních zásad. Puritánství se zaměřilo na hospodářsky-racionální pojetí života, Bůh nepochybně chce schopné služebníky – dělníky, považující práci za účel života. A dle Webera se dané přesvědčení promítlo i do myšlení buržoazního podnikatele, jenž nabyl domněnky, že zvyšování vlastního zisku není Bohu nemilostivé, ba naopak.⁶ Logicky, jestliže pan továrník dodržuje desatero, ba dokonce poskytuje lidem šlechetnou práci, má posléze i nárok na odměnu ve formě zisku. Jak by takové chování mohlo být považováno za nemravné? Weber dále poukazuje na fakt, že moderní stát směřuje uvedeným směrem racionalizace, s ním ovšem souvisí i proces postupné byrokratizace ekonomického

² Z literárního prostřední vzpomeňme kupříkladu na Charlesa Dickense, Honoré De Balzaca, Emila Zolu, z české tvorby pak Karla Václava Raise, Jana Nerudu či Boženu Němcovou. Všichni tito autoři vyjadřovali svoji nespokojenost se soudobou společností. Ve svých dílech podávali obraz bezpáteří společnosti, která je schopna podplácet, využívat slabé a chudé, Dickens se nebál poukázat i na zotročování a práci dětí.

³ HAVELKA, Miloš. „*Nepolitická politika*“: Kontexty a tradice. In: HAVELKA, Miloš. *Ideje, dějiny, společnost: studie k historické sociologii vědění*. Brno: CDK, 2010, str. 317.

⁴ WEBER, Max. *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: Oikoymenth, 1998, str. 261.

⁵ Tento fenomén je patrný i v dnešní době. Mnoho křesťansky založených rodin a jedinců se domnívá, že návštěvou kostela a dodržováním Desatera božích přikázání jednoduše projevují svůj vztah k náboženství. V čem ovšem spočívá ona skutečná víra?

⁶ WEBER, Max. *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: Oikoymenth, 1998, str. 256-263.

a politického života.⁷ Stát se dostává do pozice, která mu přináší zvýšený dohled nad veškerým veřejným děním a navíc mu umožňuje i veškerou manipulaci a regulaci nastavovaných ekonomických pravidel. Důsledkem se stává potírání základních svobod jedince, s čímž dle Havelky souvisí i ztráta zájmu o věci veřejné.⁸ K čemu nás následně Weberův výklad přivádí? Weberovou snahou je poukázat na krizi politična 19. století, přičemž se evidentně opírá o kritiku křesťanství a protestantství. Zároveň však otevírá otázku náboženské etiky a morálky, oblasti viditelně zaostávající za svými původními výklady. Již ve Weberových úvahách lze vysledovat patrný odkaz k hlubšímu zamyšlení se nad povahou vztahu politiky a morálky. Upadající křesťanská morálka má za následek i úpadek ve sféře veřejné politiky, a proto potencionální náprava předkládaného vztahu by měla být logicky založena na obnově před-politické sféry života (ve Weberově pojetí nalezení ryzi křesťanské víry v každém člověku).

Carl Schmitt posléze přichází s kritikou parlamentní demokracie a liberalismu, kterou opírá o pojem politična vycházející přitom z Hobessova válečného stavu. Podstatu politična vidí v dualitě politických kategorií přítel a nepřítel, odlišujících se od pojmů morálky, estetična či ekonomie. Za politického nepřítele je považován jakýkoli cizí člověk či uskupení s potencionální schopností ohrožovat vlastní stát a přátelské vztahy, tedy je existenciální hrozbou pro daný stát. Válka se jeví jako permanentní potencialita a úkolem státu je ochraňovat své občany před nepříteli. Kritika liberalismu spočívá právě v nepřijetí rozlišujících kategorií přítel a nepřítel.⁹ Schmitt tedy vidí zásadní problém v terminologii Západních demokracií pokoušejících se nejvíce o dialog zaměřený na ekonomii či morálku. Podává odlišný pohled na problém vztahu politiky a morálky, než jaký jsme identifikovali ve Weberově pojetí. Na jedné straně se Schmitt sice domnívá, že stát nemá být chápán jako nástroj ekonomie přispívající ke zvyšování materiálního bohatství, kde zájmy jednotlivých osob převažují zájmy společnosti. Na druhé straně rovněž kritizuje přehnané tíhnutí k morálce, přiklání se k Hobbesově praktické politické tradici, kdy v centru zájmu je péče o vlastní bezpečnost (jak vnitřní, tak i vnější). Z nastíněné pozice lze vydedukovat, že politika a morálka jsou odlišné sféry a jejich vztah není povahy implikační.

⁷ Tamtéž, str. 264-265.

⁸ HAVELKA, Miloš. „Nepolitická politika“: Kontexty a tradice. In: HAVELKA, Miloš. *Ideje, dějiny, společnost: studie k historické sociologii vědění*. Brno: CDK, 2010, str. 317.

⁹ SCHMITT, Carl. *Pojem politična: text z r. 1932 s předmlouvou a se třemi korolárii*. 2. vyd. Praha: Oikoymenth, 2013, str. 27-35.

Weber a Schmitt pokračují v otázce o povaze politické praxe, jež byla nastolena již v antice. Má být morální chování předobrazem politické praxe, nebo má být politika čistě praktická bez morálních soudů? Zdá se, že Weber se Schmittem se ve svých názorech ohledně morálky a politické praxe rozcházejí, zároveň však oba docházejí ke stejným závěrům o krizi politiky a politična. Velký význam přikládali faktu, že se politika odcizila samotnému člověku. Příčinnou odcizení bylo zaměření se na neutrální ekonomická pravidla a rozvíjející se techniku moci. Došlo tak k byrokratizaci politických systémů a následnému projevování nezájmu ze strany veřejnosti.¹⁰ Stát se svým politickým aparátem jednostranně zaměřil na sociálně-ekonomickou povahu věci. Z veřejného jednání se vytratila lidskost, neboť ta byla překážkou pro vlastní obohacování se politických aktérů a zbohatlíků, diktujících podmínky trhu. Oba autoři zřetelně popsali neblahý stav dobové společnosti a politické praxe, což odkazuje i k faktu, že společnost si zmiňovaný stav pomalu a jednoznačně začala uvědomovat a samozřejmě projevovala svoji nespokojenost. Ocitáme se nyní i u samotného pojmu nepolitické politiky zasazeného do českého prostředí, detailně do období národního obrození. Karel Havlíček Borovský se podobně jako Weber a Schmitt vyjadřuje kriticky k soudobému stavu politiky, poukazuje na její nedostatky. Řešení spatřuje v politice nepolitické. S jakým konceptem přichází Havlíček a po něm následující Masaryk, a jak se odlišují od Havlovy teze?

2.2. Nepolitická politika Karla Havlíčka Borovského

Pojem nepolitické politiky se objevil poprvé v českém prostředí v době Národního obrození u Karla Havlíčka Borovského. Masaryk Havlíčka označil jako politika par excellence, který se skrze politiku dotkl i filozofických témat, a to především v otázkách náboženských a národních.¹¹ Jeho působnost je zasazena kolem revolučního roku 1848, kdy se vydává na cestu buditelské práce a pokouší se o probuzení „občanského ducha“¹² skrze apel na občanské vědomí obyvatel českých zemí. Revoluce sice zaznamenala jistý úspěch, došlo ke zhroucení systému vlády monarchie, porevoluční nadšení Havlíček nicméně popisuje jako upadající a předznamenává tak restauraci

¹⁰ HAVELKA, Miloš. „Nepolitická politika“: Kontexty a tradice. In: HAVELKA, Miloš. *Ideje, dějiny, společnost: studie k historické sociologii vědění*. Brno: CDK, 2010, str. 317-318.

¹¹ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Karel Havlíček. Spisy TGM – svazek 7*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996, str. 174-175.

¹² HAVLÍČEK, Karel. *Co jest obec (1846)*. In: ZNOJ, Milan. HAVRÁNEK, Jan. SEKERA, Martin (Hrsg.). *Český liberalismus. Texty a osobnosti*. Praha, 1995, str. 79-88.

absolutizace v nových podmínkách. Danou politickou a společenskou situaci Havlíček pojímá jako nesvobodnou a domáhá se reformace politického systému Rakouské říše, kde by české země měly své autonomní postavení. Jak ovšem dosáhnout změny na politické scéně, jestliže české země nemají možnost účastnit se na výkonu moci, což plyne z povahy absolutistického systému říše?

Havlíček si problém nemožnosti politické působnosti velice dobře uvědomoval, svůj interest obrátil směrem na vnitřní budování nezávislého a vzdělaného národa. „*Chceme-li však účelu svého, totiž zvelebení národu slovanského vůbec a česko-slovanského zvláště dociliti, chceme-li udržeti a zvětšovati vliv svůj v Rakousích, nevyhnutelné jest, abychom všemožně hleděli rozmnožovati inteligenci, duševní schopnosti a vědomosti mezi sebou, neboť rozum a převaha duševní musí konečně všude zvítěziti.*“¹³ Jeho úmysl se zdá být patrný, požadoval obnovu českého národa založenou na pevných základech, o které je možno se vždy opřít, které nezbortí žádný chvatně pomíjející dobový trend, proto apeloval na zvyšování všeobecné vzdělanosti. Český národ podle Havlíčka nemůže spoléhat na fakt, že poctivá vláda nastane nějakým zázrakem nebo hůře pomíjivou revoluční vlnou. „*Nepřijdeť svoboda sama od sebe, nepřijdeť z pouhé milosti králů a mocnářů, nepřijdeť najednou v okamžiku: my sami musíme si ji v potu tváři zasloužiti z vlastní síly.*“¹⁴ Je třeba aktivní činnosti, adekvátního vzdělání a postupné práce na národním a politickém vědomí, každý člověk musí znát svá přirozená a politická práva. Apeluje tedy na nepolitickou praxi, jakési neustálé aktivní dění na poli literárním, školském a sociálním. Důležitá jest i obroda ve sféře kulturní a náboženské, jejichž funkcí je rovněž duchovní pozvednutí národa. A v neposlední řadě je třeba poukázat na funkci filozofie, neboť i ta má své místo v Havlíčkově realistickém humanismu.¹⁵ On sám byl pro stanovení spolku národního, později již označovaného jako nepolitický, který by se staral o výše uvedené aktivity nepolitické sféry.¹⁶ V této práci spočívala jeho nepolitická politika. Nikoli politický radikalismus či tradicionalistický pasivní postoj vůči vídeňskému diktátu, ale politika založená na národním uvědomování si svého rovnocenného postavení

¹³ HAVLÍČEK, Karel. *Návrh nového spolku nepolitického [on-line]*. In: *Česká čítanka. Články ze Slovana 1850-1852*, [cit. 2018-01-22]. Dostupné z: <http://texty.citanka.cz/havlicek/sl1-56.html>.

¹⁴ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Karel Havlíček. Spisy TGM – svazek 7*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996, str. 299.

¹⁵ Masaryk identifikuje v Havlíčkově smýšlení vliv polského filozofa Trentowského, obzvláště co se týče Havlíčkova zájmu o vnitřní sílu národa. Trentowski hovoří zvláště o morálním úpadku polského národa, do kterého se dostal skrze vlastní přičinění. Cestu nápravy vidí prostřednictvím revoluce ve vlastním nitru a morální práce nad sebou samým. (Čerpáno z: MASARYK, Tomáš Garrigue. *Karel Havlíček. Spisy TGM – svazek 7*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996, s. 308-326.)

¹⁶ HAVLÍČEK, Karel. *Návrh nového spolku nepolitického [on-line]*. In: *Česká čítanka. Články ze Slovana 1850-1852*, [cit. 2018-01-22.] Dostupné z: <http://texty.citanka.cz/havlicek/sl1-56.html>

prostřednictvím duchovní obrody, které lze dosáhnout jedině aktivním děním. Tato společensky obrodná aktivita byla nutná zejména z důvodu osvobození se od nevolnické mentality, která v českých poměrech stále převládala.¹⁷ K dosáhnutí nezávislosti na rakouském diktátu bylo zapotřebí české obyvatelstvo vzdělat a poučit o právech a povinnostech řádného a svobodného občana.

Havlíček nám poskytl první vymezení pojmu nepolitické politiky, jejíž činnost bychom mohli označit spíše jako buditelskou. Masaryk a Havel sice přejímají buditelskou „*drobnou práci*“ důležitou pro zvyšování úrovně politické vzdělanosti obyvatelstva, nicméně oba své koncepty nepolitické politiky zasazují do hlubšího filozofického kontextu.¹⁸ Havlíček sice kritizuje vídeňský diktát a jeho absolutismus, nepolitická politika je mu ovšem pouze prostředkem, jak docílit praktické politiky. Co se týče vize samotného již politického programu, hlásil se k tradici demokratického a liberálního smýšlení. Obec má člověku sloužit ku prospěchu – „*obec jest pro občany, ne pak občané pro obec*“¹⁹, má zaručovat a ctít práva a svobody svých občanů; rovněž pak občan musí dbát na své občanské povinnosti, přičemž má nárok dožadovat se svých základních práv a svobod. Svoboda a rovnost mu byly fundamentem, na kterém lze znovu postavit pevný základ rozpolceného národa. Havlíčkova nepolitická politika měla Čechy pozvednout jako národ, dát jim potřebné společenské a politické vzdělání důležité pro založení nezávislé obce. Jak Masaryk, tak i Havel daný termín nepolitické politiky obohatili navíc o morální úroveň.

I v Havlíčkově práci je jistý odkaz k morálnímu jednání v politice vysledovatelný, a to opět v odlišném pojetí, než u Havla. V článku „*Úvod novinářský*“²⁰ z roku 1848 pojednává Havlíček o nejvyšší moci ve státě, kterou je vláda. Ústředním diferenciálním znakem je normativní rozlišení na vládu poctivou a nepoctivou. Domnívá se, že ta nepoctivější vláda musí být i ta nejlepší, nepoctivá vláda má totiž na mysli pouze vlastní zisk a pohodlí, a proto nemůže být považována za vhodnou. Dobrá vláda je spravedlivá a nestranná, vydává zákony, při jejichž tvorbě reflektuje zájmy občanů a sama spadá pod jejich podrobení; dobrá vláda vládne rozumem.²¹ V uvedeném vymezení lze

¹⁷ DOLEŽAL, Bohumil. *Karel Havlíček: portrét novináře*. Praha: Argo, 2013, str. 22-23.

¹⁸ Masaryk o důležitosti tzv. „*drobné práce*“ hovoří ve své publikaci o Havlíčkovi (viz MASARYK, Tomáš Garrigue. *Karel Havlíček. Spisy TGM – svazek 7*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996, s. 308-326.) Havel se v podobném duchu vyjadřuje ve své esejí *Moc bezmocných* (viz HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. In: Eseje a jiné texty z let 1970-1989, str. 132).

¹⁹ HAVLÍČEK, Karel. *Co jest obec (1846)*. In: ZNOJ, Milan. HAVRÁNEK, Jan. SEKERA, Martin (Hrsg.). *Český liberalismus. Texty a osobnosti*. Praha, 1995, str. 87.

²⁰ HAVLÍČEK, Karel. *Úvod novinářský [on-line]*. In: Kramerijs, Národní knihovna Praha. *Pražské noviny*, číslo 1 (2. 1. 1848). [cit. 2017-11-15] ISSN: 1802-775X.

²¹ Tamtéž.

spatřit Havlíčkovu orientaci k morálnímu úsudku. V článku samozřejmě popisuje i jednotlivé typy vlád a jejich charakteristiky, úvodní vymezení podmíněné spravedlností staví ovšem nad veškeré ostatní typy. Z výše uvedeného lze vydedukovat, že i když se Havlíček zabývá reálnou politikou, kdy reflektuje současnou situaci, zároveň si uvědomuje, že jakýsi morální vhléd je pro politiku a celkově život potřebný. Morálka má své místo v politickém jednání, spravedlnost je důležitá a ve výsledku pro Havlíčka i prospěšná. Nicméně posléze sám dodává, že mravnost sama o sobě nemůže být zákládajícím prvkem obce, obec by vždy měla být založena především na všeobecném užitku.²² Vidíme, že Havlíček v daném bodě zůstává ryze realistický. Nevylučuje mravní jednání z politiky, mravnost dokonce považuje za čestný a ideální projev v politické sféře, nicméně si uvědomuje, že založit stát na víře v mravní jednání jeho politických příslušníků je velice naivistické a vratké stanovisko. Zde docházíme k viditelnému rozporu v pojetí nepolitické politiky Karla Havlíčka Borovského a Václava Havla. V Havlíčkově pojetí mravnost může být v politice jako praktické disciplíně obsažena, avšak nemůže ji zakládat. U Havla spatříme opačné tendence, kdy morálka by měla stát nad veškerým lidským jednáním, tedy i politickým.²³ Jak Havlíček, tak i Havel vyjadřovali nespokojenost se soudobou politikou, cestu hledali v politice nepolitické, přičemž Havlíček jde cestou reálné politiky, jejíž praxi Havel ve svých statích kritizuje a pokouší se od ní vymezit. A kde se v tuto chvíli nachází Masaryk?

2.3. Nepolitická politika Tomáše Garrigua Masaryka

Nepolitickou politiku Tomáše Garrigua Masaryka bychom mohli označit jako mezní – nachází se uprostřed Havlíčkovy a Havlovy teze. Na jedné straně zde vidíme příklon k Havlíčkovi a jeho buditelskému apelu, zároveň podobný pokus k Havlovi konceptu nepolitickou politiku charakterizovat jako morální. Masarykova nepolitická politika tak dostává několik podob, a jak konstatuje Havelka, bohužel tak dochází ke ztrátě

²² HAVLÍČEK, Karel. *Co jest obec (1846)*. In: ZNOJ, Milan. HAVRÁNEK, Jan. SEKERA, Martin (Hrsg.). *Český liberalismus. Texty a osobnosti*. Praha, 1995, str. 81.

²³ Havel v tomto směru odkazoval k myšlenkám Jana Patočky, viz např. PATOČKA, Jan. *O povinnosti bránit se proti bezpráví*. In: *Charta 77, 1977-1989: Od morální k demokratické revoluci*. Uspořádal PREČAN, V. Praha: Československé dokumentační středisko nezávislé literatury, 1990, s. 31-34.

na jednoznačnosti.²⁴ A skutečně, určitá neukotvenost a neuspořádanost samotného pojmu navozuje pocit, že Masaryk si daným termínem a jeho povahou nebyl zcela jistý.

Pohlédněme se nejdříve po jeho inspiraci Havlíčkem a „*drobnou práci*“ pro budování národa, díky které by se ukotvil i v politické sféře jako nezávislý. Masarykovým zájmem bylo rovněž vybudovat vlastní českou vládu a dosáhnout znovunabytí autonomie národa a svobody. Ocítá se ovšem v jiné situaci, než Havlíček. Konec 19. století identifikuje jako krizový. V tísní se ocitají nejen politické strany, ale i kulturní a sociální sféra, vyznačující se nedostačující vzdělaností a neinformovaností obyvatelstva.²⁵ A navíc ustavičné neshody ohledně otázky samostatného politického postavení českých zemí deklasují národ celkově k neautonomní pozici.²⁶ Třeba dodat, že v krizi se neocítá pouze česká společnost, jedná se o jev hromadný, jak se dočteme v Masarykově habilitační práci o sebevražednosti.²⁷ „*Vzdělaná společnost je unavena životem; tato její únava vyplývá však z jejího nedostatečného rozumového i mravního vzdělání: rozum a mravnost nejsou souměrně a dobře propracovány a sjednoceny; (...) polovičitost je velkou příčinou moderní omrzelosti života (...) a dává nám nesprávné měřítko pozemského štěstí a spokojenosti.*“²⁸ Podobně jako Havlíček kritizuje dobovou vzdělanost, avšak v jiném ohledu. Havlíček poukazoval na nevzdělanost v českém prostředí a nezájem o věci veřejné. Masaryk již ve společnosti identifikuje poměrně značnou úroveň školství, vyšší sociální a politické zaujetí a zájem na účasti společenského života. Avšak prostřednictvím kritiky polovzdělanosti a polovičitosti nám Masaryk sděluje, že scholastická učenost je nevhodným prostředkem pro autonomní národ, vzdělání by člověku mělo poskytnout i praktický a mravní vhled do života.²⁹ Problém tedy není v existenci či neexistenci vzdělanosti, ale ve způsobu, jak je člověku podávána – zřetelně z jeho slov plyne, že dochází k vyzdvihování rozumové stránky nad stránku morální.

V daném ohledu se dostáváme k samotnému pojmu nepolitické politiky, jenž Masaryk užívá v České otázce. „*Slovem – chceme rozumnou a poctivou taktiku, stejně poctivou k sobě samým i cizím. Česká politika musí přestat být „politikou“ ... Proto dnes volání po práci, po práci drobné je tak oprávněné – přičiňme se sami a nečekejme,*

²⁴ HAVELKA, Miloš. „*Nepolitická politika*“: Kontexty a tradice. In: HAVELKA, Miloš. *Ideje, dějiny, společnost: studie k historické sociologii vědění*. Brno: CDK, 2010, str. 325.

²⁵ Tamtéž, str. 324.

²⁶ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Česká otázka [online]*. In: MKP. 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2013, [cit. 2017-11-21], str. 8-12.

²⁷ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*. Praha: Jan Laichter, 1904, 351s.

²⁸ Tamtéž, str. 121

²⁹ Tamtéž, str. 96-103.

že pro nás a za nás pracovat bude vláda vídeňská a jiní.“³⁰ Z textu jednoznačně vyplývá Masarykova výzva pro aktivní činnost, která by směřovala k svobodné správě věcí veřejných. Apel na užívání zdravého rozumu, rozvoj vědeckého bádání ve všech oblastech společenského života, vzestup kritického myšlení, svobod a práv vydobytých francouzskou revolucí, to byly Masarykovy základní požadavky na pravé poznávání světa. Vědecké poznání ovšem nenadřazoval nad poznání umělecké. Obrací se k etickému jednání člověka, kdy nejen rozum, ale i cit má svoji roli při rozvažování.³¹ Miloš Havelka tento program nepolitické politiky označuje jako specifickou socializaci českého lidu.³² Člověk musí být schopen využívat nabytých prostředků (čerpaje ze vzdělání, kultury, vědy a techniky) v co nejvyšší míře, neboť avizovaná samostatnost jej posléze posune výše, jak v privátní, tak i veřejné sféře. Masarykovým záměrem bylo odpoutat člověka od imperativů předkládaných monarchií či šlechtou a donutit jej samostatně přemýšlet a jednat.

Následně se Masaryk pokouší nepolitickou „drobnou práci“ ukotvit v hlubším filozofickém a historickém kontextu. Jeho úsilím bylo poukázat na české národní vědomí, tázal se po jeho smyslu a smysluplnosti dějin, přičemž vycházel z historie českého národa. „*Mně česká otázka jest otázkou po osudech člověčenstva, je mně otázkou svědomí. Věřím s Kollárem, že historie národů není nahodilá, nýbrž že se v ní projevuje určitý plán Prozřetelnosti, a že tedy je úkolem historikův a filosofův, úkolem každého národa, ten plán světový postihovat, místo své v něm poznat a určit a podle toho poznání co možná s nejplnějším a nejjasnějším vědomím postupovat při vši své práci, i politické. Nemyslím ovšem, že se podaří rozumu sebepronikavějšímu odhalit plány Prozřetelnosti, ale věřím, že na dnešním stadiu vzdělanosti je povinností každého myslícího řídit se předpisem Kollárovým.*“³³ Zmínka o jakémsi „plánu Prozřetelnosti“, který lze poznat prostřednictvím zkoumání historie národa, nám napovídá, že v dějinách Masaryk spatřoval smysluplnost. Věřil, že tento svět se řídí jistým promyšleným úmyslem a úkolem každého národa je do tohoto plánu proniknout, snažit se poznat a určit své místo v něm, a to je smyslem jeho existence.³⁴ Z výše zmíněného lze usuzovat o Masarykově záměru zasadit veškeré veřejné a politické jednání do hlubšího filozofického rámce. Důvodem duchovní a mravní krize národa, která již několik staletí trvá, je odcizení se svému úkolu

³⁰ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Česká otázka [on-line]*. In: MKP. 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2013, [cit. 2017-11-21], str. 179 a 191.

³¹ Tamtéž, str. 35-62.

³² HAVELKA, Miloš. „*Nepolitická politika*“: *Kontexty a tradice*. In: HAVELKA, Miloš. *Ideje, dějiny, společnost: studie k historické sociologii vědění*. Brno: CDK, 2010, str. 326.

³³ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Česká otázka [on-line]*. In: MKP. 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2013, [cit. 2017-11-21], str. 8-9.

³⁴ Tamtéž, str. 8-10.

rozkrývat *plán Prozřetelnosti* a zaměření se na nahodilé aspekty života. Třeba v tomto směru národ orientovat k sebeuvědomění si svého národního vědomí a podobným způsobem jej i vzdělávat. Zasazení českého národa do vývoje lidstva je pro Masaryka důležitým zakládajícím prvkem. Odkazuje se tím totiž na návaznost a propojenost pojmů, jenž začíná od člověčenství a humanity u Dobrovského, postupuje k slovanským idejím Kollára, závěrem dospívá k češství představované Palackým a dále rozvíjené Havlíček.³⁵

Masaryk se zřetelně nechal Havlíčkovou buditelskou národní prací inspirovat. Poukázali jsme však již v úvodu, že Masarykův pojem nepolitické politiky je obsáhlejší, a to především v otázce morálky. U Havlíčka jsme identifikovali morálku jako vhodnou pro politické jednání, politice ale výslovně nadřazována nebyla, bylo poukazováno pouze k zachování dobrých mravů v politice. Masaryk zachází dále. V Havlíčkových úvahách rozpoznává vliv polského filozofa Trentowského a po Havlíčkově vzoru vyzdvihuje jeho řešení otázky samostatnosti polského národa. Trentowski výrazně opěvoval morální a duchovní stránku obrody národa, z níž by mělo vycházet i morální politické jednání.³⁶ Masaryk se k Trentowského myšlence očividně připojuje. Morální moc chápe jako neviditelnou, o to účinnější schopnost a spatřuje v ní všeobecné praktické využití, neboť se domnívá, že avizovaná schopnost přináležejí každému člověku. V případě absolutistické nadvlády tato moc stojí vůči nesvobodnému systému v opozici.³⁷ Z výše uvedených poznatků jsme rovněž mohli vyčíst jeho apel na rovnovážné postavení rozumového a morálního vzdělání či jednání. Hlavním úkolem novodobé obrody je dle Masaryka účinná humanita, jakožto etický a sociální ideál, jehož úkolem jest sblížení politiky, vědy a morálky. V *Ideálech humanitních*³⁸ hovoří o humanitě jako o přirozeném cíli, metě, ke které člověk přirozeně směřuje.

Nyní se podívejme na konkrétní Masarykovu vizi, která obsahuje výše zmíněný program humanitní demokratické politiky. V první řadě Masaryk odmítá každý projev nadřazenosti, před zákonem jsou si všichni lidé rovni. S tím souvisí i rovnoprávnost národnostní či rasová. Obecné povědomí o demokracii hovoří jako o vládě lidu, jak to ovšem viděl Masaryk? Masaryk zdůrazňuje, že se jedná o specifickou formu vlády – lidosprávu, která požaduje aktivní účast svých občanů. Aktivní dění má být vyvíjeno

³⁵ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Česká otázka [online]*. In: MKP. 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2013, [2017-11-21], str. 17.

³⁶ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Karel Havlíček. Spisy TGM – svazek 7*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996, str. 308-326.

³⁷ Tamtéž, str. 324-326.

³⁸ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Ideály humanitní [online]*. In: MKP. 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2016, [cit. 2017-11-20], str. 9.

prostřednictvím zdravé komunikace mezi volenými politickými představiteli a občany, dále rozvíjením politické výchovy, rovněž celkovým důrazem na vzdělanost, práci na kolektivním jednání. Rovněž za důležité pro demokratické zřízení považoval individualismus, člověk jako specifické individuum obohacuje společnost, žádná univerzálnost, ale podpora charakteru každého jednotlivce. Stěžejní roli v Masarykově myšlení zaujímal především vědecké poznání.³⁹ A proto vyzdvihoval funkci vědeckého poznání i v rámci demokratického smýšlení. Věda nám má pomoci poodhalovat onen *plán Prozřetelnosti*, jež je pro člověka a národ určující. Následně Masaryk hovoří o nutnosti slušného chování. Jak již bylo zmíněno, politika a morálka mají pracovat na společném konsensu. Masaryk zmiňuje Platónovo učení o ctnostném státě založeném na spravedlnosti, právo a spravedlnost stojí vždy nad mocí. Jakým způsobem se chovají a jednají jednotlivé osoby, podobně má se řídit i celá společnost.⁴⁰ Důraz je rovněž kladen na nezkorumpovatelnost politických představitelů docílené skrze řádnou vzdělanost.⁴¹ Záměrem jeho politického snažení byla decentralizace moci, osamostatnění a samospráva.⁴² Demokracie je dle Masaryka postupný proces, který se neustále vyvíjí, adaptuje se na vznikající poměry a má směřovat k dokonalosti.⁴³

Myšlenka nepolitické politiky byla tedy chápána jako potřeba pro sociální a morální rozmach, nicméně spatřili jsme, že reálného politického programu se Masaryk nevzdával. Skrze uvedené vymezení se nyní vracíme k původně nastíněné problematice, která z vize Masarykovy nepolitické politiky vyplývá – k nesourodosti Masarykových úvah o vztahu politiky, morálky a filozofie. „*Ve filozofii jsem usiloval o vědeckou filozofii, o vědeckou přesnost, konkrétnost a realismus. Báť jsem se filozofie příliš školské, tohoto přežitku a pokračování středověké scholastiky. Zvláště metafyzika mě nevábila a neuspokojovala. Filozofie byla mě povýtce etikou, sociologií a politikou.*“⁴⁴ Uvedený citát nás přivádí k závěru, že filozofie jest pro Masaryka vždy na prvním místě, hovoří však o filozofii vědecké, která se odklání od metafyzicky nepřesných pojmů. Třeba

³⁹ Masaryk podléhal dobovému vlivu pozitivistického uvažování o světě, Humova myšlenka o zkušenostním poznávání mu nebyla vůbec cizí. (viz OPAT, Jaroslav. *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893: příspěvek k životopisu*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1990, str. 39-40).

⁴⁰ OPAT, Jaroslav. *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893: příspěvek k životopisu*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1990, str. 32-33.

⁴¹ V tomto ohledu ovšem není jasné, jak si Masaryk tuto obrodu představoval. Nelze přeci říci, že politikové jeho či dřívější doby byli nevzdělaní. Vždyť vzdělanost v politickém ohledu nedává záruku toho, že politik bude jednat spravedlivě a čestně. Jak posléze dosáhnout oné nezkorumpovatelnosti charakteru?

⁴² MASARYK, Tomáš Garrigue. *O demokracii: (výbor ze spisů a projevů)*. Praha: Melantrich, 1991, str. 80-94.

⁴³ Tamtéž, str. 85-91.

⁴⁴ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Masarykova abeceda*. Praha: Melantrich, 1990, str. 69.

souhlasit s kritikou Jana Patočky, který se domnívá, že již zde lze vysledovat patrný rozpor, a to mezi jeho spojením pozitivismu s platonismem, které u něj detekoval Rádl.⁴⁵ Na jedné straně je totiž vyzdvihováno vědecké objektivní bádání založené na vypozerovatelných důkazech, na druhé straně Masaryk hovoří o „*plánu Prozřetelnosti*“, který dostává přídechu právě odvrhovaného metafyzického pojmu. Patočka následně spatřuje analogicky laděné rozpory v celém Masarykově uvažování. Podle Patočky vyzdvihuje objektivní psychologii založenou na sociologickém výzkumu, rovněž však hovoří o určitém porozumění těmto jevům, které nelze vysledovat na základě empirických dat. Dále pak Patočka u Masaryka rozpoznává důraz na empirickou morálku, chápající člověka jako věc, kdy je zapotřebí vše empiricky zdůvodnit, kterou se pokouší spojit s Kantovým mravním imperativem, tedy s mravně metafyzickým a objektivně neobjasnitelným základem všeho jsoucna. A následně je poukazováno i na rozporuplné pojetí náboženství, které má být na jedné straně prokazatelné, ne zjevené, nicméně rovněž také ve svém základu morální, individuálně odpovědné.⁴⁶ Vztáhneme-li Patočkovu kritiku na Masarykovo pojetí nepolitické politiky, která má být zprvu vždy morální, zároveň však upozorňuje na potřebnost reálného a racionálního uvažování využívajícího výtěžky směřované vědy a techniky, odhalí se nám podobná rozporuplnost. A rovněž svoji myšlenku smysluplných dějin, které mají dosáhnout svého cíle v demokracii sledující mravní ideál humanitní vycházející z Husova náboženství, který byl obnoven národně obrozeneckou činností, doplňuje o realistickou již ne nepolitickou svobodnou demokratickou stranu, jejíž činnost je veskrze ryze politická.

Z výše nastíněné rozporuplnosti lze vydedukovat Masarykův vztah filozofie (která je v jeho pojetí zároveň morálním náboženstvím a zároveň pozitivistickým objektivismem) a politiky. Masaryk považuje za nutné vycházet z teoretické bázně filozofických předpokladů. Teorie vdechuje ducha praxi, má být ideálem, ke kterému je zapotřebí směřovat, ovšem za podmínky neodhlížení od reálné skutečnosti. Reálná politika má být založena na mravním imperativu, který jí předchází, nicméně k povinnostem politického jednání náleží brát ohled na nastalé podmínky současného dění, reflektovat přítomnost a požadavky obyvatelstva. Na jedné straně tak Masaryk požaduje, aby v politice vystupovali především nezkorumpovatelní politikové, kteří by díky svému adekvátnímu vzdělání, to jest ne nepolovičatému nýbrž důsledně morálně-racionálnímu, reflektovali skutečné zájmy svých důsledně vzdělaných občanů, na druhé straně ovšem přijímá

⁴⁵ PATOČKA, Jan. *Dvě studie o Masarykovi*. Kanada: Sixty-Eight Publishers, Corp, 1980, str. 45-46.

⁴⁶ Tamtéž, str. 43-47.

mechanismy praktické denní politiky, o kterých se nedá soudit, že jsou zcela morálně nezávadné. O pozornost se hlásí i jeho idea humanitní, která nám říká, že v člověku je lidskost, morální chování, ukotvena. Proč se člověk doposud takto nechoval, pakliže se jedná o přirozenost vztaženou k lidskosti? Rovněž nelze konstatovat, že by Masaryk přišel s uceleným a reálným programem socializační drobné práce. Hovoří o potřebě reformace vzdělanosti, neboť dle jeho analýzy ta současná odhlíží od morálně-praktické stránky, sám však nenabízí adekvátnější formu výuky. Jak morálně vzdělat národ teoretickou výukou? Jak národ donutit, aby se jeho občané zajímali o politické a společenské otázky? Má nás v těchto otázkách vzdělávat pozitivistická věda anebo metafyzická filozofie? Zdá se, že Masaryk se nám pokoušel říci, že je zapotřebí syntézy těchto dvou proudů, nicméně sám k ní nedospěl. Masaryk se nám pokusil ukázat, že je něco v nepořádku, pokusil se vyzdvihnout onu stránku mravní a citovou, učinil tak ovšem pouze ze sociologického, tedy pozitivistického pohledu. A i když se pokouší apelovat směrem k vnitřnímu porozumění všech jevů ve společnosti či v politice, on sám jej nepodává. Hovoří sice o morální nepolitické politice, jež se opírá o socializační drobnou práci, ovšem následně se obrací k činnosti reálně politické, přidává se tedy k dobovému dění. Patočka v jeho rozporuplných myšlenkách spatřil člověka, který detekoval moderní společnost v krizové situaci, rovněž ovšem člověka, který se danou krizí nechal pohltit.⁴⁷ Otázka nyní zní, zdali se Havel, pojednávající o podobné společenské krizi a vizi morální nepolitické politiky, poučil z Masarykových chyb. Realistický Masaryk vybudoval demokratický stát, přičemž se nevyhnul oné odosobněné a technické moci. Havel se o století později dostal do stejné situace. Přistupme v tuto chvíli k hlubší analýze jeho politického smýšlení započínající činností dramaturgickou a následující esejistickým rozborem daného stavu společnosti a politiky.

3. Havlovo pojetí nepolitické politiky

V předešlých oddílech jsme se přesvědčili, že pojem nepolitické politiky je v českém prostředí pevně zasazen, stal se součástí českého programu v dobách předělových, které poukazovaly směrem ke změně stávajících veřejných praktik. Jak Havlíček, tak i Masaryk apelovali na aktivní drobnou práci, člověk nedosáhne

⁴⁷ PATOČKA, Jan. *Dvě studie o Masarykovi*. Kanada: Sixty-Eight Publishers, Corp, 1980, str. 46.

pokroku, pokud sám nepřiloží ruku k dílu. Rovněž je evidentní zaměření se na duchovní stránku věci. Pokud má dojít ke změně na politické veřejné scéně, je zapotřebí obrody ducha samotného člověka. Podobné stanovisko bychom mohli identifikovat i u Havlova smýšlení. Musíme však brát na zřetel, že politická situace se od dob Havlíčka a Masaryka citelně změnila. Havlíček i Masaryk se skrze pojem nepolitické politiky vypořádávají s absolutistickou nadvládou Rakouského císařství, později Rakouska-Uherska, a to aktivním programem v národnostních otázkách. Navíc jak Havlíček, tak i Masaryk byli součástí již rozběhlého dění, kritika absolutismu byla na denním pořádku, dané prostředí jim dovoľovalo se plně vyjadřovat.⁴⁸

Havel se nachází v situaci, kdy se musí vypořádat s jiným typem mocenského systému - s totalitní mocí disponující rozsáhlými mocenskými prostředky. První veřejné projevy nesouhlasu s mocenským aparátem publikuje v šedesátých letech, charakteristických jako doba benevolentnější a svobodnější, jež dovoľovaly rozsáhlejší kritiku politického systému s důrazem na reformní program socialismu s lidskou tváří, následující léta ale utlumily veškeré svobodné veřejné dění nesvolné s komunistickou ideologií. Jakým jiným způsobem projevit v nesvobodném totalitním systému nesouhlas se stávajícím režimem, než skrze nepolitickou praxi po vzoru velkých českých jmen? Milan Znoj charakterizoval antipolitiku⁴⁹ jako „*rétorickou konstrukci morálního světa non-politiky, která je odmítnutím daného politického řádu, (...) odmítnutí přitom znamená vykročení směrem ke svobodě, které odhaluje radikálně jiný svět lidské vzájemnosti, než je svět reálné politiky založené na nadvládě a donucování.*“⁵⁰ A právě o udávanou antipolitiku usiloval Havel – cílem bylo odhalit skutečnou podobu stávajícího politického dění a postavit se do morální opozice vůči zmíněnému systému.

Již v úvodu bylo zmíněno, že Havel se k danému pojmu postupně propracoval, do poloviny sedmdesátých let dvacátého století vyjadřoval vizi existenciální revoluce a politické reformace nepřímo skrze tvorbu literárně uměleckou. Již ve svých studentských letech se začal projevovat umělecky, svědectvím jest Havlova literární skupina „*Šestatřicátníci*“, kde začíná publikovat své první myšlenky, které směřují k světovým

⁴⁸ Ohled ovšem třeba brát na Havlíčkův nucený exil. Je pravda, že Havlíčkovy myšlenky, které publikoval ve svých člancích kolem revolučního roku 1848, nebyly vídeňské vládě po chuti. Výsledkem byla nucená deportace do Brixenu. Masaryk měl v daném ohledu pozici nejsvobodnější, kritika v dobách počátku 20. století nebyla považována za jev ryze protistátní.

⁴⁹ Termín antipolitika se vyskytuje v hojném zastoupení vedle obecně užívaného termínu nepolitická politika.

⁵⁰ ZNOJ, Milan. *Havlova antipolitika na různý způsob*. In: *Soudobé dějiny 3/2014*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, str. 415.

filozofickým a literárním ikonám, pokouší se rovněž o prozaická a poetická díla.⁵¹ Věhlasnost získá ovšem díky zcela jinému žánru, kterým se stala dramatická tvorba. Divadelní dramaturgii lze považovat za prvotní vstup Havla na širší veřejnou scénu a rovněž určité pasivní zapojení se do politického života protkané tíhnutím k nepolitické praxi.⁵²

3.1. Absurdní drama

Divadelní hry se staly pro Havla stěžejním prostředkem, jak vyjádřit své myšlenky a pocity, vztahující se jak k duchovní, tak i veřejné sféře. Po přečtení prvotních her z 60. let lze říci, že hry v sobě obsahují určitá filozofická témata, jakožto krize identity, hra frází, odcizenost člověka, neochota přijmout zodpovědnost za své činy, morálka a její působnost ve 20. století. Prostřednictvím předkládaných témat se Havel rovněž dotýká sféry veřejného politického života, kdy politické systémy komunismu a socialismu jsou představovány jako ty, které mravní krizi člověka prohlubují, utvrzují ho v jakési osobní i veřejné netečnosti. Co vedlo Havla k avizovanému dramatickému přednesu? Divadlo má v sobě potenciál určitého společenského poslání. Využíváním ironie a absurdity byla divadla schopna podněcovat společnost k přemýšlení nad různými tématy, nad tématy, které v obyčejném životě nesměly být vyřknuty veřejně nahlas. Dramatická tvorba Havla je prvotním prostředkem poukazování na nedostatky a nesouhlasem s nastolením komunistického režimu.

Havel byl prezentovaným literárním žánrem inspirován vlivem spolupráce s Janem Werichem, Jiřím Voskovcem a Jaroslavem Ježkem v Divadle ABC z konce 50. let, kde měl možnost nahlédnout skrytou funkci divadelní tvorby: „*Zde jsem pochopil (...), že divadlo nemusí být jen podnikem k předvádění her, respektive mechanickým součtem her,*

⁵¹ Publikace o životě Václava Havla jsou dostupné v hojném zastoupení, mapují Havlovo rodinné zázemí, prožité dětství, vztahy s okolním zázemím. Za zmínku stojí Žantovského životopis, či Putnovo přemítání. Ve zmíněných publikacích se hovoří o důležitosti vzhledu do Havlova života od dětství, které formovalo jeho osobnost.

⁵² Havel se k obdivu divadla hlásí již ve svých esejistických prvotinách. Připomeňme například stať z roku 1959 o *Laterně Magice*, kde vskutku znamenitě pojednává o jejím významu pro společnost a spatřuje v ní oživující prvek umění. Pozoruhodné analytické schopnosti projevuje rovněž v několika esejích věnovaným rozboru hraní divadelních herců jako je Miroslav Horníček, Josef Kemr či Rudolf Hrušínský. Značný prostor věnuje též režiséru Alfrédu Radokovi, který jej zaujal svým pojetím režisérství a prací s herci, mluví zde o divadle živém, dynamickém a existenciálním. Více viz: HAVEL, Václav. *Eseje a jiné texty z let 1953-1969 / Spisy / 3*. Vydání druhé, v elektronické podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, 468 s.

režisérů, herců, biletářek, sálu a publika, ale že může být něčím víc: živoucím ohniskem, místem společenského sebeuvědomování, průsečíkem silokřivek doby a jejich seizmografem, prostorem svobody a nástrojem lidského osvobození; že každé představení může být živou a neopakovatelnou sociální událostí, přesahující dalekosáhlým svým významem to, čím se na první pohled zdá být.⁵³ Havel hovoří o vytvoření až empatického porozumění mezi divákem a hercem. Obecenstvo je během hry plně obeznámeno s narážkami a sarkasmem, dochází tak k nabourávání dobové lhostejnosti společnosti. Divadelní tvorba budí zájem, divák naslouchá a přidanou hodnotu si také odnáší domů. K absurdnosti se dostává prostřednictvím divadelních her Samuela Becketta a Eugena Ionesca, jejichž cílem bylo poukazovat na existenciální témata tragickým způsobem, jako například Beckettova hra *Čekání na Godota*.⁵⁴ Poselstvím hry se stává předložit divákovi stěžejní otázky o smyslu vlastní existence. Havel dokázal avizovaná témata bravurně zasadit do českého prostředí a vytvořit z nich politickou satiru.⁵⁵ Odkazuje tím na evidentní problematiku v dané oblasti. Cílem je apel na člověka, aby si předkládaného tématu všiml a začal se jím zaobírat. V první řadě jde Havlovi o to, aby poukázal na určitá filosofická témata, ruku v ruce s tím jde ovšem i kritika stávajícího politického systému a na základě zmiňované kritiky můžeme vysledovat základní požadavky nepochitické opozice.

Vzpomeňme na Havlovu prvotinu *Rodinný večer*. Obraz obyčejného večera obyčejného člověka, který na první pohled probíhá v klidu a míru. Babička každý večer po dobu třiceti let hraje karty, její dcera a zeť lamentují nad poruchou příjmu televizního signálu, nakonec jako každý týden přichází i vnučka s manželem, ověnění množstvím balíčků. Rozhovor se vede na téma nákupů, dovolené, koupě auta, rozbitého televizoru, přičemž dochází k neustálému opakování předesílaných témat. Nakonec všichni usínají. Dalo by se říci, že se jedná o zcela obvyklý večer obyčejného člověka. Avšak co představovaná realita vskutku demonstruje? Vidíme neustále se opakující fráze, které různě se prolínající nikdy nedojdou k žádnému smysluplnému závěru debaty. Divák zajisté zpozoruje i jiná témata, jež jsou představována jako spíše doplňková, kterým nikdo

⁵³ HAVEL, Václav. *Dálkový výslech*. In: *Eseje a jiné texty z let 1970-1989 / Dálkový výslech / Spisy / 4*. Vydání druhé, v el. podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, str. 350-351.

⁵⁴ Dva tuláci čekají na příchod jakéhosi Godota, který ovšem nikdy nepřijde a mezitím vedou zcela nedůležité až fraškovité dialogy beze smyslu. Cílem hry se stává představit život jako absurdní, jehož osudem je jakési nesmyslné očekávání osoby, která nikdy nepřijde.

⁵⁵ Putnova interpretace Rocamora (Acto of Courage. Václav Havel's Life in the Theater). In: PUTNA, Martin C. *Václav Havel: duchovní portrét v rámu české kultury 20. století*. Vyd. 2. dotisk. Praha: Knihovna Václava Havla, 2012, str. 117.

z debatujících nevěnuje žádanou pozornost. Kupříkladu babiččina zmínka o smrti svého kanárka gradující všeobecně myšlenkou o smrti a nepotřebnosti starých lidí.

„BABIČKA: Ne! Nezahrabávat! Třeba ještě žije! Stejně jste ho zabili – Mě už brzo taky zahrabete – (Pokorná udělá obchůzku po pokoji, Pokorný jde spěšně narovnat obrazy.)

POKORNÁ: Vždycky takhle ze spánku žvaní. Cizí člověk by si myslel asi o nás pěkný věci. Co?

POKORNÝ: Chcipl jí totiž kanár. Je z toho celá pryč.

POKORNÁ: Je trochu senilní – upíchl se na kanárka jako děcko na hračku – Co? (Delší dobu ticho) Tak vy máte problémy s dovolenou. A nešlo by to spojit, že byste jeli na čtrnáct dní k moři a pak na týden na Slovensko?“⁵⁶

Dochází ke komparaci obyčejného kanárka s obyčejným člověkem, v tomto případě s babičkou. Oba dva, zdá se, jsou nahraditelní. Babička apeluje na specifikum svého kanárka, analogicky i na svoji jedinečnost, nikdo ji ovšem neposlouchá. Jedinečnost lidského jedince se stává lidem na obtíž. Rovněž stojí za zmínku několikrát opakovaná fráze o lidství. „*Jsmo přeci lidi ne. Jak jinak*“ Fráze, jež zlidověla, avšak mnozí si její pravý význam již neuvědomují. Apel obratu směrem k lidství, humanismu je patrný. Závěrem se zmiňme i o tématu zemětřesení, které je několikrát na přednesu, opět jako zdvořilostní téma ke komunikaci. Nikoho zemětřesení nezajímá, protože se daný problém netýká samotných zúčastněných osob v pokoji. Havel se na základě detailní deskripce jednotlivých postav a jejich chování snaží poukázat na fakt odcizenosti člověka člověku. Jestliže se ocitají v problému cizí lidé, člověk nepovažuje za nutné se jejich problémy zabývat. Láska a solidarita k bližnímu se ocitají na druhé koleji.

Co se Havel prostřednictvím hry snažil divákovi ukázat? Havel zde jednoznačně podal obraz dobového dění v československé společnosti. Na jedné straně lze z textu snadno vyčíst kritiku režimu. Idyla rodinného večera má odrážet spokojenost lidí; a koho jiného lze považovat za tvůrce této idyly, než komunismus, jenž je obrazem dokonalého systému? Záhy divák zjistí, že předesílaná idyla působí jako pouhý naučený rituál člověkem umně osvojený, protože žádnou odlišující se činnost režim nepovoloval. Cílem komunistického režimu bylo držet lidi doma a mít je pod kontrolou, žádné spontánní veřejné projevy, ale klidný rodinný večer, při kterém se ideálně rozebírají výtobytky

⁵⁶ HAVEL, Václav. *Rodinný večer [online]*. In: Knihovna Václava Havla – Dramatické texty VH. Praha: Knihovna Václava Havla, 2009-2018, [cit. 2017-12-17], str. 10-11.

centrálně plánovaného hospodářství, jako je nákup auta, sledování kontrolovaných televizních estrád a cíleně namířená kritika vůči buržoazní třídě kapitalismu.

V *Rodinném večeru* Havel předložil obraz typicky pasivní konformní rodiny, která se nezajímá o veřejné dění, zaobírá se pouze vlastními zážitky týkající se konzumace materiálních statků. Vzpomeňme ovšem i na další dramata, například *Zahradní slavnost*⁵⁷ či *Vyrozumění*⁵⁸. *Zahradní slavnost* poukazuje na aktivní zapojení se člověka do absurdního systému. Pro dosažení kariérního postupu, (kterého lze docílit prostřednictvím osvojení si pravidel systému a frázovitosti) je člověk schopen obětovat to nejcennější – svoji osobnost. Ve *Vyrozumění* již vidíme, jaký následek má absolutní přizpůsobení se systému. Postavy hry nejsou schopny autentického jednání, jsou zcela pohlceny, zmechanizovány a sebemenší projev lidství je potlačen. Na absurdních situacích dochází k identifikaci vnitřních vazeb byrokratického mechanismu. Věčné papírování, zavádění nových a nových úřadů pod zkratkovitými údernými hesly, jejichž základní činností je odkazovat k dalším a dalším úřadům. Pro socialistického občana věčná Sysifovská práce.⁵⁹ Kritika komunistického režimu z her jednoznačně vyplývá. Důkladný rozbor mechanismů totalitního systému již odhaluje Havlův vztah k politice – komunistická ideologie pozbývá morálního étosu, který se pro Havla stává stěžejním požadavkem. Zde je vysledovatelná inklinace ke konceptu nepolitické politiky jako morální opozici vůči stávajícímu režimu.

Havel však nezůstává u pouhé kritiky režimu, rovněž analyzuje člověka a jeho chování. Pasivita, znučenost, stereotypnost, neosobnost až nepřítomnost všech zúčastněných postav – všechny tyto vlastnosti bychom mohli identifikovat jako režimem systémově podporované. Danou rovinu Havel žádným způsobem nezakrývá, dokonce se zdá, že má být odhalena – režim v člověku tyto schopnosti evidentně podporoval.⁶⁰ Nicméně zdá se, že Havel se skrze analýzu chování jedince pokouší divákovi nastínit i jinou problematiku, kterou ve společnosti rozkryl již výše zmíněný Masaryk, a to jest

⁵⁷ HAVEL, Václav. *Zahradní slavnost [online]*. In: Knihovna Václava Havla – Dramatické texty VH. Praha: Knihovna Václava Havla, 2009-2018. [cit. 2017-12-20].

⁵⁸ HAVEL, Václav. *Vyrozumění [online]*. In: Knihovna Václava Havla – Dramatické texty VH. Praha: Knihovna Václava Havla, 2009-2018. [cit. 2017-12-17].

⁵⁹ Notně známou se stala reprodukce získání Výjezdní doložky do zemí nepatřících k Východnímu bloku. K jejímu vydání bylo zapotřebí písemné doporučení od zaměstnavatele, Vojenské správy, potvrzení Československé banky o přidělení valut na devizový příslib, přičemž žádost o přidělení valut bylo kladně vyřízeno zhruba kolem 10%, žadatel musel žádat o vydání nejméně půl roku dopředu, na kladné odvolání směl vycestovat pouze na 10 dní. Cílem tohoto byrokratického procesu bylo zamezit nenáročnému vycestování osob za hranice. Nepohodlné osoby prakticky neměly šanci tímto procesem projít, byly tak nuceny zůstat na jednom místě. (Čerpáno z archivu pořadů České televize – *Abeceďa komunistických zločinů*, epizoda *Výjezdní doložka*, publikovaného dne 13. 6. 2011)

⁶⁰ Toto téma Havel rozebírá ve svých esejích – *Dopis Gustavu Husákovi a Moc bezmocných*.

krize moderního člověka a společnosti. Sám Havel ve svých poznámkách hovoří o *Rodinném večeru* jako o představení života novodobých maloměšťáků, ve kterém se projevuje banalita života ve všech třech generacích skrze přízemní a omezený život.⁶¹ Havel se snaží poukázat na prázdny život, na kterém režim mohl parazitovat, rozvíjet jej, avšak primárně režim neoznačuje za jediného tvůrce prezentované banality života. Nabádá člověka k zamyšlení se nad sebou samým a rovněž nad stavem společnosti. V *Rodinném večeru* se na první pohled zdá, že se nic neděje (přičemž skutečně zjistíme, že se opravdu nic neděje - večer co večer se opakuje, nic se nemění, není vidět žádný posun kupředu). Nicméně divák začíná tušit, že předkládaná stagnace má svůj skrytý hlubší odkaz a význam. Za nic neděláním a pasivitou se skrývá hlubší rovina lidského života – sám život a jeho osmyslupnění - téma, od kterého se člověk nutně vzdaluje a nechává je latentně ležet ladem.

V *Autostopu*⁶² vygraduje odcizenost sama sobě a smyslu svého života do podoby jakési „motomorfózy“, kdy člověk, toužící po svém automobilu, dosáhne až k proměně v samotný automobil.⁶³ Havel prostřednictvím her přivádí na scénu stěžejní téma krize identity člověka. Systémově pohlcený člověk se stává pouhou součástí velkého mechanismu, co více de facto po této proměně touží, proměna se stává cílem jeho lidského snažení. Zdá se být patrné, že představovaná proměna ve stroj v sobě nutně nese náznak nezdravého stavu k vlastnímu bytí. Záměrem se stává náprava zmiňovaného neblahého stavu. O co ovšem Havlovi skutečně jde? Kam nás má téma identity dovést? Prostřednictvím znovunalézání své vlastní identity člověk dospívá ke stavu směřujícímu k osmyslupnění vlastní existence.⁶⁴ Boj o identitu bychom mohli považovat za jeden ze základních stavebních prvků Havlovy nepolitické politiky. Otázka kým je člověk a jaký je smysl jeho života, se stává zásadní. U *Rodinného večera* jsme měli možnost spatřit rozjímání starého člověka nad smrtí, nad tématem nutně souvisejícím s otázkou po životě a jeho naplnění. Ostatní protagonisté hry se o téma nezajímali. Z jakého důvodu? Byla příčinou prorežimně diktovaná znučenost a neosobnost? Došli jsme k závěru, že režim dané vlastnosti v člověku skutečně podporoval, neboť takový člověk se posléze nezajímal o dění ve veřejné sféře. Nicméně Havel se nám pokouší říci, že nezájem ostatních

⁶¹ HAVEL, Václav. *Poznámka ke hře Rodinný večer*. In: HAVEL, Václav. *Eseje a jiné texty z let 1953-1969 / Spisy / 3*. Vydání druhé, v elektronické podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, str. 136.

⁶² VYSKOČIL, Ivan. HAVEL, Václav. *Autostop*. Praha: Dilia, 1961, s. 32-49.

⁶³ Vzpomeňme na Kafkovu *Proměnu*, absurdní situace proměny člověka ve hmyz nutí člověka přemýšlet o příčině této proměny. Jedná se o nadsázku, či o způsob útěku z bezradné situace, anebo daný způsob přeměny vypovídá o povrchní morálce aktérů a doby? Způsobů interpretace Kafkovy povídky je mnoho.

⁶⁴ HAVEL, Václav. *Dopisy Olze, dopis č. 41*. 1. vyd. Brno: Atlantis, 1990, str. 88-90.

protagonistů hry odráží v první řadě nezáměr o sebe sama a rovněž o své bližní. Člověk se odcizuje vlastní podstatě, což se stává zásadním problémem, protože předkládaného stavu jsou režimní praktiky schopny umně využít. Libor Vodička označil všechny postavy Havlovy hry za „*bytosti bez authenticity*“, lidské loutky, které nejsou schopny lidského porozumění, smysluplné komunikace a morálního jednání.⁶⁵ Každý člověk uvedeného typu má pevně stanovenou úlohu v determinovaném světě systémových struktur. Přestává se brát ohled na člověka v kvalitativním měřítku, z člověka se stalo číslo v moři ostatních čísel bez jakékoli osobitosti.⁶⁶ Havlovou snahou bylo vzbudit zájem o existenciální tematiku, neboť, podobně jako Masaryk, viděl zásadní problém v krizovosti lidské rasy. U Masaryka jsme odhalili nespokojenost s polovičatým vzděláním, které odvrhovalo morální stránku věci. Havel skrze hry objevil podobnou nedostatečnost – odpoutání se od vztaženosti ke světu, s čímž souvisí právě odhled od etiky a morálního jednání.

Ocitáme se znovu u otázky, jak zapůsobit na člověka a pokusit se ho vzdělat v ohledu morálky a rovněž jak zapůsobit na politické dění, jestliže člověk nemá žádných mocenských prostředků na změnu. Nástrojem se v Havlově pojetí stává nepolitická politika, jež se snaží apelovat na nepolitické prostředky po vzoru Masarykovy drobné práce. Prostřednictvím her měl Havel možnost zapůsobit na obecnost, tudíž i potencionálně jej vzdělat, minimálně obrátit pozornost na předkládanou tematiku. Jak dodává David Danaher, „*nejedná se o tvorbu umění pro umění, nýbrž o použití estetických strategií pro aktivní bytí ve světě*“⁶⁷. Zajisté lze v daném ohledu polemizovat nad úspěchem Havlova poselství. Zdá se, že Havlovy hry diváctvo skutečně zaujaly. V době šedých uniformních děl oživovaly pražskou kulturní scénu, vskutku vzbuzovaly pozornost obyčejných lidí. Sám Havel toto období označil jako „*dobu nového probouzení a sebeuvědomování společnosti*“⁶⁸. Hovoří o nové době, kdy do veřejné sféry nastupuje vlna mladé generace. Ano, lidé si o Havlových dramatech povídali, diskutovali a smáli se nad nesmyslností byrokratických systémů a cyklických procesů režimu, dané debaty probíhaly ovšem pouze na privátní rovině. Cílená kritika absurdnosti režimu našla u diváctva odezvu. Nicméně byly Havlovy hry pro diváky inspirující ohledně avizované existenciální roviny? Samozřejmě mladá generace zřejmě vnímala Havlův pokus mnohem

⁶⁵ VODIČKA, Libor. *Vyjádřit hrou: podobenství a (sebe)stylizace v dramatu Václava Havla*. 1. vyd. Praha: Brkola, 2013, str. 71.

⁶⁶ HAVEL, Václav. *Nové cesty*. In: HAVEL, Václav. *Eseje a jiné texty z let 1953-1969 / Spisy / 3*. Vydání druhé, v elektronické podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, str. 59.

⁶⁷ DANAHER, David S. *Číst Václava Havla*. 1. vyd. Přeložil Stefan SEGI. Praha: Argo, 2016, str. 39.

⁶⁸ HAVEL, Václav. *Dělali jsme divadlo společně*. In: FREIMANOVÁ, Anna. *Václav Havel, O divadle*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2012, str. 402.

intenzivněji, určitý vliv byl zaznamenán přinejmenším v Havlově okruhu přátel. Absurdní drama v sobě zajisté skýtá velký potenciál nabudit ve společnosti existenciální problematiku. Zdá se ovšem, že se analogicky jako Masaryk nedokázal vypořádat s tím, jak skutečně by měla daná morální obroda vypadat. Havel sice krizi člověka rozpoznává, snaží se poukázat na toto téma, k potencionálnímu řešení se ovšem hry nedostávají. Jak vzbudit aktivní celospolečenský zájem v dobách Dietlovských seriálů, jež člověka sice nijak zvlášť umělecky neobohacují, nicméně jsou zábavné, nenáročné a masově dostupné? Havel proto obrací svůj zájem směrem k esejistické formě vyjádření, která již nepracuje s umělecky laděnými metaforami, nýbrž se dostává k samotné podstatě věci přímým pojmenováním.

3.2. Dopis Gustavu Husákovi

Dramatická tvorba odhalila Havlův zájem působit na společnost nepolitickými prostředky. Již ve svých hrách ukázal, že totalitní politický systém komunistické strany Československa není ideální, ba naopak svým parazitujícím charakterem rozvíjí v člověku pouze neosobní a materiální povahu a přispívá tím k degradaci samotného lidství.⁶⁹ Prvotním zájmem Havla bylo společnost o krizi člověka a nevyhovujícím politickém systému informovat a pokusit se o její aktivní zapojení při řešení nastíněné problematiky. Přímá cesta nápravy a dialogu ovšem nebyla v rámci režimní ideologie možná, důkazem se nám stává Pražské jaro, které veškeré úvahy o reformě socialistického systému v Československu potlačilo. Období tzv. normalizace mělo za cíl navodit ve společnosti standardní systémová pravidla, nicméně přineslo s sebou určité změny v pohledu na samotný systém.

O změně v praktikách režimu vypovídá například Miroslav Kusý, kdy se pokouší přiblížit rozdílnost totalitního systému před a po roce 1968. Do roku 1968 vládne Stalinovský socialismus požadující, aby jej člověk miloval, aby se stal jeho nekompromisním zastáncem a byl jeho nedílnou součástí. Po roce 1968 přichází na scénu reálný socialismus, který již není tak radikální jako jeho předchůdce, vystačí si s pouhým respektem a poslušností vůči systému.⁷⁰ Jak éra stalinismu, tak i reálného

⁶⁹ Vzpomeňme například na *Zahradní slavnost* a Hugo Pludka, který na konci hry nepoznává sám sebe. Hugo si osvojil systémovou frázovitost ideologie natolik, že může být vlastně kýmkoli. Více viz. HAVEL, Václav. *Zahradní slavnost*, str. 31- 32.

⁷⁰ KUSÝ, Miroslav. *Velký Brat a Velká Sestra*. In: Miroslav Kusý, *Eseje*. Bratislava 1991, str. 73-88.

socialismu pracovala s pojmem ztráty identity, každá ovšem po svém. Stalinismus se pokoušel identitu člověka aktivně přebudovat, a to ve smyslu vytvořit člověka plně ztotožněného s předkládanou ideologií. Reálný socialismus již takové ambice neměl, jeho cílem bylo, co nejvíce lidskou identitu upozadit. Loajalita vůči režimu požadovala po člověku sice upozadění své vlastní identity, avšak jen ve veřejné sféře, v privátní sféře nebyla identita ze strany režimu až tak potlačována. V analýze Havlových her z 60. let jsme však došli k závěru, že identita je pro člověka stěžejní otázkou, jedná se o způsob vztahování člověka ke světu. Politický režim by do této privátní oblasti logicky neměl zasahovat vůbec. Havel se připojuje ke Kusému, kdy oba autoři považují normalizační období za mnohem destruktivnější než tvrdý stalinismus. Dle Kusého každý občan režimu již věděl, že komunistická ideologie není dokonalá, má své chyby a teorie se rozchází s praxí. Občané mohli mít na politický systém svůj vlastní názor, podmínkou bylo jej nereflektovat veřejně. „*Velká Sestra*“⁷¹ požaduje absolutní pasivitu, defenzivu a statiku.⁷² A podobně se vyjadřuje i Havel. Doba normalizace učinila z československých občanů poslušnou třídu proletariátu, která nemusí v nic věřit - ani v předkládanou ideologii, ani v žádného Boha anebo vůdčí osobnost strany, dokonce ani v sebe samého.⁷³

Výše zmíněný exkurz do povahy změny politického systému nás přivádí k motivu, proč Havel započal svoji veřejnou nepolitickou činnost. Krize moderního člověka a společnosti se evidentně stupňovala na pozadí této systémové přeměny. Dramatická tvorba v daném ohledu nebyla dostačující, bylo zapotřebí začít jednat aktivně. V polovině 70. let zasílá Havel otevřený dopis generálnímu tajemníku strany, skrze který se snaží vedení strany upozornit na důsledky strnulé normalizační politiky režimu ve společnosti. Daniel Kaiser spatřuje důležitost dopisu ve vlivu na samotného Havla, označuje jej za

⁷¹ Kusého metaforické označení pro období normalizace vycházející z knihy Kena Keseyho *Vyhoďte ho z kola ven*.

⁷² KUSÝ, Miroslav. *Velký Brat a Velká Sestra*. In: Miroslav Kusý, *Eseje*. Bratislava 1991, str. 78-79.

⁷³ Víra neboli naděje, má v Havlově smýšlení stěžejní význam. Havel tuto otázku orientuje směrem k lidskému nitru, skrze vnější svět se člověk k horizontu bytí sice vztahuje, avšak odpovědi může nalézt pouze v sobě, ve své víře a naději v transcendenci.⁷³ Právě tato víra ve vyšší nepodmíněnou sílu mimo tento svět člověka nutí být lepšími. Jak uvádí Milan Balabán, jedná se o specifický druh víry, nejedná se o žádnou konkrétní víru v konkrétního Boha, jedná se o víru, která se týká člověka a nutí jej být nesobeckým, vede jej k odpovědnosti.⁷³ Havel se prostřednictvím detailního vymezení pojmu víry pokouší vyhnout soudobému významu v něm obsaženému. Pod pojmem víry si člověk klasicky představí určité konkrétní vyznání, ať je jim křesťanství, judaismus, islám anebo například východní buddhismus, či hinduismus. Každá tato konfese nutně hovoří o jakémsi Bohu, i když každá v jiném smyslu a jiné podobě. Havel se tohoto momentu zřídka, poněvadž nedokáže onu víru specifikovat konkrétním pojmenováním. Hovoří spíše o momentu víry, která člověka přesahuje, avšak vychází přímo z něj, „*nejde zde o žádné okouzlení, vyvolané drogou sugestivního objektu, ale o bytostný „stav ducha“, hlubokou „existenciální dimenzi“ (...) pozvedající (lidskou) existenci do jakési vyšší roviny bytí*“ (HAVEL, Václav. *Dopisy Olze*, dopis č. 64 str. 140-141.) Víra představuje důležitou roli v lidském životě, člověk díky ní vyjadřuje vztah ke světu a jeho smysluplnosti, víra je nositelem předpokladu smyslu života.

počin, který Havla vytrhl z netečných sedmdesátých let a zapojil do aktivního života.⁷⁴ I Jiří Suk považuje dopis za základní Havlův akt vstupu do veřejné politické sféry, kdy jeho cílem bylo efektivní dosažení požadovaného účinku.⁷⁵ Pochopitelně, jakým jiným vhodným způsobem vstoupit do politiky, než přímou disputací s mocí, a to veřejným počinem. Dopis zjevně k adresátovi nedoputoval, Havel jím ovšem získal popularitu (alespoň ve sféře disentu, samizdatu a exilu) a tím, že se veřejně projevil proti moci, si připravil i půdu pro budoucí aktivní opozici konce osmdesátých let.⁷⁶

Přibližme si nyní účel a podstatu samotného dopisu. Bylo již řečeno, že dopis zkoumá dopad komunistického režimu na společnost. Měli jsme možnost spatřit, že Masaryk ve svém výzkumu identifikoval společnost na základě sociologických parametrů.⁷⁷ V Havlově pojetí dochází k výzkumu společnosti z nepolitického hlediska, neboť rozebírá především morální a etickou povahu problému. Jedná se tedy o analýzu společnosti, ve které se Havel pokouší psychologické jevy nejen popsat, ale i pochopit.

Ihned v úvodu dopisu Havel rozebírá pojem konsolidace poměrů v zemi a srovnává vnitřní a vnější rovinu tohoto aktu. Na venek se zdá, že společnost, politika a veškeré dění v zemi funguje, jak má.⁷⁸ Havlovým záměrem bylo poukázat na fakt, že společenský život je posuzován na základě počtů, čísel, formálních analýz, které si všímají zvyšující se životní úrovně, ovšem pouze co se týče materiální stránky. V jeho dramatech jsme měli možnost spatřit orientaci lidí směrem k materiálním potřebám, vzpomeňme na *Rodinný večer*, kdy členové rodiny rozebírali nákup automobilu, možnosti ohledně vycestování na dovolenou, povýšení v zaměstnání a podobně. Analogická hodnocení probíhají i na veřejné rovině. Stát se chlubí plnou zaměstnaností, výstavbou nových obytných prostor, vývojem ve sféře automobilového průmyslu, a pokud dojde ke zmínce o samotném člověku, vždy je kladen důraz na počet vzrůstu, jako například hojně prezentovaný boom Husákových dětí. Číslo se stalo reprezentantem člověka a všech životních událostí. Režimem předkládaný idylický stav společnosti je podáván výhradně jednostranně. Není tedy údivem, že Havlova otázka v danou chvíli směřuje k druhé opomíjené rovině –

⁷⁴ KAISER, Daniel. *Disident: Václav Havel 1936-1989*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2009, str. 99.

⁷⁵ SUK, Jiří. *Politika jako absurdní drama: Václav Havel v letech 1975-1989*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2013, str. 26-27.

⁷⁶ Tento fakt zmiňuje nejen Suk, ale i Putna či Žantovský.

⁷⁷ Viz jeho habilitační práce: MASARYK, Tomáš Garrigue. *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*. Praha: Jan Laichter, 1904, 351s.

⁷⁸ HAVEL, Václav. *Dopis Gustavu Husákově*. In: HAVEL, Václav. *Eseje a jiné texty z let 1970-1989 / Dálkový výslech / Spisy / 4*. Vydání druhé, v elektronické podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, str. 32.

vnitřnímu stavu ve společnosti. Můžeme s ohlednutím na vnitřní rovinu společnosti hovořit o jejím skutečném plném zkonsolidování?

Havel odpovídá negativně, označení společnosti přívlastkem zkonsolidovaná považuje za de facto nekorektní až idylické. Skutečný stav společnosti je záměrně zastírán, a to nejen ze strany režimu. Havel odhaluje, že sami občané se na této hře podílejí.⁷⁹ Stav soudobé společnosti bychom mohli označit jako stav všeobecné přetvářky založené na nevyslovené společenské smlouvě. Režim zakrývá skutečnou realitu růžovými brýlemi pokroku a idyličnosti, i když si je vědom, že občané si skutečný stav uvědomují. Občané posléze přijímají fiktivně upravenou veřejnou realitu, neboť daný souhlas se stává zárukou klidu ve sféře osobní. A Havel se pokouší pochopit, proč lidé přistupují na zmiňovanou nesvobodnou nepsanou smlouvu, neboť právě ukázal, že režim se v podstatě snaží v člověku probouzet choré vlastnosti, jako je sobectví, úplatkářství, kariérismus, a to za účelem stabilizování poměrů v zemi.⁸⁰ Následně identifikuje základní nástroj moci, udržující společnost v permanentním stavu ovládnutí a nutící občany k souhlasu se smlouvou - fenomén strachu chápaného ve smyslu metody existenčního nátlaku – „*Jde tu o strach v hlubším, řekl bych etickém smyslu: totiž o více nebo méně vědomou participaci na kolektivním vědomí trvalého a všudypřítomného ohrožení; (...) o pozvolné zvykání na toto ohrožení jako substanciální součást přirozeného světa.*“⁸¹ Strach se stal přirozenou každodenní součástí člověka. Všudypřítomné ohrožování, praktikované skrze kolektivní vědomí, je viditelné v každém ohledu lidského života. Člověk se účastní různých společenských a politických akcí z obavy o vlastní existenci. Rovněž se uchyluje například k udavačství, lživým projevům, potlačování vlastních názorů a identifikaci s cizími nepravdivými výroky, vše činí pod mocenským nátlakem. Logicky, pokud moc disponuje účinnými zastrášovacími prostředky, racionálně-emoční reakcí ohrožovaného občana se stává podvolení se moci.⁸² Prezentovaná metoda prokazuje značnou efektivitu, neboť je aplikovatelná v širokém měřítku, každý má z něčeho obavu. Lidé se raději podvolili diktátu ideologie, což jim zaručovalo relativní klid v oblasti soukromého života, než aby riskovali vlastní bezpečí a ohrožovali svá soukromá zázemí. Moc režimu navíc udávaný

⁷⁹ Tamtéž, str. 33.

⁸⁰ Tamtéž, str. 35.

⁸¹ Tamtéž, str. 33.

⁸² Sám Havel byl existenčním nátlakům prostřednictvím moci hojně vystavován, obzvláště po podpisu Charty 77. Zákaz publikační činnosti, několikahodinové nikam nevedoucí výslechy, domovní prohlídky bez uvedení příčin, nátlak prostřednictvím napadání blízkých osob či zpravování o možnosti různých sankcí. Havel byl dokonce přinucen k nedobrovolnému domácímu vězení, tajná policie jej hlídala na každém kroku a dávala to svérázně veřejně najevo. Havel se ve svých poznámkách svěřil, že byl skutečně na pokraji nervového zhroucení.

faktor upevnila pomocí všemocného nástroje, kterým se stala státní policie. Státní policie byla režimem deklarována na zcela samostatný a na nikom nezávislý orgán státní moci bez možnosti jakékoliv kontroly.⁸³

Strach, vystupňovaný všemocnou Státní policií, ovšem není jediným vlivným faktorem. Havel v *Dopise Husákovi* upozorňuje i na odpovědnost druhé smluvní strany za nastalé poměry – hovoří o celkovém rezignovaném až apatickém chování občanstva Československa: „*Lidé jako by po nedávných historických otřesech a po tom, jaký systém se v zemi stabilizoval, ztratili víru v budoucnost, v možnost nápravy obecných věcí, ve smysl boje za pravdu a právo.*“⁸⁴ Vžijeme-li se do pocitů obyčejného člověka v posttotalitním státě, tázajícího se, co může očekávat od budoucnosti, kdy odpovědí mu byl reálný socialismus (dle Biřákovi definice prostě to, co tu máme), jak se měl zachovat, aby si udržel status řádného občana? Samotný systém se jevil vskutku jako stabilní, neohrožitelný a mocensky zajištěný, proč by měl člověk nesmyslně riskovat veřejnou disputací s mocí, když sama moc se prezentovala jako dokonale věčná? Havel nebere tyto pocity na lehkou váhu, dochází dokonce k jejich pochopení, protože život v konfliktu se společenskou mocí se jeví z psychologického hlediska jako nelehký a beznadějný úděl.⁸⁵ Nicméně spatřili jsme, že život pod taktovkou režimu nebyl analyzován jako ten lepší, spíše naopak: „*Snažice se udržet cestu nejmenšího odporu, neohlíží se (společenská moc režimu) vůbec na to, čím je to zapláceno: tvrdým útokem na lidskou integritu, brutální okleštění člověka jako člověka.*“⁸⁶ Výsledkem je následně ztráta mravních hodnot a norem v celé společenské sféře.⁸⁷

Havel tak v *Dopise Husákovi* otevírá téma života moderní technické civilizace s jeho následky. Ztráta mravních hodnot vede i ke ztrátě smyslu života, vše se točí pouze okolo technizace a konzumace. Dle Havlova soudu člověk posléze ztrácí horizont absolutna, tedy to, k čemu by svoji existenci měl vztahovat a zároveň ji vymezovat – ztrácí

⁸³ Havel ve svých eseích zmiňuje dva paragrafy, §202 o výtržnictví a §203 o příživnictví, které státní policii evidentně usnadňovaly práci. Zákony byly formulovány tak, aby si je státní policie a jurisdikce mohla upravovat a vykládat dle své libovůle. O presumpci nevinny se v daném právním řádu nedalo hovořit, soud i policie hleděla na obviněné již jako na vinné, sám Havel podotýká, že cílem bylo vždy dokázat vinu. Spravedlnost byla určována nespravedlivými mocenskými prostředky. Viz: HAVEL, Václav. *Eseje a jiné texty z let 1970-1989 / Dálkový výslech / Spisy / 4*. Vydání druhé, v elektronické podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, str. 89-92 a 100-104.

⁸⁴ HAVEL, Václav. *Dopis Gustavu Husákovi*. In: HAVEL, Václav. *Eseje a jiné texty z let 1970-1989 / Dálkový výslech / Spisy / 4*. Vydání druhé, v elektronické podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, str. 36.

⁸⁵ Tamtéž, str. 36.

⁸⁶ Tamtéž, str. 37.

⁸⁷ Tamtéž, str. 37-39.

svoji identitu.⁸⁸ Krize moderní technické civilizace je tak identifikovatelná i v poměrech stávající československé společnosti a její dopad Havel spatřuje celkově v mravní a duchovní krizi společnosti. Havlův popis krize moderní společnosti ve stagnujícím politickém systému s mrtvolným klidem, se zdá být skutečně mimořádně výstižný. Zachycení charakteru společnosti a jejího chování odpovídá dobovému dění. Havlovi se povedlo zachytit obraz reality života ve lži, kde se přetvařují nejen političtí zástupci, ale i samotní občané. Tím rovněž poukázal na nevyhovující vztah občana a režimu, který vede k „*sebeumrtvování*“ dějin společnosti.⁸⁹ Občané se díky apatickému vztahu, jež k režimu zaujali, přestali zajímat o věci veřejné, a tedy i o nápravu předkládaného stavu. Havel otázku nápravy politických poměrů ovšem neopouští, v závěru dopisu upozorňuje generálního tajemníka, že i když sami občané jsou zlhostejnější ke stávajícímu režimu a jeho praktikám, samotný politický systém má přirozené tendence dospět ke svému zániku. Havel vychází z předobrazu entropického systému, kdy uzavřený systém, jako je reálný socialismus, není schopen zadržovat nahromaděnou energii, a to na základě zákonů termodynamiky.⁹⁰ Změna politického režimu se stává otázkou času, i když v danou chvíli Havel předpovídá sametovou revoluci, žádné jistoty v době autorství *Dopisu Husákovi* neměl, spíše odhadoval a doufal v platnost fyzikálních zákonů.

Rovněž však neopouštěl myšlenku nápravy společnosti ze strany občanstva. Jestliže se režim zakládal na nemorálních principech – vyžadoval život ve lži, občané s ním mohli bojovat alespoň morálními, tedy nepolitickými prostředky. A obrat k etice a morálnímu chování by měl být i nápravou oné krize identity člověka. Podstatou *Dopisu Husákovi*, ve kterém Havel analyzoval společnost nepolitickým způsobem, bylo odkrýt potencionální moc dřímající v ruce samotného člověka. Avizované téma Havel rozpracovává ve svém nejslavnějším a zřejmě i nejkontroverznějším eseji *Moc bezmocných*, kde dochází i k myšlence alternativní opozice ke stávajícímu politickému systému.

⁸⁸ Tamtéž, str. 38.

⁸⁹ Tamtéž, str. 44-45.

⁹⁰ Tamtéž, str. 45- 48.

3.3. Moc bezmocných

Moc bezmocných bezprostředně navazuje na Havlův *Dopis Husákovi*, kde označil totalitní systém jako entropický. Logickým důsledkem politicky statické doby je postupné projevení nahromaděné energie. Proto Havel považuje disidentství za zcela očekávaný jev. V úvodu eseje rozebírá právě onen impuls zakládající nezávislou iniciativu disentu. Povaha disentu je charakterizována na pozadí povahy totalitní moci. V zápětí lze rovněž spatřit Havlovy tendence směřování ke všeobjímající kritice politiky; konzumerismus a industrializace nejsou výsadním znakem post-totalitních systémů typu komunistického režimu v Československu, nýbrž se jedná o povahu globální, rozšířenou po celém světě. Upozorňuje tak na určitou podobnost komunistického režimu k politickým systémům západního světa. V neposlední řadě Havel předkládá téma existenciální krize, jež se vztahuje na celosvětové společenské poměry a v důsledku je ryzí příčinou veškerého úpadku i v oblasti politiky. Koncept nepolitické politiky v sobě obsahuje všechny prezentované roviny zájmu.

3.3.1. Nepolitická politika a post-totalitní režim

Havel užívá pro reálný socialismus zvláštní označení - post-totalitní režim. Jedná se o totalitní systém, avšak s jinými znaky než jaké vykazují klasické diktatury typu stalinská či hitlerovská. Následně identifikuje pět základních atributů, na kterých se zakládá post-totalitní komunistický režim v Československu. V první řadě je režim charakteristický svojí lokální neomezeností, která zajišťuje systému stabilitu. Další opěrný bod režimu spočívá v jeho reálné historické zakořeněnosti v socialismu v 19. století. Za nejzásadnější aspekt označuje Havel pružnou ideologii, na které je režim vystavěn, která byla ovšem postupem času kvalifikovaná do podoby sekularizovaného náboženství a ustrnula nakonec ve vlastním dogmatismu. K podstatným znakům režimu připojuje i jeho schopnost manipulace se společností. A v závěru daného výčtu dochází k označení povahy post-totalitního systému jako ryze konzumní a industriální společnosti,

kteřá již není nadšenou izolovanou revoluční vlnou, naopak je globálně integrována do světového dění.⁹¹

Analýza mechanismů post-totalitního systému zůstává pro Havla stěžejní, a jak dodává Jonathan Bolton, jedná se zřejmě o nejhlubší část eseje.⁹² Na jejím základě totiž Havel dospívá k odhalení zásadního problému, proč komunistický režim (a rovněž i politické systémy západních zemí, které mají minimálně jeden společný povahový znak) není schopen reflektovat zájmy svých občanů. Dochází totiž k rozporu „*mezi intencemi post-totalitního života a intencemi života*“⁹³. Lidský život vykazuje známky sebeutváření, pestrobarevnosti, nahodilého plurálního jednání, kdy záměrem se stává dosáhnout svobody; režim se vymezuje opačným charakterem monolitičnosti, uniformity a způsobem disciplinovaného naplánovaného jednání, jeho cílem je vlastní sebezáchova skrze svůj samopohyb.⁹⁴ Co si ovšem představit pod pojmem intence života? Havel hovoří o touze člověka po mravní celistvosti, lidské důstojnosti, nezávislé zkušenosti bytí či transcenci „*světa jsoucen*“, a danou touhu odhaluje v každém člověku. Zároveň však dodává poznámku o touze každého člověka zastřít tyto intence v „*řečišti pseudoživota*“.⁹⁵ Z výše uvedeného Havlova popisu vyplývá určitý rozpor. Člověk evidentně nemá jasnou představu o intencích života. Na jedné straně se touží chovat dokonale mravně, důstojně a propojit se se světem jsoucen v transcenci, avšak druhá stránka věci hovoří o praktickém odmítnutí všech vlastních tužeb. Lidé se raději chovají více méně nemravným způsobem, důstojnost jde stranou a jakoukoli myšlenku na propojení se s vesmírem a řádem tohoto světa považují za fikci. Havel se domnívá, že tato rozporuplnost je následkem krize identity člověka, kterou datuje do období moderní civilizace.⁹⁶ Můžeme však obvinít pouze moderní civilizaci z nastalého krizového stavu v člověku samém? Nelze předkládanou rozporuplnost identifikovat již v dobách předmoderních a netechnických? Technika a konzum dozajista měly svůj podíl na rozšíření neblahého stavu, nicméně sám Havel detekoval, že člověk se od intencí odvrací. Zdá se,

⁹¹ HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. In: HAVEL, Václav. *Eseje a jiné texty z let 1970-1989 / Dálkový výslech / Spisy / 4*. Vydání druhé, v elektronické podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, str. 109-110.

⁹² BOLTON, Jonathan. *Šaman, zelinář a „život v pravdě“*. In: SUK, Jiří. ANDĚLOVÁ, Kristina (eds.). *Jednoho dne se v našem zelináři cosi vzbouří. Esej o Moci bezmocných*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2016, str. 33.

⁹³ HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. In: HAVEL, Václav. *Eseje a jiné texty z let 1970-1989 / Dálkový výslech / Spisy / 4*. Vydání druhé, v elektronické podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, str. 112.

⁹⁴ Tamtéž, str. 112.

⁹⁵ Tamtéž, str. 117.

⁹⁶ Tamtéž, str. 117-118.

že tato krize má hlubší kořeny, které bohužel Havel nerozvádí. Vrátime-li se k Havlovi cílí nalézt mechanismy ochrany intencí života, rovněž vyvstane několik nesrovnalostí týkajících se samotné povahy intencí. Nelze nesouhlasit s námitkou Lenky Karfíkové, že Havlův následný obrat k životu v pravdě bude pravděpodobně směřovat k podobnému postupnému úpadku do pseudoživota. Karfíková totiž naznačuje, že by se mohlo jednat o trvalou tendenci života směřovat do úpadku, protože intence života si po člověku nárokují, aby byl vždy a za každé situace oddán sobě samému. Nárok zdá se velice obtížný, proto se lidé snaží co nejvíce jej upozadit a oprostít se od jeho tíže.⁹⁷ Havel se sice pohybuje okolo zmiňované problematiky, podrbnou analýzu ovšem nenabízí. A zdali opomíjí opodstatnění vzniku krize identity a člověka ve svém jádře, nemůže očekávat, že nalezne adekvátní mechanismy její ochrany.

Komunistický režim tedy Havel odhaluje jako nevhodný, který popírá intence svobodného lidského života. Otázkou se stává, proč si lidé daný rozpor neuvědomují. Odpověď Havel nachází v rafinovaném užívání ideologie jako mostu mezi danou rozporuplností.⁹⁸ Dostáváme se následně k odpovědi na otázku, proč byl režim založen na životě ve lži. Pokud podstata režimu kontruje s podstatou lidského života, ideologie musí být založena na faktu zakrývání daného kontrastu, aby režim byl schopen přežít a fungovat. Ideologie, „jako zdánlivý způsob vztahování se ke světu, nabízející člověku iluzi, že je identickou, důstojnou a mravní osobností, a usnadňující mu tak jí nebyť; jako atrapa čehosi „nadosobního“ a neúčelového, umožňující mu obelhat své svědomí a zamaskovat před světem a před sebou samým své pravé postavení a svůj neslavný modus vivendi“⁹⁹, představuje jakýsi „meta-fyzický“ řád, který legitimizuje i legalizuje moc režimu. Toto osmyslupnění moci se ovšem zakládá pouze na lži, která má zakrýt skutečnou realitu, a proto moc posléze začíná sloužit potřebám ideologie.¹⁰⁰ Moc režimu je dle Havlových úvah nejen nezákonná, ale i neoprávněná. Prostřednictvím ideologie poskytuje člověku zdánlivou ukotvenost ve světě, jedná se však pouze o svět zdání.

Podstatný problém ovšem Havel spatřuje ve faktu, že sami lidé přijímají život ve lži, který jim předkládá ideologie, neboť se tak podílejí na samopohybu a udržení

⁹⁷ KARFÍKOVÁ, Lenka. *Intence života. Filosofická východiska Havlovy Moci bezmocných*. In: SUK, Jiří. ANDĚLOVÁ, Kristina (eds.). *Jednoho dne se v našem zelináři cosi vzbouří. Esej o Moci bezmocných*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2016, str. 106-107.

⁹⁸ HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. In: HAVEL, Václav. *Eseje a jiné texty z let 1970-1989 / Dálkový výslech / Spisy / 4*. Vydání druhé, v elektronické podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, str. 112-113.

⁹⁹ Tamtéž, str. 111.

¹⁰⁰ Tamtéž, str. 113-114.

se samotného systému a stávají se hlavním nástrojem vnitromocenské komunikace.¹⁰¹ Daný fakt se Havel snaží ozřejmit na příkladu poslušného chování zelináře, který vyvěsí ve své výkladní skříní propagandisticky laděné heslo „*Proletáři všech zemí, spojte se!*“.¹⁰² Na první pohled se zdá, že předkládaná situace vyznívá zcela nevinně – vedoucí obchodník se zeleninou vyvěsí slogan do výlohy, a není sám, tato činnost je zcela obvyklá a dělá ji automaticky každý občan reálného socialismu. Zautomatizované jednání zelináře vypovídá o nezúčastněném pohledu na věc – lidé běžně nad významem propagandistických hesel a rituálních oslav vůbec nepřemýšleli, jejich úkolem bylo hesla vyvěsit či se zúčastnit prvomájového průvodu, zájem o obsah sdělení byl minimální. Nicméně obsah výše uvedených sloganů měl dle Havla důležitý význam. Nejen že propagoval komunistickou ideologii (které již samozřejmě nikdo nevěnoval pozornost), ale především vyjadřoval loajální pozici občanů ke stávajícímu režimu. Havel dochází k závěru, že vyvěšením hesla obyčejný člověk veřejně prezentuje svůj souhlas s nepsanou smlouvou. Nechá se tak ze strany režimu skrytě využívat a ponižovat, domnívá se totiž, že jedná správně, že jeho jednání je součástí vyššího meta-fyzického řádu. Opak je však pravdou.¹⁰³ Barbara J. Falk se pokouší dokreslit situaci pomocí Platónova podobenství o jeskyni. Ideologie je jakási hra stínů v jeskyni, nejedná se o skutečnou realitu, ovšem člověk, který v ní stále prodlévá, se na této hře podílí.¹⁰⁴ I když je občan prostřednictvím mocenských nástrojů ideologie soustavně obelháván a klamán o skutečné realitě a povaze systému, velice dobře si povahu režimu a veřejnou lež uvědomuje, ví o všech nemorálních a neprávnických praktikách (které jsou prezentovány jako ty správné a člověku prospěšné), a přesto s danou lží a přetvářkou souhlasí. Nese tedy část odpovědnosti, neboť se podílí na režimní službě ideologii. Rozšířená domněnka, že zaujetím pasivního stanoviska ve veřejné sféře se obyčejný člověk oprostuje od morální zodpovědnosti daného činu, se stává v Havlově pojetí mylnou náplastí, díky níž člověk shazuje vinu čistě na režim. Barbara J. Falk podporuje Havlovo stanovisko, kdy se domnívá, že odpovědnosti se nelze takto snadno zbavit, popřít ji, jak učinili občané režimu.¹⁰⁴ Ideologie tedy podporuje ztrátu smyslu pro odpovědnost u člověka. Úkolem zelináře se stává vyjít z jeskyně a přijmout svoji odpovědnost. Neboť člověk analogicky k režimním praktikám nechává volně vstoupit lež a nemorální chování do svého života,

¹⁰¹ Tamtéž, str. 116-117.

¹⁰² Tamtéž, str. 111.

¹⁰³ FALK, Barbara J. *Moc bezmocných a Havlův princip odpovědnosti*. In: SUK, Jiří. ANDĚLOVÁ, Kristina (eds.). *Jednoho dne se v našem zelináři cosi vzbouří. Esej o Moci bezmocných*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2016, str. 43-44.

¹⁰⁴ Tamtéž, str. 43.

čímž se Havel vrací k otázce krize moderního člověka. Nejen tedy režim, ale i samotné jednání občanů Havel shledává jako neadekvátní k lidskému rodu a společnosti. Otázka nyní zní, jak dosáhnout nápravy na obou rovinách.

Na základě výše popsané situace Havel nabízí stanovisko nápravy v oblasti existenciální, tedy před-politické. Co se týče politiky jako takové, politický komunistický režim nedovoloval na základě své ideologie žádné veřejné opoziční formy projevu, tudíž jestliže nelze ovlivnit a dosáhnout změny u nezdravé politické praxe politickým způsobem, třeba se dle Havla zaměřit na nepolitickou praxi pohybující se v oblasti existenciální.¹⁰⁵ Havlova nepolitická politika se tak dle Havelky jeví jako přirozený důsledek praxe post-totalitního systému.¹⁰⁶ A v čem spočívá prezentovaný obrat na rovinu existenciální? Režim, jehož podstata je založena na životu ve lži a přetvářce, může být ochromen jedině tak, že každý občan se zaměří na kontrapoziční život v pravdě, na život skutečných intencí.¹⁰⁷ Sílu vzdorovat a bojovat proti nastavenému systému spatřuje Havel v každém jedinci. Zelinář se může rozhodnout systém nepodporovat a heslo nevyvěsit, čímž dá najevo, že s nepsanou smlouvou nesouhlasí, že chce být pánem svého jednání a ne se nechat zastrašovat. Dle Havla moc procitnutého zelináře může režim ochromit a vést v důsledku až ke zrušení režimu samotného, neboť daným činem dojde k odhalení maskovaného „životu ve lži“ a k veřejnému odhalení jeho tajemné moci širokému okolí.¹⁰⁸ Havel vyzývá každého občana, aby se ujal svého lidství, chopil se svého práva na svobodné a odpovědné jednání, obrátil se k intencím života. A kdo jiný může posloužit poslušnému zelináři jako předloha vzdorujícího člověka proti systému, než disidenti a jejich zaměření se na vzpouru proti „životu ve lži“. Tímto počinem se Havel snaží obyčejnému člověku ukázat, jakou mocí disponují lidé, jež se rozhodli pro „život v pravdě“, a která je rovněž na blízku i jemu samotnému.

Disent je Havlem představován jako ona „moc bezmocných“, moc vystavená na myšlence mravního a odpovědného jednání života v pravdě. A avizovaným způsobem byla prezentována i Charta 77, v první řadě jako občanská iniciativa dožadující se mravní a právní roviny lidského chování a jednání. I proto Havel velice uvážlivě smýšlel

¹⁰⁵ HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. In: HAVEL, Václav. *Eseje a jiné texty z let 1970-1989 / Dálkový výslech / Spisy / 4*. Vydání druhé, v elektronické podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, str. 119.

¹⁰⁶ HAVELKA, Miloš. „Nepolitická politika“: Kontexty a tradice. In: HAVELKA, Miloš. *Ideje, dějiny, společnost: studie k historické sociologii vědění*. Brno: CDK, 2010, str. 327-328.

¹⁰⁷ HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. In: HAVEL, Václav. *Eseje a jiné texty z let 1970-1989 / Dálkový výslech / Spisy / 4*. Vydání druhé, v elektronické podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, str. 119.

¹⁰⁸ Tamtéž, str. 117-118.

o samotném označení „disident“, dává jej do uvozovací věty, jako jakési označení životního postoje a ne profesního zařazení. Cílem režimu bylo všechny alternativy znehodnotit, ukázat jejich nelegitimitu, elitní povahu a odvrácenou stránku takového života. Havlovou snahou se pak stává vykreslit „disidenty“ především jako obyčejné lidi, kteří se pokusili o „život v pravdě“ a neostýchali se pravdu říci nahlas i za cenu různých postihů, přičemž jim nejde primárně o politický vliv, ale o dodržování základních práv člověka a o člověka samotného.¹⁰⁹

Zdá se, že samo disidentské hnutí, chápané jako neformální paralelní struktura, získává status alternativní opozice, neboť život v pravdě přechází do kontrapozice vůči režimem požadovanému životu ve lži. Život v pravdě by tedy logicky měl být opozičním prvkem boje s režimem. Havel však označení opozice striktně odmítal, protože by odporovalo povaze samotné nepolitické politiky.¹¹⁰ Žádný systematický politický program Havel nenabízí, obrací se k samotnému člověku, k jeho lidství, a to prostřednictvím požadavku dodržování základních lidských práv a svobod. Cíl neformálních paralelních struktur viděl v dosažení obnovy lidských hodnot typu láska, důvěra a otevřenost, chápal je spíše jako občanské samo-organizace volně vznikající a rovněž zanikající.¹¹¹ Dosavadní politická praxe byla analyzována jako ryze technická odosobněná moc, a proto se Havel obrací k nepolitické politice, která by měla mít ve středu zájmu samotného člověka. Pavel Barša považuje model občanského hnutí za přirozený důsledek vlády jedné státostrany, která mezi lidmi produkovala nerovnost, požadovala kolektivní jednání s využitím rozporuplných prostředků a užitím donucovacích nástrojů. Naopak díky občanskému jednání „člověk překračuje svoji sociálně či přirozeně danou identitu tím, že spolu s ostatními ustavuje svět rovných, (...) kde dochází ke smířování protikladu mezi nároky jednotlivce a jeho závazky vůči společnosti“¹¹². Člověk se tedy v rámci občanského hnutí emancipuje, protože má nyní možnost jednat a chovat se na základě vlastní úvahy - podílet se na rozhodování a plánování, tvořit společně s ostatními společenský prostor, rovněž však má povinnost brát zřetel na společenský prospěch a nést za své jednání odpovědnost.

Dostáváme se opět k Masarykovi a jeho projektu drobné práce. Havel v několika svých esejích věnoval pozornost katastrofálnímu stavu kulturního dění, jež má nejen funkci

¹⁰⁹ Tamtéž, str. 129-130.

¹¹⁰ Tamtéž, str. 128.

¹¹¹ NĚMECKÝ, M. *Znovuoživení pojmu občanské společnosti v současné politické teorii*. Diplomová práce na Ústavu politologie FFUK. Praha: Filozofická fakulta, 2001, str. 86.

¹¹² BARŠA, Pavel. *Cesty k emancipaci*. Praha: Academia, 2015, str. 178.

uměleckou, ale rovněž i vzdělávací.¹¹³ Kulturní poměry identifikuje jako neuspokojivé díky zatíženosti politickým přesahem komunistického režimu. Společenský rozvoj nelze praktikovat jedním uniformním směrem, třeba rozvíjet nezávislost v podobě Bendových „*paralelních struktur*“, či Jirousově „*druhé kultuře*“; v paralelní polis Havel spatřuje oporu práce disentu, „*neboť čím jiným jsou „paralelní struktury“ než prostorem jiného života, takového života, který je v souladu se svými vlastními intencemi a který sám sebe v souladu s nimi strukturuje?*“¹¹⁴ Třeba rozvíjet společnost na nezávislé duchovní, sociální a politické rovině, kterou požadoval i Masaryk.¹¹⁵

Pozastavme se nyní u původního příběhu zelináře, který se rozhodne pro odpovědný život v pravdě. Havel prostřednictvím občanského hnutí Charta 77 (či následně hnutí VONS) udává jakýsi vzor jednání pro našeho obyčejného zelináře. Můžeme však Chartu 77 a její činnost opravdu považovat za příkladný vzor života v pravdě? Sám Havel označil disidentský způsob života jako velice obtížný, jenž se musí neustále vypořádávat s útrapami protirežimně zvoleného života v pravdě. Jakým způsobem pak skutečně mohla Charta zapůsobit na osobu zelináře, který byl pohlcen systémovou přetvářkou? Zelinář byl s největší pravděpodobností dokonce s tímto stavem naopak spokojen, neboť, jak již bylo zmíněno, mohl na systém přenést část své odpovědnosti, což mu poskytlo určité odlehčení od tíže intencí života. Havel sice poukázal na fakt, že odměnou člověku je následné vlastní svobodné odpovědné jednání a možnost usmíření se s universem tohoto světa. Neupřesňuje ovšem, jak toho všeho může člověk skutečně dosáhnout; podle Jonathana Boltona neposkytuje člověku žádné relevantní motivační prostředky pro odpovědný život v pravdě.¹¹⁶ Bolton rovněž vznáší námitku, zdali Havel nepopsal spíše odvahu disidentů říkat nahlas pravdu, než jejich skutečný přerod v autonomní bytosti.¹¹⁷ K této námitce se připojuje i Petr Rezek, kdy formuluje tři základní námitky vůči Havlovi pojednání o morálním a autentickém životě disentu. První námitka se týká identifikace autentického života každého disidenta. Fakt, že se určitý člověk zařadí k disidentskému hnutí, ještě neznamená, že je i autentickou bytostí. V druhém kritickém

¹¹³ Kultuře Havel připisuje schopnost rozvoje společnosti i člověka, kdy její úloha spočívá v zušlechťování člověka a rozvoji mravního úsudku a jednání. Více viz HAVEL, Václav. *Dopis Gustavu Husákovi*. In: Eseje a jiné texty z let 1970-1989, str. 40-43.

¹¹⁴ HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. In: HAVEL, Václav. *Eseje a jiné texty z let 1970-1989 / Dálkový výslech / Spisy / 4*. Vydání druhé, v elektronické podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, str. 143.

¹¹⁵ Tamtéž, str. 132-135.

¹¹⁶ BOLTON, Jonathan. *Šaman, zelinář a „život v pravdě“*. In: SUK, Jiří. ANDĚLOVÁ, Kristina (eds.). *Jednoho dne se v našem zelináři cosí vzbouří. Esej o Moci bezmocných*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2016, str. 30.

¹¹⁷ Tamtéž, str. 32-33.

ohledu se Rezek ptá, zdali je opravdu pouhá volba pro „život v pravdě“ všeobecnou zárukou i autentického života. A poslední výtka se pozastavuje nad opomíjeným faktem, kdy ne každý člověk musí být členem disidentského hnutí, a přesto je schopen žít v pravdě.¹¹⁸

Bolton i Rezek vynášejí na světlo skutečně rezonující otázky ohledně disidentského hnutí. Druhá Rezkova námitka nás zavádí k rozboru samotného pojmu „život v pravdě“. Pojem „život v pravdě“ byl Havlem převzat, nejedná se o jeho ideový termín, vychází z názorů Jana Patočky¹¹⁹. Na základě rozboru Heideggerova pojmu, jak Patočka, tak Havel chápou „život v pravdě“ jako pokus o uchopení autentického způsobu života.¹²⁰ Dochází tak k odhalování samotného bytí a díky tomu je možné odkrývat i pravdu. Autentický, sám sobě neodcizený život se stává garantem pravdy. Patočka dále „život v pravdě“ zasazuje do svých myšlenek péči o duši. Duše má přirozenou schopnost rozlišovat mezi pravdou a zdáním. *„Duše se může rozhodnout, zda se zapojí do takové činnosti, která by ji přivedla k čisté pravdě, díky níž by duše sama byla ctnostná a měla areté; byla by pak čistá, bez zmatků, sjednocená a ve shodě se svou autentickou přirozeností.“*¹²¹ Pravdy člověk docílí cestou sokratovské metody prostřednictvím dialektického rozhovoru, nejdříve takto musí odhalit lživé výroky, osvobodit se od světa zdání a klamu a posléze vystavit pravdu na postupném vzdělávání se.¹²² Záleží tedy na volbě každého člověka, zdali se aktivně zapojí do uskutečňování své vlastní přirozenosti „život v pravdě“. Patočkovy myšlenky přejímá i Havel, záleží pouze na člověku a jeho volbě. Přesto lze z výše uvedené analýzy vyčíst, že život v pravdě je pokusem, ne však zárukou uchopení a dosažení autentického způsobu života. Tudiž i disidenty, kteří se pokoušeli o život v pravdě, nemůžeme identifikovat jako nutně autentické bytosti. Havel dále ve svém textu rovněž nenabízí odůvodnění, jak došlo k vnitřní přeměně disidenta v autentickou bytost. Pohybuje se na teoretické rovině, kdy jsme spatřili, jak by mělo dojít k přerodu na základě uchopení své autenticity a odpovědnosti, nicméně Charta 77 a disidenti měli posloužit jako praktický příklad, u kterého k předkládané přeměně fakticky došlo. O této zásadní transformaci nás Havel ovšem již neinformuje. V Havlově pojednání

¹¹⁸ REZEK, Petr. *Filozofie a politika kýče*. 2., upr. a rozš. vyd. Praha: Ztichlá klika, 2007, str. 73.

¹¹⁹ Aviezer Tucker dodává, že myšlenkově Patočka vychází z Heideggera a jeho pojetí pravdy, Patočka ovšem na rozdíl od Heideggera samotný pojem zasazuje do vlastního etického systému, což bylo Heideggerovi cizí. (více viz TUCKER, Aviezer. *Fenomenologie a politika: Od J. Patočky k V. Havlovi*. Olomouc: Votobia, 1997.).

¹²⁰ TUCKER, Aviezer. *Fenomenologie a politika: Od J. Patočky k V. Havlovi*. Olomouc: Votobia, 1997 str. 57-58.

¹²¹ Tamtéž, str. 59.

¹²² Tamtéž, str. 59-60.

byl disent skutečně prezentován jako vzor autentického života v pravdě, byla tak ovšem popsána jejich pospolitost a ne více. Jak má posléze zelinář vědět, co se od něj skutečně požaduje? Může si být jistý, že každý disident je autentickou bytostí? V čem mohl být disent skutečně inspirující, bylo zaměření se proti režimní přetvářce, kterou fakticky odmítali po morální stránce. Co se týče vnitřní roviny přerodu člověka v autentickou bytost, zdá se, že této roviny nelze až tak jednoduše dosáhnout; a disidentství neposkytuje žádné důkazy o stoprocentní autentičnosti všech svých členů. Zelinář nakonec skutečně nemusí propagandistické heslo vyvěsit do své výlohy, čímž dá najevo, že nesouhlasí s režimní přetvářkou a odmítá se podílet na lži. Nejedná se ovšem o důkaz chopení se svého autentického Já. I poslední Rezkova kritika nabývá své platnosti. Disidenti se evidentně nemohou souhrnně označit jako hnutí autentických bytostí, avšak nelze vyloučit, že ke zmiňovanému přerodu skutečně nedošlo (ať u všech členů, či alespoň u některých osob). Dá se tedy předpokládat, že Havlův popis socialisticky-komunistické společnosti, jako společenství neautentických bytostí zahalujících se přetvářkou lži, nemusí být rovněž zcela adekvátní. Proč by nemohl v této společnosti žít člověk, který následuje intence života, rozkrývá onu povahu režimu a přitom dokáže žít život v pravdě minimálně ve své soukromé sféře života?

Na první pohled se zdá, že úkolem každého člověka se stává přerod v disidenta. Rezek dodává, že disidenti se stali zástupci života v pravdě skrze odhalení systémové lži, tedy dali svůj život do širších celospolečenských souvislostí. Avšak podle Rezka daného počínu každý člověk není schopný, a obzvláště obyčejný zelinář, který se alespoň snaží o osobní „život v pravdě“.¹²³ Havel popisuje disent jako skupinu výjimečných osobností, které se postavily proti režimu svým nekonformním způsobem života, podobně jako underground, avšak s tím rozdílem, že měly politické výtky vůči systému zahalené v morálním kontextu věci. Tím však dokazuje pouze odvážnost daných osobností a ne jejich autentické vztahování se ke světu. Disent tímto způsobem dostává nálepku jakéhosi posledního morálního a svobodného ostrůvku v době morálního marasmu, od které se Havel chtěl vždy odpoutat. Režim Havla a disidenty označil za elitářskou skupinu, rozvracející sociálně-spravedlivý systém. Nyní se zdá, že sám Havel i disent se stavějí do pozice určité elity, která je schopna vidět život v celospolečenském kontextu, a tedy být vrchností mající mimořádnou schopnost „života v pravdě“.

¹²³ Tamtéž, str. 74-75.

Ve výše uvedeném argumentu lze hledat odpověď na otázku, proč prostí občané nebrali Havla a disent vážně.¹²⁴ Disidenti se v podstatě vymykali normálnímu způsobu života obyčejných lidí. Nespoutané divoké večírky, sexuální extravagance, nepracovní morálka, to vše v obyčejném zelináři vyvolává spíše pocit prominentní skupiny lidí nemající o obyčejném životě reálnou představu, než o morální opoře zbídačeného člověka. Jak si vydobýt pevné společenské postavení, když se naopak zdá, že expresionistické jednání disentu je etiky a morálky prosto? Prostý lid se logicky projevoval vůči Havlovi a disentu spíše nechápajícím stanoviskem a nemožností porozumět takové sortě osobností. Třeba souhlasit s Rezkem, jenž vskutku zachytil dobovou náladu ohledně „disidentského hnutí“ jevící se elitářským projevem. Rovněž svojí kriticky laděnou pozicí upozornil na Havlovo generalizující myšlení – svůj osobní prožitek aplikuje na celou společnost. Havel působí jako jeden z mála žijících v pravdě, jdoucí proti systému, hlásící se o veřejné projevy, co pak dělají ostatní obyčejní lidé? Pouze přežívají v šedé uniformitě a sledují Dietlovy seriály? Ačkoli s režimem drtivá většina obyvatelstva nesouhlasila, každý si nemohl dovolit Havlem prezentovaný život. Havel, jakožto člověk dotovaný zahraničními benefity, se nacházel ve výsostném postavení a měl prostředky k permanentnějšímu odolávání vůči existenciálním nátlakům režimu. Havel se pokusil o deskripci obyčejného života zelináře a jeho možností, nereflektoval ovšem jeho skutečné eventuality.

Demonstrovali jsme, že Havlův popis a představa disidentství se do jisté míry neshodují s reálným obrazem společnosti, avšak jak uvádí Suk, nelze opominout Havlův důraz na morální stránku věci, od které se drtivá většina obyvatelstva Československa skutečně oprostovala.¹²⁵ Obyčejný člověk nepocítoval odpovědnost za režimem páchaná zvěrstva, domníval se, že tyto veřejné praktiky nemají nic společného s jeho osobním životem a nezasahují do jeho vnitřní hloubky. Havel došel k závěru rezignovanosti obyvatelstva republiky na cítění celkové odpovědnosti za lidství. Člověk převzal odpovědnost za své činy pouze v soukromé sféře bytí, veřejná sféra byla odsunuta na druhou kolej, avšak zdá se být patrné, že veřejné dění je přeci součástí života každého člověka, tedy motiv odpovědnosti musí být brán ve své celistvosti. V daném ohledu lze uznat Havlovu pozici za reálně vyhodnocenou, nicméně sám k ní nepřispěl praktickým pohledem na věc.

¹²⁴ Suk rovněž poukazuje na nemožnost četby Havlových a disidentských děl, i když zde fungoval Samizdat, či exilová produkce, obyčejní lidé neměli takové přístupy jako disidenti. Obsah samotného prohlášení Charty byl pro většinu lidí v republice anonymním.

¹²⁵ SUK, Jiří. *Politika jako absurdní drama: Václav Havel v letech 1975-1989*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2013, str. 76.

3.3.2. Nepolitická politika a post-demokracie

Havel nezůstává pouze u kritiky post-totalitních režimů, jak bylo poukázáno již v úvodu kapitoly, v západních demokratických systémech rozkrývá obdobné manipulativní prvky.¹²⁶ V eseji *Politika a svědomí* charakterizuje dosavadní politickou praxi jako odkaz Machiavelliho politické teorie, která se soustředí celkově směrem k racionálnímu potlačování morálního jednání ve sféře veřejné a která se stala dědictvím celé Evropy a Západu.¹²⁷ Podíváme-li se do Machiavelliho spisu *Vladař*¹²⁸, odhalíme faktická doporučení směřující k praktické politické zkušenosti každého panovníka. Dochází k rozdělení etického a politického jednání v politické sféře, důraz je kladen na praktickou logiku jednání. V Machiavelliho pojednání jde především o politiku chápanou jako určitou schopnost, zdatnost k odvážnému jednání i za cenu jednání nemorálního.¹²⁹ Apeluje směrem k technické povaze moci, interes o člověka jde stranou. A právě v daném bodě spatřuje Havel zásadní problém, proces anonymizace a zneosobnění moci dosáhl kritického bodu, kdy „*system, ideologie a aparát vyvlastnily člověku – vládnoucímu i ovládanému – jeho svědomí, přirozený rozum a přirozenou řeč, a tím i jeho konkrétní lidství; (...) dobro a zlo ztrácejí v politice reálný smysl*“¹³⁰. Důsledkem prezentovaného vývoje je „*filozofie čiré negace lidství*“¹³¹, význam člověka je degradován na pouhou součástku samohybného mocenského aparátu, na prvním místě stojí vždy politika a její zájmy. Demokratické systémy jsou dle Havlova rozboru založeny na stejném filozofickém základě.

V danou chvíli bychom mohli obrát k nepolitické politice považovat za skutečně revoluční myšlenku, která jde do hloubky problému krize politiky, o které mluvili již Weber a Schmitt. Havel fakticky rozkrývá nedostatečnosti v politické praxi a nabízí řešení této krize – „*politiku zdola, politiku člověka nikoli mocenského aparátu, politiku*

¹²⁶ HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. In: HAVEL, Václav. *Eseje a jiné texty z let 1970-1989 / Dálkový výslech / Spisy / 4*. Vydání druhé, v elektronické podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, str. 149-152.

¹²⁷ HAVEL, Václav. *Politika a svědomí*. In: HAVEL, Václav. *Eseje a jiné texty z let 1970-1989 / Dálkový výslech / Spisy / 4*. Vydání druhé, v elektronické podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, str. 202.

¹²⁸ MACHIAVELLI, Niccolò. *Vladař*. Vydání v tomto překladu 2. Přeložil Josef HAJNÝ. Praha: I. Železný, 1995.

¹²⁹ Vzpomeňme například Machiavelliho vzpomínku na vládu Cesare Borgia a vyzvednutí jeho praktických schopností si vládu udržet za pomoci vlastní odvahy. Více viz MACHIAVELLI, Niccolò. *Vladař*. Vydání v tomto překladu 2. Přeložil Josef HAJNÝ. Praha: I. Železný, 1995, str. 30-36.

¹³⁰ HAVEL, Václav. *Politika a svědomí*. In: HAVEL, Václav. *Eseje a jiné texty z let 1970-1989 / Dálkový výslech / Spisy / 4*. Vydání druhé, v elektronické podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, str. 203.

¹³¹ Tamtéž, str. 207.

*rostoucí ze srdce, nikoli z teze*¹³². Nepolitická politika nabízí v daném ohledu jiný pohled na věc, pokouší se o nápravu vztahu občana a politiky nejprve v post-totalitní diktatuře, kde došlo k zásadnímu omylu, a to k oddělení privátní a veřejné sféry. V nesvobodné uzavřené atmosféře komunistického systému působí nepolitická politika skutečně jako východisko z nastalé situace, neboť žádná jiná politika v klasickém slova smyslu možná nebyla. Co se týká povahy demokratického systému, Havel odkazuje k výše nastíněné problematice v základní filozofii, avšak demokratické zřízení samo o sobě nezavrhuje. V článku *Na téma opozice*¹³³ se přiklání k schumpeterovskému principu konkurence politických stran. V *Moci bezmocných* stanovisko přehodnotil a obrátil se k systému neformálních paralelních struktur, které vznikají svobodně a spontánně za účelem dosažení konkrétního cíle.¹³⁴ Tedy žádné mašinéristické politické strany, nýbrž post-demokratické (odlišující se od klasické demokracie) alternativní struktury vzhlížející se v paralelní polis.¹³⁵ Navrhuje reformovat demokratické smýšlení na základě principů občanské společnosti. V jednom ze svých rozhovorů podotýká, že „*soudobá politika se až příliš stává věcí specialistů, (...). Mně se ale zdá, že by měla být především věcí občanů, se zvlášť vystupňovaným smyslem pro odpovědnost a tajemnou komplexnost bytí.*“¹³⁶ A dále přímo dodává, že „*demokracie a občanská společnost jsou dvě strany téže mince*“¹³⁷. Představa společnosti, kde občané vědomě a odpovědně pečují o své zájmy, vyznívá samozřejmě velice optimisticky, avšak ne zcela realisticky. Důkazem se nám stává sametová revoluce v roce 1989. Pád komunistického režimu vyvolal v lidech vlnu zájmu o politiku, touhu podílet se na svobodném rozhodování. Již ovšem v prvotních chvílích tzv. „svobody“ (chápáno ve smyslu osvobození se od diktátu režimu) lze spatřit tendence občanů znovu se uchýlovat k prvnímu možnému politickému subjektu (nově vzniklé strany OF¹³⁸), který by potencionálně převzal otěže odpovědnosti. A jak se v danou chvíli zachovali představitelé nově vzniklých politických stran? Brali skutečně v potaz veřejné diskuze občanstva, nebo jim šlo především o faktické získání moci na svoji stranu podobně jako komunistickým straníkům? Již Havel započal ryze politický boj o moc

¹³² Tamtéž, str. 210.

¹³³ HAVEL, Václav. *Na téma opozice*. In: HAVEL, Václav. *Eseje a jiné texty z let 1953-1969 / Spisy / 3*. Vydání druhé, v elektronické podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, str. 401-406.

¹³⁴ HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. In: HAVEL, Václav. *Eseje a jiné texty z let 1970-1989 / Dálkový výslech / Spisy / 4*. Vydání druhé, v elektronické podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, str. 152.

¹³⁵ Tamtéž, str. 153.

¹³⁶ HAVEL, Václav. *Projev k japonským intelektuálům. Tokio 23. 4. 1992*. In: HAVEL, Václav. *Projevy z let 1990-1992/Letní přemítání/Spisy 6*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, str. 488-489.

¹³⁷ HAVEL, Václav. *K novému roku 1994*. In: HAVEL, Václav. '94. Praha: Paseka, 1995, str. 179.

¹³⁸ OF – zkratka pro Občanské fórum - politické hnutí v českých zemích ustavené na konci listopadu 1989.

(uchýlil se k diskuzím u kulatého stolu, kde s představiteli komunistické éry dojednával svůj prezidentský mandát)¹³⁹. Na místě jest otázka, kde zanechal důvěru v občanskou společnost a její samosprávné funkce?

Havel bohužel svoji vizi reformace demokracie záhy opustil, podobně jako Masaryk musel reagovat na aktuální situaci a stát se reálným politikem. Samosprávné paralelní struktury, které nabízel v dobách nesvobodných, nebylo možné po revoluci plně zrealizovat, došlo naopak ke vzniku velkých politických stran, které se uchytily v klasickém demokratickém kurzu doby. A i když Havel avizované praktiky veřejně kritizoval, nebyl schopný nalézt hodnotnější a do praxe uveditelný koncept. Jindřich Fibich rovněž poukazuje na Havlovu rezignovanost pustit se do polemiky s politologickými odborníky, kteří označili koncept nepolitické politiky jako občanské společnosti za vskutku laický program.¹⁴⁰ Fibich Havlův koncept jednoznačně nezavrhuje jako laický, ba naopak nachází v něm možnost potencionálního vzrůstu; dochází nicméně ke kritice Havlovy nedůslednosti stát si za svým konceptem. Havel ve svých prezidentských projevech stále hovořil o nutnosti morálního vzezření politiky, na nepolitickou politiku evidentně zcela nezanevřel, nicméně opět zůstal u teoretických výzev, které svojí politickou praxí vědomě nepodložil. Nepolitická politika v danou chvíli zapůsobila spíše jako politika kýče, užíjeme-li Rezkova označení. Rezek nabízí definici kýče, kdy „*kýčovitý postoj patří mezi postoje nevěčné, (...) je nevěčný v tom smyslu, že se neobrací k věci, které se myšlenka či cit týkají, k níž míří, nýbrž se od ní odvrací, (...) jeho doménou je obor citu a dojetí*“¹⁴¹. A právě jako nevěčnou spatřuje politiku nepolitickou, která na člověka dokáže zapůsobit, dojmout ho, ovšem za cenu věčného odpoutání se od skutečného problému. Rezek tímto argumentem odkazuje k neúspěchům disidentského hnutí a nepolitické politiky po revolučním listopadovém převratu. V dobách normalizace byl Havel spolu s disentem považován za alternativní hnutí k režimnímu systému, tudíž v dobách převratu se měl přerodit v politickou opozici, což se ovšem nestalo.

Václav Bělohradský ve své stati *Antipolitika v Čechách*¹⁴² rozvíjí Rezkovu argumentaci hlouběji. V úvodu třeba upozornit, že Bělohradský uznával pozici disentu, sám jako exulant se rovněž připojoval ke kritickému zhodnocování post-totalitního režimu,

¹³⁹ O této skutečnosti hovoří několik informačních zdrojů, viz například Michael Žantovský ve své monografické publikaci o Havlovi, či Jiří Suk v díle *Politika jako absurdní drama*.

¹⁴⁰ FIBICH, Jindřich. *Vize Václava Havla o demokracii a demokratismu [on-line]*. In: Mezinárodní vztahy: Vol 32 No 4 (1997), Sekce: Téma k diskuzi, [cit. 2018-04-25], str. 7.

¹⁴¹ REZEK, Petr. *Filozofie a politika kýče*. 2., upr. a rozš. vyd. Praha: Ztichlá klika, 2007, str. 9.

¹⁴² BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Antipolitika v Čechách. Příspěvek ke gramatice kýče*. In: FIALA, P. MIKŠ, F. (eds.). *Česká konzervativní a liberální politika*. Brno: CDK, 2000, 441 s.

a nejen to, i kritika západních demokracií mu nebyla cizí stejně jako Havlovi. Jak se dočteme u Suka, Havlovu esej *Politika a svědomí* vcelku Bělohradský uznával¹⁴³, sílu disentu spatřoval právě ve schopnosti překročení odcizenosti, v níž se nacházela osobní i politická sféra, ovšem samotné uchýlení k pojmu nepolitické politiky odsuzoval. Obecně lze podle Bělohradského nepolitickou politiku charakterizovat jako kritiku a zamítnutí politiky praktické ve smyslu „*pouhého politikářství*“. Havel ve své eseji hovořil o nepolitické politice jako o praktikované mravnosti, ovšem Bělohradský se domnívá, že takové označení vylučuje veškeré opoziční politické působení.¹⁴⁴ Podobně jako Rezek následně dochází k užití pojmu politika kýče, kdy pojmenování kýče má směřovat právě ke kritice opuštění reálné politiky.¹⁴⁵ Prostřednictvím nepolitické politiky dochází k odstranění politiky jako takové, ovšem jak avizuje Bělohradský, politika zkrátka nemůže zmizet z veřejného prostoru. V závěru stati Bělohradský píše: „*Špatná pověst postihla dílo Machiavelliho: on popsal realisticky státní moc, její „verità effettuale“, její reálné fungování, které ostatně historici a spisovatelé odhalili ve svých vyprávěních dávno před Machiavellim a církev už dlouho účinně využívala ke svému prospěchu. Přesto ale všichni morální kýčáři volali: „Fuj, Niccoló, cyniku, nepřipomínej nám to hovno, tu odvrácenou tvář našich pravd a ideálů!“ Antipolitický morální kýč je nemocí naší politické kultury.*“¹⁴⁶ Bělohradský nám naznačuje, že základním požadavkem pro politickou opozici celkově musí být přijetí politiky politické, tedy reality, což Havel, zdá se, odmítal.

Z některých Havlových pozdějších úvah vyplývá, že se svoji pozici snažil zmírnit skrze kritické označení režimní politiky jako „*krypto-politické*“, nepovažující ji za pravou politiku – „*Tím, že politika v onom tradičním slova smyslu byla zrušena (...), se jí zároveň tak trochu stalo všechno a zároveň nic úplně.*“¹⁴⁷. Havlovým cílem je ukázat, že o politice v tradičním smyslu se v post-totalitním režimu nedá hovořit, že právě posttotalitní režim zrušil ono politické politikum, nelze tudíž hovořit o skutečné realitě. Podle Havlovy domněnky neexistuje-li politika v pravém tradičním smyslu, třeba užít nepolitických prostředků k jejímu navrácení, neboť první krok obnovy spočívající na životě v pravdě je

¹⁴³ Havel se v tomto eseji viditelně inspiroval samotným Bělohradským a jeho esejí *Krise eschatologie neosobnosti*.

¹⁴⁴ BĚLOHRADSKÝ, Václav. *O politice politické a antipolitické*. In: *Kapitalismus a občanské ctnosti*. 1. vyd. Československý spisovatel: Praha, 1992, str. 31-33.

¹⁴⁵ BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Antipolitika v Čechách*. In: FIALA, Petr. MIKŠ, František (eds.). *Česká konzervativní a liberální politika*. Brno: CDK, 2000, str. 33

¹⁴⁶ Tamtéž, str. 58.

¹⁴⁷ HAVEL, Václav. *Odpověď mladým křesťanům*. In: *Eseje a jiné texty z let 1970-1989*. Vydání druhé, v el. podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, str. 284.

závdavkem kroku druhého již ryze prakticko-politického.¹⁴⁸ Zdá se, že nepolitická politika má být i cestou k politice praktické. Nepolitickou politiku jako boj vůči krypto-politické komunistické ideologii si Havel dokázal obhájit, v danou chvíli skutečně působila jako alternativa, jejímž cílem bylo probojovat se ke skutečné politice. Nicméně po listopadovém převratu, kdy se změnily společenské podmínky, kdy byla nastolena demokratická vláda, nepolitická politika ztratil svůj původní cíl a zřejmě mělo dojít k jejímu přehodnocení. V *Moci bezmocných* nás Havel informoval o faktu, že ani post-totalitní, ani demokratické politické systémy nejsou adekvátními. Sám ovšem nepřichází s nastolení nově reformované demokratické vlády po vzoru nepolitické politiky.

3.3.3. Nepolitická politika a existenciální revoluce

Pozastavme se nyní u planetární krize moderního člověka, kterou Havel ve svých esejích několikrát popsal, neboť je součástí jeho vize nepolitické politiky. Viděli jsme, že Havel po Heideggerově vzoru volá po obratu k člověku samému z důvodu dosavadního upořádání této existenciální roviny. Zároveň se pokouší poukázat na fakt, že společnost ztrácí morální dimenzi, vinu zprvu klade režimu. Režim pokládá důraz na kolektivní vědomí, veškerá individualita a autenticita je překážkou. Aviezer Tucker dedukuje, že režim požaduje po člověku to, co Heidegger označil jako „*ono se*“ – odcizení se autentickému „*Já*“ v „*NeJá*“, ke kterému dochází prostřednictvím vzájemné interakce mezi lidmi (ve spolubytí). „*„Ono se“, kterým není nikdo určitý a kterým jsou všichni, i když ne jako suma, předpisuje způsob bytí každodennosti.*“¹⁴⁹ Dochází tak ke ztrátě odpovědnosti jednotlivce za své činy a vytváří se jakási kolektivní vina všech občanů, neboť dle Heideggera je upadnutí do neautenticity ryze vlastní rozhodnutí pobytu, pobyt se takto skrývá před sebou samým.¹⁵⁰ Heidegger svoji analýzu obrátil směrem k člověku a jeho nitru, v Havlově podání došlo k rozšíření tohoto niterného rozboru. Krize odcizenosti člověka sobě samému volně přešla v krizi celospolečenskou. Každý člověk má na výběr zvolit autentický život v pravdě, i když režim po něm požaduje život ve lži. Tíhu odpovědnosti na sobě nese každý zelinář, který vyvěsí režimem podporovaný slogan, a to

¹⁴⁸ Tamtéž, str. 284-285.

¹⁴⁹ HEIDEGGER, Martin. *Bytí a čas*. Praha: Oikúmené, 1996, str. 127.

¹⁵⁰ TUCKER, Aviezer. *Fenomenologie a politika: Od J. Patočky k V. Havlovi*. Olomouc: Votobia, 1997, str. 151-157.

z důvodu vlastní volby neautentického života. Havel tedy nabádá k obratu do vlastního nitra, k existenciální revoluci, neboť právě odklon od této roviny má za následek jak krizi člověčenství, tak následně krizi politickou, která je odrazem nezdravého vztahu člověka k sobě samému. Havel se domnívá, že existenciální revoluce je posléze schopna dospět v „celkovou mravní – a nakonec ovšem i politickou rekonstrukci společnosti“¹⁵¹. Naskýtá se otázka jak se k existenciální revoluci fakticky dopracovat.

V *Dopisech Olze* Havel nabízí teoretické podloží. Rozkrývá, že předkládaným tajemstvím bytí je odpovědnost, díky níž se člověk vztahuje k celistvosti bytí dávající bytí smysl. Z člověka moderní doby se stal objekt, věc, dokonce i stroj. Připomeňme Havlovu charakteristiku obyčejného živočišného druhu – kráva již není krávou sama o sobě, naopak její charakteristika je podávána skrze hospodářské termíny vstupů a výstupů, kdy cílem je souhrnně dospět ke zvýšení ekonomické efektivity chování tohoto druhu zvířectva. Představa krávy jako živého smysluplného tvora v podstatě mizí.¹⁵² Analogické dění a chápání světa lze vysledovat ve všech sférách lidského života.¹⁵³ Zásadní problém krizovosti je spatřován v netečnosti zaujaté ke zkušenosti absolutního horizontu. Ztrátou zájmu o hledání smysluplnosti světa člověk ztrácí pocit odpovědnosti za své jednání a za stav tohoto světa, odvrací se od bytí a orientuje se směrem ke konzumerství a objektivitě. „Krise dnešního světa je tedy, jak patrné, krizí lidské odpovědnosti (jako odpovědnosti za sebe i odpovědnosti „k“), a tím i krizí lidské identity.“¹⁵⁴ Člověk propadá pobytu, zájmy osobní převyšuje nad ty celospolečenské, a to paradoxně tak, že je představuje jako celospolečenské. Slova jako humanita, demokracie či svoboda jsou, ať již vědomě, či nevědomě, překrucována, ztrácí svůj původní význam a přesah.¹⁵⁵ Odcizení se absolutnímu horizontu a orientace na horizonty konkrétní zanechává na člověku svůj dopad, dochází k celkovému vzdálení se sama sobě a ke ztrátě víry ve smysluplnost bytí. Předkládaná vize se jeví jako apokalyptická pro tento svět i člověka celkově, nicméně potencionální náprava se zdá být uskutečnitelná.

Jaké východisko lze z této krize očekávat? Havel logicky dedukuje naději na obrat v rovině lidského bytí. Existenciální krize musí nacházet řešení v existenciální revoluci, tehdy má šanci na úspěch, neboť různé technické a neosobní zásahy ze strany mocenských

¹⁵¹ HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. In: HAVEL, Václav. *Eseje a jiné texty z let 1970-1989 / Dálkový výsledek / Spisy / 4*. Vydání druhé, v elektronické podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, str. 152.

¹⁵² HAVEL, Václav. *Dopisy Olze, dopis č. 118*. 1. vyd. Brno: Atlantis, 1990, str. 282-283.

¹⁵³ Havel v dané pozici přejímá Patočkův názor o zvěčňování člověka dnešní doby, pojednání o konzumní společnosti a výchozí cestě z tohoto stavu na existenciální rovině.

¹⁵⁴ HAVEL, Václav. *Dopisy Olze, dopis č. 142*. 1. vyd. Brno: Atlantis, 1990, str. 351.

¹⁵⁵ Tamtéž, str. 353.

aparátů se týkají pouze povrchových úprav, je třeba jít naopak do hloubky, k samotnému bytí.¹⁵⁶ Člověk se opět musí stát odpovědným a svobodným subjektem, musí převzít odpovědnost za sebe a za veškeré bytí, cesta k tomuto návratu vede jediné skrze Patočkův pojem života usilujícího o pravdu.¹⁵⁷ Apokalyptická vize je rázem zažehnána a na první pohled se zdá, že cesta k uchopení autentického odpovědného života není nemožná. Dokonce se zdá být velice jednoduchá, poněvadž člověk k ní nepotřebuje žádné materiální prostředky, stačí se obrátit do svého nitra. Odpovědnost nám byla dána ještě předtím, než jsme se narodili, člověk jí nebyl zbaven, tudíž v nás, v lidech, musí být někde uložena. Zde se opět dostáváme k pojmu nepolitické politiky. Cílem nepolitické politiky bylo poukazovat na existenciální revoluci, díky níž se člověk začne opětovně zabývat vztahem k vlastnímu bytí a jeho smyslu, snahou je objevit v člověku morální citění, jímž člověk disponuje primárně od narození. Politická praxe by se následně měla o tento fakt opírat, pokud je totiž morální a odpovědné jednání člověku vlastní, pak i politika, vycházející právě z předpolitické sféry, musí být nutně založena na morálním étosu. Havel nicméně svým detailním výčtem o stavu společnosti ukázal, že právě obrat k samotnému bytí je doopravdy tím nejsložitějším a nejtěžším procesem lidského života, jehož cíle člověk dosáhne až na hranici samotného života.

Ladislav Hejdánek vznáší několik kritických poznámek k Havlovi rozboru. V prvé řadě poukazuje na Havlovo nekritické přejímání některých myšlenek. Havel věnuje pozornost rozboru zásadního počínu, jímž se stalo „*oddělení*“ člověka z celistvosti bytí. Člověk se oddělil z totality bytí způsobem u Havla blíže nespecifikovaným, došlo tak ke vzniku lidského subjektu, tedy člověka. V Havlově domněnce je odklon od totality bytí součástí přirozenosti člověka, avšak zároveň, jak dokládá Havel, člověk se vždy od tohoto celistvého bytí vymezuje, celistvost bytí patří mezi jeho základní zkušenost. I když byl vržen do světa a propadá jeho nástrahám, vždy se v něm ozývá jakési volání bytí nutící jej stále se obracet k celistvosti bytí skrze tázání se po smyslu své existence a světa.¹⁵⁸ Havel hovoří o vytržení bytí ze své integrity, otažení se smysluplnosti světa, avšak nezachází do podstaty avizované tematiky. Dle Hejdánka je třeba se ptát, jak by vypadala taková celistvost bytí, co to skutečně znamená. A rovněž se naskýtá otázka, proč byl člověk z této celistvosti vytržen? Hejdánek zachází až k otázce, zdali není celý svět „*společenským*

¹⁵⁶ Tamtéž, *dopis č. 143*, str. 356-357.

¹⁵⁷ SUK, Jiří. *Politika jako absurdní drama: Václav Havel v letech 1975-1989*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2013, str. 180-181.

¹⁵⁸ HAVEL, Václav. *Dopisy Olze, dopis č. 129*. 1. vyd. Brno: Atlantis, 1990, str. 313.

vyvržených“.¹⁵⁹ Dostáváme se znovu k námitce, že Havel nabízí popis určitého filozofického tématu, dále jej ovšem neproblematizuje, což zanechává i negativní dopad na celkovém vyznění jeho předkládaných témat.

Rozeberme rovněž Hejdánkovu reflexi k tématu lidské identity, jíž Havel věnoval značnou pozornost již ve svých dramatech. Hejdánek se ptá, zdali je možné na lidské identitě pracovat, neboť z Havlova popisu identity vyplývá, že ano.¹⁶⁰ Dle Havla člověk „*svou identitu nikdy nemá ve vlastnictví jako něco jednou daného, hotového a nepochybného, jako nějaké jsoucno mezi jsoucny, jako věc, s kterou může pak už hospodařit jako s kteroukoli jinou věcí; je tomu právě naopak; (...) má identita je to, co dnes a denně hledám, dělám, volím a vymezuji; že to není cesta, kterou jsem si jednou zvolil a pak si po ní jen tak jdu; lidská identita není prostě nějakým vysezeným místem pobytu, ale trvalým kontaktem s otázkou, jak být a jak pobývat.*“¹⁶¹ Havel se domnívá, že identita je otázkou budoucnosti, svoji svébytnost člověk má uskutečňovat. Hejdánek následně rozebírá samotný pojem identity. Pojem odkazuje k identifikaci, ztotožnění se s něčím jiným, jak ovšem může být něco totožné samo se sebou? Dle Hejdánka daný termín odkazuje k něčemu, co je člověku dáno od počátku a dochází k opačnému závěru, že člověk se neustálým pokoušením o identifikaci sama sebe se sebou vlastně od sebe odpoutává, odcizuje se od danosti, ve které se nachází, a snaží se ztotožnit s tím, co ještě není.¹⁶² S nadsázkou můžeme konstatovat, že v Havlově pojetí, člověk, který si řekne, že bude autentický, morálně odpovědný, se tímto počinem dá na cestu ke své pravé identitě. Hejdánek by mu ovšem namítl, že to znamená, že doposud jím vlastně nebyl. Hejdánek se domnívá, že Havel nedokázal svým konceptem překročit pojmové uchopení světa, kdy člověk si vytváří ideální model, předmětný obraz sebe samého.¹⁶³ Pozastavující na celé věci se stává fakt, že Havel člověka upozorňoval na to, že tento svět vidí jakoby rozdělený na předměty; z čeho předmět udělat nelze, jednoduše předmětem není – tedy nevidí onu celistvost světa, která je nepředmětná. Havel nás nabádá, abychom danému tématu věnovali pozornost, ale zároveň nám do něj neposkytuje kritický vhled. Obdobnou námitku jsme viděli již u Lenky Karfíkové, která postrádala hloubku rozboru intencí života, nebo u Petra Rezka, který problematizoval otázku propojení autenticity

¹⁵⁹ HEJDÁNEK, Ladislav. *Dopisy přáteli*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1993, str. 4-5.

¹⁶⁰ HEJDÁNEK, Ladislav. *Havel je uhlík: filosof a politická odpovědnost*. 1. vyd. Praha: Knihovna Václava Havla, 2009, str. 68.

¹⁶¹ HAVEL, Václav. *Dopisy Olze, dopis č. 139*. 1. vyd. Brno: Atlantis, 1990, str. 343.

¹⁶² HEJDÁNEK, Ladislav. *Havel je uhlík: filosof a politická odpovědnost*. 1. vyd. Praha: Knihovna Václava Havla, 2009, str. 68-69.

¹⁶³ Tamtéž, str. 70-71.

a života v pravdě u disentu. Nelze i nyní nesouhlasit s analogicky laděnou kritikou Ladislava Hejdánka, neboť na základě Havlova popisu víme, že došlo k vyvržení subjektu, nevíme ovšem, jak k tomu došlo, schází nám Havlova argumentační pozice.

Kompletní myšlenka globální existenciální revoluce tak ztrácí na své interpretační váze. Na jedné straně působí sice jako dokonalá vize - člověk se vzepře neautentickému modu bytí, vztáhne se opět k celistvosti bytí a docílí smysluplnosti celé své lidské existence; na druhé však odkazuje k Havlovu planému moralizování a idealizování skutečnosti. Třeba dodat, že zmiňovaná druhá stránka negativně zahaluje dokonalou vizi všeobecné nápravy. Naskytá se otázka, zdali by reálná politika měla zakládat svoji působnost na avizované existenciální revoluci. Nepolitická politika v post-totalitním režimu skutečně mohla danou představu učinit za základní opoziční požadavek. Založit ovšem reálnou politiku na politice nepolitické se základním cílem spočívajícím v dosažení morálního ideálu působí ve svobodném demokratickém systému skutečně jako nereálná politika kýče.

4. Kritické ohlédnutí za konceptem nepolitické politiky

Měli jsme možnost spatřit, že v Havlově pojetí by nepolitická politika měla být prostředkem k vyřešení jak planetární, tak i politické krize. V době totalitní diktatury našel koncept své uplatnění, život v pravdě se stal alternativou boje proti režimní přetvářce a lži. Co se týče následné vize přerodu paralelní polis v post-demokratické nezávislé struktury, detekovali jsme neschopnost reálného zakotvení této představy. Projekt nepolitické politiky po revoluci nenašel uplatnění. A konečně existenciální revoluce, která byla Havlem popsána jako stěžejní obrat k řešení krize člověka celkově, zůstala u pouhé nekriticky přejímané teoretické vize, jak by se měl člověk obrátit ke svému nitru. Havel obdobně jako Heidegger nenachází reálné prostředky k uskutečnění této vize. Jestliže změnou musí projít sám člověka na základě své volby, nelze jej k obratu nutit, náprava člověka je pouze v rukou člověka, ne výkonného orgánu.

Havlův koncept nepolitické politiky otevírá několik rovin zájmu, které se však vzájemně prolínají a doplňují. Boj proti režimní diktatuře spočíval na morálním stanovisku života v pravdě; nezávislé paralelní struktury dle vzoru paralelní polis apelovaly

na morální odpovědné chování každého občana; a existenciální revoluce poukazovala na opětovné zabývání se člověka vztahem k vlastnímu bytí a smyslu svého života, kdy snahou je objevit v člověku morální citění, jímž člověk, zdá se, disponuje od narození. Havlova politická pozice se očividně opírá o morální stanovisko. Jestliže morální a odpovědné jednání přirozeně člověku náleží, pak i politika, která by měla vycházet z předpolitické sféry, musí být nutně založena na morálním étosu. Havel staví morálku nad politiku obdobně jako jeho vzor Jan Patočka. Patočka považoval etiku za nadřazenou disciplínu politiky, povinností politiky jest garance oné vyšší morální roviny a autentického života.¹⁶⁴ Havel dochází ke stejnému stanovisku. Existenciální revoluce, obrat člověka k sobě samému a odhalení celistvosti bytí, by měla být skutečnou zárukou morálního jednání v praktické politice. Prostřednictvím nepolitické politiky tak Havel nepřímou otázkou vztahu morálky a politiky. Již při rozboru Havlových děl jsme odhalili určité nejasnosti a mnohá úskalí. Havlovy argumentační schopnosti se zaobírají především popisnou stránkou věci, kritické ohlédnutí u přejímaných pojmů zůstává nedotčené. Lze i přes všechny kritické námitky Havlův koncept považovat za zcela utopický? Nerozkrývá svým detailním popisem stavu člověka, společnosti a politiky tematiku dodnes stále aktuální? Pozastavme se nyní u několika kritik věnovaných problematice ohledně nepolitické politiky Václava Havla vyznívajících jak negativisticky, tak pozitivisticky.

4.1. Negativní kritika nepolitické politiky

Obecně lze říci, že konceptu Havlovy nepolitické politiky je vyčítán prvek negace reálné politiky, kdy se politiku jako takovou pokouší nahradit apelem na vrozenou mravnost. Havel poznamenává: „*Myslím si, že mravní řád je nadřazen řádu právnímu, politickému i hospodářskému a že tyto řády by z něj měly vyrůstat, (...) a že tento mravní řád má své metafyzické zakotvení v nekonečnu a věčnosti.*“¹⁶⁵ Na první pohled se zdá, že Havel politiku přinejmenším odsouvá, neboť ji umisťuje do metafyzického mravního řádu světa. Známa kritika Ivana Svitáka se o tento argument opírá. Hovoří o Havlovi

¹⁶⁴ PATOČKA, Jan. *O povinnosti bránit se proti bezpráví*. In: *Charta 77, 1977-1989: Od morální k demokratické revoluci*. Uspořádal PREČAN, V. Praha: Československé dokumentační středisko nezávislé literatury, 1990, s. 31-34.

¹⁶⁵ HAVEL, Václav. *Prosím stručně: rozhovor s Karlem Hvižd'alou, poznámky, dokumenty*. Praha: Gallery, 2006, str. 228.

a Chartě 77 jako o „sdužení osob, jež mají společné blíže nespécifikované mravní východisko“¹⁶⁶, kteří sice kritizují absenci politiky v rámci komunistického režimu z důvodu nemožnosti účasti občanů na politice, nicméně dodává, že nikdo z tohoto sdužení nepřichází s věcným politickým programem změn, které by se dotýkaly politického systému země. Program chartistů si stanovuje pouze nekonečné cíle, což je pro Svitáka dobrým vkladem pro založení světské církve, ne ovšem pro politickou opozici.¹⁶⁷ Svitáková kritika se převážně zabývá faktem účelnosti – jak si chce koncept nepolitické politiky, spoléhající se na praktikovanou mravnost každého člověka, vydobýt pevné politické postavení, jestliže se programově neopírá o politiku? Kam najednou zmizely ony hospodářské, sociální a politické problémy, které Havel umně identifikoval v soudobé společnosti a které přičítal na vrub mocenské ideologie? Ty dozajista nezmizely, navíc jestliže se státní mocenský aparát doposud danými tématy převážně nezaobíral, pouze klamal o všudypřítomné prosperitě, logicky by se alternativní opozice měla předkládanými tématy přinejmenším inspirovat. Sviták jednoznačně zaujímá praktické stanovisko ohledně otázky vztahu politiky a morálky. Z jeho přístupu lze vyčíst, že praktické společenské problémy je třeba řešit reálnou politickou praxí, ne se vztahovat k nekonečnému metafyzickému řádu.

Zmínka Milana Otáhala o jednostrannosti Havlovy nepolitické politiky má v daném bodě dozajista své opodstatnění. Dle Otáhala Havel převážně analyzoval člověka a společnost z pohledu filozofického a etického, veškeré ostatní sféry společenského života, jimiž se člověk v praktickém životě musí stále zabírat, vynechává.¹⁶⁸ Můžeme však skutečně Havlův koncept považovat za jednostranný? Vrátime-li se k Havlovi popisu nepolitické politiky v eseji *Politika a svědomí*¹⁶⁹, kde hovoří o politice jako o praktikované mravnosti oprošťující se od jakékoli technologie a manipulace moci, uvidíme, že cílená zaměřenost na existenciální rovinu v sobě nesla globalizující myšlenku, jak již bylo zmíněno v předcházejících kapitolách práce. Náprava vztahu člověka ke svému bytí, uchopení autentického modu bytí a život v pravdě automaticky odkazují k nápravě vztahů mezi lidmi, tedy ke společnosti. „*Skutečná politika (...) je prostě službou bližnímu. Službou obci. Její prapůvod je mravní, protože je to jen uskutečňovaná odpovědnost*

¹⁶⁶ SVITÁK, Ivan. *Dialektika dějin*. 1. vyd. Index: Kolín nad Rýnem, 1989, str. 150.

¹⁶⁷ Tamtéž, str. 149-151.

¹⁶⁸ OTÁHAL, Milan. *O nepolitické politice*. In: Sociologický časopis 4/98, 1998, str. 472.

¹⁶⁹ HAVEL, Václav. *Politika a svědomí*. In: *Eseje a jiné texty z let 1970-1989*. Vydání druhé, v el. podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, str. 199-210.

*k celku a za celek.*¹⁷⁰ Havlovým úmyslem bylo nastínit politiku jako praktické mravní jednání, kdy nabádá k nezaměření se na prohlubování existenciální krize člověka, naopak požaduje obnovení vztahu člověka k celistvosti bytí. Havel předpokládal, že morálka předchází politiku, je nad politikou, tedy filozofické a etické rozbory byly v Havlově případě samozřejmě stěžejní. Ovšem zaštitění politiky jako celku morálním jednáním samo ještě nevypovídá o Havlově nekritickém přehlížení reality z pohledu jiných společenských sfér. Došli jsme k závěru, že cílem hnutí Charty 77 nebylo stát se opozicí v pravém slova smyslu. Havlův charakter nepolitické politiky odpovídal době jejího vzniku, zabýval se možnostmi, jak účinně bojovat proti diktátu režimní přetvářky. Jaké měl podávat realistické stanovisko ohledně možnosti sociálních a politických změn, když tato činnost byla považována za protizákonnou? A jestliže nemohl reálně ovlivňovat reálnou politiku, nezbyvalo mu nic jiného, než se zabírat obrodou ducha. V tuto chvíli se zdá, že jak Svitákova, tak Otáhalova kritika Havla o nepraktičnosti jeho jednostranného pojetí nepolitické politiky se do jisté míry oslabují, neboť Havel se evidentně pokoušel pojmout problém politiky z hlediska morálky, kdy morálku detekoval jako základní podstatu lidského života a bytí celkově, neboť jiný způsob, jak ovlivnit diktatorní politiku, nebyl možný. Jeho záměrem bylo apelovat na samotné občany, přesvědčit je o nevhodnosti daného režimu. Zaměřil se na sféru lidského ducha, sféru, kde relativně mohl oponovat a vzdorovat legální cestou. Co se týká reálného působení Charty 77 i Havla na veřejné politické scéně, ovlivnitelná cesta ke změnám vedla prostřednictvím orientace na základní lidská práva a svobody, které se režim zavázal dodržovat, ale nečinil tak. Charta 77 má „působit jako prostředník v případných konfliktních situacích, (...) chce upozorňovat na různé konkrétní případy porušování lidských a občanských práv a vést v této oblasti ke konstruktivnímu dialogu s politickou a státní mocí.“¹⁷¹ Navíc, jak poukazuje Miloš Havelka, samotná Charta postupem času přecházela ke konkrétnějším představám ohledně lidského soužití, ke kterému nabádal například Václav Benda svým konceptem paralelní polis, jež Havel v *Moci bezmocných* považoval za základní požadavek společenské obrody.¹⁷² Benda ve své eseji podobně jako Havel nezakrývá své existenciální a etické cítění, mravní postoj veškerého jednání se stává základním požadavkem, z něhož

¹⁷⁰ HAVEL, Václav. *Dopis Gustavu Husákovi*. In: *Eseje a jiné texty z let 1970-1989*. Vydání druhé, v el. podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, str. 49.

¹⁷¹ HEJDÁNEK, Ladislav. *Dopisy přáteli. Dopis č. 20*. Praha: OIKOYMENH, 1993, str. 123-124.

¹⁷² HAVELKA, Miloš. *Moc bezmocných jako politická výzva a jako analytický prostředek*. In: SUK, Jiří. ANDĚLOVÁ, Kristina (eds.). *Jednoho dne se v našem zelináři cosi vzbouří. Esej o Moci bezmocných*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2016, str. 157.

vychází.¹⁷³ Následně však Bendova myšlenka zahrnovala i apel k nezávislému rozvíjení všech oblastí společenského soužití, jako je kultura, vzdělání, ekonomika apod., s využitím obsahových nejasností právního řádu státu, které v této oblasti nebyly až tak striktní a zmiňovanou činnost vyloženě nezakazovaly, díky čemuž by postupně docházelo k oslabování pozice totalitního systému, a tím i k přispění jeho postupného rozpadu.¹⁷⁴ Svým apelem na rozvoj paralelních struktur vybízí k potenciálně možnému svobodnému společenskému rozvoji v mezích zákona.

Morální status nepolitické politiky v dobách normalizace lze považovat za opodstatněný, i když o samotném vymezení co jest skutečně morální a odpovědné jednání Havel nepodává ucelený vhled. Petr Pithart na příběhu Havlova zelináře ukazuje, že jeho představa o morálním jednání jedince, který se rozhodne žít v pravdě, není zcela morálně dokonalá. Vedoucí obchodu se zeleninou se sice rozhodne nevyvěsit režimně propagandistický slogan, to ovšem není překážkou či důkazem toho, že nebude ve svém krámě nadále šidit své zákazníky v rámci podpultového prodeje.¹⁷⁵ Vedoucí zeleniny tedy může nadále šmelinařit, jak se dá, ale podle Havlovy představy se skrze nevyvěšený slogan obrací k životu v pravdě, pokouší se o autentické uchopení vlastního bytí a jeho jednání je tak nejvýše morální. Nabízí se otázka, zdali můžeme zelináře se svými podvodnými praktikami označit za vysoce morální osobu hlásící se o svoji odpovědnost za své bytí? Pithart se domnívá, že Havel „*ve svém slavném eseji přeceňuje význam světa symbolů (plakátu) a výjimečných gest vzdoru a podceňuje význam „přirozeného světa“, každodenního přízemního provozu; (...) přeceňuje svět lží a slov o ničem a podceňuje materiální existenci milionů našich; (...) přeceňuje ideologii, jakkoli ví, že je vyprázdněnou, a podceňuje bující svět korupce, vše prostupující zlodějiny*“¹⁷⁶. K podobnému stanovisku se připojuje i Petr Fidelius, kdy přidává příklad týkající se poctivého jednání v obchodní sféře. Stojí-li proti sobě obchodník hlásající heslo „*poctivost do obchodu nepatří*“ a na druhé straně obchodník pokoušející se o poctivé obchodování, pak tím, že tento poctivý obchodník prohlásí své stanovisko o nadřazenosti poctivosti nad obchodováním, přeci obchodní praktiky nijak zvláště neovlivní.¹⁷⁷

¹⁷³ BENDA, Václav. *Paralelní polis*. In: Charta 77 1977-1989. *Od morální k demokratické revoluci*. Usp. Vilém Prečan. Archa: Bratislava, 1990, str. 44.

¹⁷⁴ Tamtéž, str. 46-49.

¹⁷⁵ PITHART, Petr. *Havlova „samotalita“*. In: SUK, Jiří. ANDĚLOVÁ, Kristina (eds.). *Jednoho dne se v našem zelináři cosi vzbouří. Esej o Moci bezmocných*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2016, str. 172.

¹⁷⁶ Tamtéž, str. 171-172.

¹⁷⁷ FIDELIUS, Petr. *Morálka v politice*. In: ŠPIRIT, Michael. *Čtení o Václavu Havlovi: autor ve světle literární kritiky*. Antologie. 1. vyd. Praha: Institut pro studium literatury, 2013, str. 123-124.

Dostáváme se tak k Havlově problematickému vztahu k samotné morálce. Viděli jsme, že skrze *Dopisy Olze* se Havel pokoušel podat jisté vysvětlení, kde morální a odpovědné chování bylo představeno jako vlastní celistvosti bytí člověka, detailní náhled do povahy věci nám Havel ovšem nenabídl. Havel se snaží hledat zdroj morálky, zahrnuje nás odkazy a náměty o svědomí, nicméně k výslovné analýze této kategorie nedospívá.¹⁷⁸ Banálně prostřednictvím nekritického přejímání pojmů pouze naznačil, že takto by to pravděpodobně mohlo na světě chodit. V zelináři se pokouší probudit svědomitého občana, vyzývá jej k plnohodnotnému odpovědnému občanství, ne ovšem k celistvému morálnímu chování. Život v pravdě Patočka považoval za pokus docílit autentického odpovědného bytí, ne za jeho záruku. Zelinář sice může započít žít život v pravdě, ale nemusí tak docílit skutečné autenticity.

Jak je to ovšem nyní s konceptem nepolitické politiky, který Havel neopouštěl ani v dobách porevolučních, tedy v dobách umožňujících svobodnou politiku? Pithartova a Fideliova námitka nás přivádí k analogické otázce, zdali politik, hlásající například, že „*kultivovaný lidský duch a rozvinuté mravní vědomí jsou tou poslední a pravou zárukou skutečně demokratického politického systému, bez něhož, jak se ukázalo, nemůže fungovat ani ekonomika*“¹⁷⁹, musí být nutně i skutečným morálním člověkem, jednajícím na základě svého odpovědného vědomí a svědomí prostřednictvím morálních prostředků v mocenských otázkách. Na základě předloženého argumentu se před námi otevírá otázka, zdali politika může a má být založena ryze na morálce. Otáhal poskytuje zajímavý rozbor pojmů morálky a politiky. „*Morálka je soubor norem a zásad, jimiž se řídíme, zatímco politika je spojena s problémem moci, která je nutná k správě věcí veřejných. Politika může být mravná a nemravná, ale zůstává politikou.*“¹⁸⁰. Otáhalův argument směřuje k závěru, že v Havlově pojetí nepolitické politiky dochází ke ztrátě politiky jako takové. Vše je nahrazeno pouze mravností, avšak politika jako správa věcí veřejných a boj o moc přece ze společnosti vymizet nemůže, o tom jsme se přesvědčili již u Masaryka. Na první pohled se jeví Havlova politika po roce 1989 jako již ryze politická – musel se začít zabývat otázkami ekonomickými, sociálními a politickými, ovšem na druhé straně své vize o nepolitické politice jako morální záštitě veškerého chování se nevzdával: „*Mým*

¹⁷⁸ PAUER, Jan. *Václav Havel a morálka*. In: SUK, Jiří. ANDĚLOVÁ, Kristina (eds.). *Jednoho dne se v našem zelináři cosi vzbouří. Esej o Moci bezmocných*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2016, str. 80.

¹⁷⁹ HAVEL, Václav. *Federální shromáždění. Praha 29. 6. 1990*. In: HAVEL, Václav. *Projevy z let 1990-1992 / Letní přemítání / Spisy / 6*. Vydání druhé, v el. podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, str. 137.

¹⁸⁰ OTÁHAL, Milan. *O nepolitické politice*. In: Sociologický časopis 4/98. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1998, str. 473.

*prezidentským programem je proto vnášet do politiky duchovnost, mravní odpovědnost, lidskost, pokoru a zřetel k tomu, že je cosi vyššího nad námi, že naše konání se neztrácí v černé díře času, ale kdesi se zapisuje a zhodnocuje, že nemáme právo ani důvod si myslet, že všemu rozumíme, a všechno tudíž můžeme.*¹⁸¹ Jan Pauer se pozastavuje nad Havlovým nereflektováním proměněné společenské situace po revoluci. Místo aby své postoje přehodnotil na základě nově nastalých společenských podmínek, utvrdil se ve svých názorech, morální vzdor vůči post-totalitnímu komunistickému systému se obrátil v „*boj o morální zakotvení demokratické politiky*“.¹⁸²

Z výše nastíněného problému politiky a morálky vyplývá, že politika a mravnost nemohou být ani nadřazovány, ani podřazovány jedna druhé. O povaze tohoto vztahu se vyjadřuje Petr Pithart ve své publikaci *Obrana politiky*¹⁸³. Snaží se dopátrat skutečné povahy politické praxe na základě analýzy ideologického způsobu vidění světa. Ideologie celkově ohrožují politiku, neboť jejich prostřednictvím dochází k záměně reálného světa za svět zdání, který se jeví jako ten lepší. Ideologie nabízejí jednoznačná, definitivní řešení na znepokojující otázky, politika má však hledat řešení prozatímně možná. Pithart nekritizuje Havlovu domněnku, že ideologie umožňuje člověku útěk a následné zdůvodňování osobní nezodpovědnosti.¹⁸⁴ Svým vlastním rozbořením pojmu ideologie nicméně naznačuje podobné tendence morální nepolitické politiky směřovat ke stejnému světu zdání. Neukázal nám Havel, že morální svět politiky je ten lepší, ideální, kdy díky morálnímu jednání všech lidí (po existenciální revoluci) se všechny problémy vyřeší samy? Neodhlížel tak od reálného řešení nastalých problémů prostřednictvím odkazování na vyšší cíle? Nelze samozřejmě konstatovat, že by Havel nečinně prodléval v prezidentském úřadě opíraje se čistě o moralistní pozice. Nicméně viděli jsme, že svojí neustálou obhajobou a potřebností nepolitické mravné politiky se soustavně zabýval a stále jí přikládal značné hodnoty. Může být tedy politika skutečně ryze mravní, bez příklonu k pouhému moralizování? Pithart se domnívá, že politika je z jiného světa než morálka, „*je to vyzrálá kulturní hodnota, je to civilizující aktivita, která nutně mění svou tvář podle místa, času a prostředí, a tato její pohyblivost, proměnlivost, slovem živost patří k jejím*

¹⁸¹ HAVEL, Václav. *Polský Sejm a Senát. Varšava 25. 1. 1990*. In: HAVEL, Václav. *Projevy z let 1990-1992 / Letní přemítání / Spisy / 6*. Vydání druhé, v el. podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, str. 40.

¹⁸² PAUER, Jan. *Václav Havel a morálka*. In: SUK, Jiří. ANDĚLOVÁ, Kristina (eds.). *Jednoho dne se v našem zelináři cosi vzbouří. Esej o Moci bezmocných*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2016, str. 85.

¹⁸³ PITHART, Petr. *Obrana politiky*. Praha: Panorama, 1990, 278s.

¹⁸⁴ Tamtéž, str. 8-14.

*základním určením.*¹⁸⁵ Morálka je naopak „jako ideologie vždy únikem ze světa s otevřenou, nezajištěnou a nezakotvenou perspektivou“.¹⁸⁶ Propojení morálky a politiky se jeví jako nemožné, dokonce si odporující. Pithart ovšem dochází k závěru, že i když mezi politikou a morálkou nikdy nenastane shoda, pak napětí, jež vzniká jejich kontrapozičním vztahem, může být zkvalitňující a zušlechťující pro obě strany.¹⁸⁷ Havlova vize nepolitické morální politiky tak nemusí být nutně považována za utopistickou koncepci.

4.2. Pozitivní kritika nepolitické politiky

V předchozí kapitole jsme odhalili některá úskalí Havlova konceptu nepolitické politiky. Ačkoli jsme vymezili nepolitickou politiku v období normalizace vcelku jako opodstatněný koncept (i když s kritickým ohledem na Havlovo povrchní smýšlení), porevoluční léta vypovídají spíše o jejím nerealistickém a nepraktickém založení. Nyní před námi stojí otázka, zdali Havlův obrat (a nejen Havlův, k morálnímu vhledu v oblasti politiky a celkově ve společnosti inklinovali již v úvodní kapitole zmínění Havlíček a Masaryk) k existenciální a morální rovině může být inspirativní pro budoucnost. Neboť se zdá, že nastíněná problematika ohledně technické a odosobněné moci v politické sféře a zároveň i identifikovaná krize v oblasti celospolečenské, jsou stále aktuální. V současné politické sféře se jeví jako nejvyšší zájem vyhrát volby za jakoukoli cenu, mezi jednotlivými politickými zástupci dochází především ke kompromitujícím výměnám názorů, které se ovšem netýkají v prvé řadě státu, jeho správy a zájmu občanů; hlavním cílem se stává ukázat, kdo je zkorumpovanější a prolhanější. Jednotlivé politické debaty směřují k dehonestování předešlých vlád, neboť ta předešlá vládnoucí garnitura činila jen ty špatné kroky, díky kterým se nyní stát a občané mají špatně, dochází k neustálému rušení vládních opatření a zákonů a vymýšlení nových a lepších ustanovení, která příští vláda opět zruší pro jejich neefektivitu. Samozřejmě nezpochybňujeme, že boj o moc k politice jako takový nenáleží, o zájem se nyní hlásí způsob, jakým je toho dosaženo. Nevaroval nás Havel před zmiňovanou mocensky nemorální hrou velkých politických stran? A pokud se Havlovo zaměření na morální jednání v politice jeví jako nepraktické, můžeme si dnes říci, že současné reálné politické vedení (ať už v České republice anebo

¹⁸⁵ Tamtéž, str. 9.

¹⁸⁶ Tamtéž, str. 229.

¹⁸⁷ Tamtéž, str. 242.

u jiných světových velmocí) si počíná ryze prakticky? Ekologická krize, uprchlická krize, terorismus, Islámský stát, to jsou všechno velká témata, která budí v současné době pozornost. Mají být navrhovaná řešení předkládaných krizí skutečně ryze praktická? Není zapotřebí více morálního vhledu, ke kterému nás nabádal Havel? A co společnost a její stav? Míra sebevražednosti se od dob Masaryka horečně navýšila, a nejen sebevražednost, společnost je doslova prorostlá zločinností a nevraživostí; zájem o druhé je na minimální úrovni, do centra zájmu se dostal osobní prospěch a prosperita; a co se týká občanství, o politiku nemá nikdo zájem, občanská odpovědnost se ze společnosti stále více vytrácí. Zdá se, že česká společnost zapomněla na svá vydobytá práva, za která nadšeně zvonila klíči na Staroměstském náměstí v roce 1989. Nezdá se v tuto chvíli Masarykův a Havlův apel na „*drobnou práci*“ a morální cítění jako opodstatněný?

Ivo Možný, který se pokouší odpovědnost a důvěru pojmout ze sociologického, nikoli z etického hlediska, dochází k závěru, že společenská porevoluční přestavba společnosti se vzdala vzájemné důvěry a tuto tendenci ve společnosti odhaluje i po několika desetiletích svobody.¹⁸⁸ Vidíme, že podobně jako Havel i Ivo Možný nabádá k návratu k občanským ctnostem důvěry a odpovědnosti. Důvěra v druhé lidi se zdá jako skutečně nesnadná záležitost, neboť neposkytuje žádné záruky, které si současná doba žádá (málokdo dnes poskytne půjčku bez záruky, vše je ošetřeno zákonem vymahatelnými smlouvami). Možný ozřejmuje pocit nedůvěry v člověku prostřednictvím teorie her na vězňově dilematu. Dva spoluvězni, kteří spolu spáchali zločin, raději přiznají svoji vinu i za cenu vyššího trestu, neboť jeden druhému nevěří. Pokud by totiž první z nich vinu přiznal a druhý ne, dostal by první vězeň trest nejvyšší. V případě, kdy by oba vězni byli schopni jeden druhému důvěřovat a vinu nepřiznat, dostali by tresty nejmenší, ale ani jeden vězeň tak neučiní, neboť nemá vymahatelné záruky, že jej druhý nezradí. Vzájemná nedůvěra oba vězně odsuzuje k vyšším trestům, které by v případě důvěry byly markantně nižší. Jak uvádí Možný, spolupráce na základě důvěry se z vězňova pohledu jeví jako neracionální jednání, Hobbesovo *homo homini lupus* v kapitalismu vede ke ztrátě jakékoli důvěry.¹⁸⁹ V Havlově pojednání došlo k představení víry z existenciálního hlediska. Víra byla představena jako „*bytočný stav ducha*“¹⁹⁰, díky níž se člověk vztahuje ke smysluplnému světu. V případě opuštění víry, což sám Havel uvádí jako zabřednutí do

¹⁸⁸ MOŽNÝ, Ivo. *Proč tak snadno...* 2. vyd. s novou předmlouvou. Praha: SLON, 1999, str. 12.

¹⁸⁹ Tamtéž, str. 132-133.

¹⁹⁰ HAVEL, Václav. *Dopisy Olze*, dopis č. 64. 1. vyd. Brno: Atlantis, 1990, str. 140-141.

zážitku nicoty¹⁹¹, se člověk oprostuje i od veškeré odpovědnosti, ztrácí totiž vztaženost ke smysluplnosti. Mohli jsme spatřit, že ve svých esejích či dramatech takto Havel popisoval právě onu lhostejnost obyčejného občana reálného socialismu. Hugo Pludek v *Zahradní slavnosti* absolutně nejeví zájem o dění související s jeho životem a budoucností. Rovněž nejsou projevovány žádné sebemenší emoce, zájem o člověka je pouze povrchní, vzpomeňme na komunikaci tajemníka a tajemnice. Nic o sobě nevědí, respektive ani vědět nechtějí. Za důležitější považují dobře posluhovat. Likvidační tajemnice se projevuje jako pošetilá pracovnice, která je schopna zlikvidovat i oblečení svého ředitele. Vrcholem této společenské pyramidy se stává samotný náměstek Kalabis, osoba, která se o osobní kontakt ani nesnaží. Telegramy, které diktuje své sekretářce, odkazují k jeho celkovému nezájmu.¹⁹² Každý si v zájmu své vlastní prosperity dělá, co chce a hlavně se o nikoho nezajímá, nikdo nikomu a ničemu nevěří. Havlovým záměrem bylo poukázat, že problém je zasazený mnohem hlouběji. Člověk totiž nevěří nejen druhým osobám, ale ani ve smysluplnost svého života, naprosto se v něm ztrácí a odcizuje své podstatě a druhým lidem. Možný tento problém definoval na základě sociologického rozboru, oba autoři však docházejí ke stejným zdrcujícím závěrům – vytrácení morálního a odpovědného chování ze života a nedůvěra ve vlastní budoucnost. Náprava předkládaného úpadku leží v rukou samotného člověka, člověk musí obnovit svůj vztah k důvěře a odpovědnosti, obnovit občanské ctnosti.¹⁹³ Možný rovněž jako Havel neztrácuje instituci demokracie. Demokracie se může a má poučit ze svých chyb, není to dokonalá idea společenského uspořádání, ve které je vše ideální, má své nástroje k tomu, aby pracovala na vylepšování. Nikdy se nebude líbit všem, avšak její základní funkcí je vyvažovat nesourodé názory a dospívat k těm prozatímne možným a nejlepším.¹⁹⁴

Výše zmíněný požadavek na obnovu občanských ctností a reformaci demokracie, se lokálně neomezuje pouze na Českou republiku. Náš stát můžeme považovat v dané situaci za obraz Západu, který rovněž neuznal výše zmíněný Havlův požadavek. Roman Kanda avizuje, že Západ „*nebyl ochoten přijmout Havlovu radikálně kritickou výzvu, jež by směřovala k sebekritice západní modernity, čili ke kritice stávajícího pojetí liberální demokracie, jakožto systému ovládaného profesionálními politickými elitami a kapitalistickou ekonomikou, založenou na principech konkurence, exploatace a profitu;*

¹⁹¹ Tamtéž, str. 141.

¹⁹² viz HAVEL, Václav. *Zahradní slavnost [online]*. In: Knihovna Václava Havla – Dramatické texty VH. Praha: Knihovna Václava Havla, 2009-2018. [cit. 2018-12-20].

¹⁹³ MOŽNÝ, Ivo. *Proč tak snadno...* 2. vyd. s novou předmluvou. Praha: SLON, 1999, str. 133-134.

¹⁹⁴ Tamtéž, str. 21-23.

(...) Západ společně s českou společností tento historický okamžik promeškal a vyšel vstříc krizím 21. století.¹⁹⁵ Havel si dovilil zkritizovat celosvětové politické a společenské dění a ukázat světu, kam směřuje budoucnost odosobněné na ekonomická pravidla zaměřené politiky a analogicky i společnosti. Svět onu výzvu ovšem neslyšel, zřejmě ji slyšet ani nechtěl. Prosperita, nové technologie, robotizace a zvyšující se úroveň života sejevily jako dostačující. Člověk se ponořil do světa fikce a fantasy, do světa zdání, kde morální a odpovědné jednání je v rukou Avengerů, kteří upadající se svět zachrání, neboť reálná politika si s uvedenými krizemi 21. století neví rady. Vzpomeňme však na Havla, nenabádal nás k vlastní přičinlivosti? Nevede cesta skrze vytvoření nezávislé paralelní struktury?

Bogdan Popa vidí uplatnění vzoru disidentství v otázkách vztahu kosmopolitních teorií a nacionalismu. Na příkladu disentu a jeho lokální neomezenosti se snaží ozřejmit, že nadnárodní spolupráce je možná i za cenu nepotlačení svých kulturních a národních odlišností a zájmů. Marthu Nussbaumovou a Kwame Anthonyho Appiaha představuje jako představitele extrémního kosmopolitismu – všichni jsme občany jednoho světa, je to zakotveno v naší identitě, autonomii. Avšak ani Nussbaumová, ani Appiah nedokážou čelit myšlence národních států, které dnes prakticky nalezneme po celém světě.¹⁹⁶ Co stát, to národní stát. Státy se zakládají na národním vědomí i v multikulturním světě, jak je dnes hojně představován. Americký občan nechce, aby o jeho záležitostech rozhodoval například polský politik, problém vize kosmopolitismus spočívá v otázce legitimacy. Bogdan Popa se nicméně snaží ukázat, že myšlenka kosmopolitismu není zcela zavrženíhodná. Havlem charakterizovaný disent dokázal spojit několik národů dohromady – Čechy, Slováky, Poláky a Maďary, kteří bojovali za společný cíl a dokázali tak ovlivnit reálnou politickou praxi, přitom si zachovat vlastní národní vědomí.¹⁹⁷ Disidenty tedy chápe jako aktivní příklad, jak se zapojit do politické působnosti, kdy kosmopolitní teorie právě zabředávají ve svém teoretizování, nejsou schopny onoho praktického vhledu.¹⁹⁸ I když jsme identifikovali značná úskalí samotné Charty 77, s neblahým stavem v politice

¹⁹⁵ KANDA, Roman. *Paradoxní napětí v Havlově koncepci „života v pravdě“*. In: SUK, Jiří. ANDĚLOVÁ, Kristina (eds.). *Jednoho dne se v našem zelináři cosi vzbouří. Esej o Moci bezmocných*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2016, str. 210.

¹⁹⁶ POPA, Bogdan. *Havel's Agonistic Realism. What Can Cosmopolitan Thinkers Learn from the Eastern European Dissent?* In: CARAUS, Tamara. PARVU, Camil Alexander, (eds.). *Cosmopolitanism and the Legacies of Dissent. Routledge Studies in Social and Political Thought*. 1. edition. New York: Routledge, 2015, str. 31-38.

¹⁹⁷ Tamtéž, str. 39-42.

¹⁹⁸ Tamtéž, str. 44-45.

bojovali její členové aktivním děním, nezůstali u pouhé teorie, zapojili se do dění, snažili se o vytvoření paralelní polis.

Stanislav Komárek rovněž poukazuje k aktualizaci potřebnosti nového disentu, v minoritních společnostech spatřuje formu přežití. Malé skupiny lidí ne mocensky, nýbrž intelektuálně zaměřené, by měly mít (obdobně jako Charta 77) rehabilitační funkci u jevů, které Havel popsal jako odpovědnost, důvěra, láska, přátelství a solidarita.¹⁹⁹ Komárek tedy po Havlově vzoru apeluje na člověka samotného, na jeho schopnosti a možnosti, na moc bezmocných v době postmoderního kapitalistického diktátu ekonomických mocností. Zdá se, že Havlův koncept nepolitické politiky i přes všechny své nedostatky v sobě obsahuje i inspirativní náměty.

¹⁹⁹ KOMÁREK, Stanislav. *Svépomoc málomocných*. In: SUK, Jiří. ANDĚLOVÁ, Kristina (eds.). *Jednoho dne se v našem zelináři cosi vzbouří. Esej o Moci bezmocných*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2016, str. 264.

5. Závěr

Závěrem se pokusme shrnout načrtnuté smýšlení Václava Havla o konceptu nepolitické politiky, které se během jeho působnosti na veřejné a politické scéně vyvíjelo, a jehož základní představy jsme rozebrali na základě analýzy stěžejních děl, jak dramatických, tak esejistických. Havel ve své vizi o politice, založené na přirozeném morálním a odpovědném chování každého člověka, otevírá celkově otázku povahy vztahu morálky a politiky, konkrétně pak i otázku vztahu občana a politiky a zároveň i vztahu člověka ke svému bytí. Každá z otázek vzbuzuje jak negativní, tak i pozitivní reakce. Pokusem o shrnutí předkládaných kritik se dostáváme k potencionálním alternativním vizím ohledně budoucnosti politiky, občana i člověka.

Již krize politiky a politična v 19. století odkazuje k otázce po povaze vztahu politiky a morálky. Max Weber a Carl Schmitt hovoří o odcizení se člověka politice, která je charakterizována jako odosobněná, zaměřená na ekonomiku a technizaci moci, nerefluktující zcela zájmy občanstva. Weber naznačil potencionální cestu nápravy v oblasti před-politické, Schmitt naopak zastával principy praktické politiky. Ani jeden z autorů však nepodává komplexní vizi, jak nastalou krizi v politické sféře řešit.

Konkrétnější představu nabízí až Karel Havlíček Borovský, který se důkladně zabýval vztahem českého národa a politické praxe Rakouské říše, kdy se opírá o pojmy svobody a morální odpovědnosti, vydává se tedy na cestu nepolitické politiky. Cílem Havlíčkovy nepolitické politiky je v první řadě duchovní obroda národa. Požadoval založení spolku nepolitického, jehož náplní by bylo rozvíjení kultury a adekvátní vzdělanosti jak mravní, tak i politické v celé společnosti. Apeluje na nepolitickou praxi, která by rozvíjela vnitřní stabilitu společnosti, duchovně by pozvedla národ a vedla by následně i k emancipaci ve sféře politické. Havlíček ovšem nadále zůstává realistou, nepolitická politika je pro něj prostředkem, jak docílit politiky praktické, kde zastává pozici demokratickou a liberální. Co se týče otázky vztahu morálky a politiky, sice apeluje směrem k potřebě morálního chování na politické scéně, ovšem na rozdíl od Masaryka a Havla morálku politice nenadřazuje. Výše shrnutý rozbor Havlíčkova vztahu politiky a morálky nabádá k zamyšlení se, zdali skutečně reálná politika může být nepolitická, jak se domnívali Masaryk s Havlem. Havlíčkova umírněnost v otázkách morálky odpovídá jeho profesnímu zařazení se k reálným politickým činitelům, kteří musejí dostát základnímu požadavku na blaho obce a občanstva.

Zaměření nepolitické politiky chápané jako vzdělávací a ducha povznášející činnosti, lze vysledovat i u Tomáše Garrigua Masaryka, jenž ji nazval jako „*drobnou práci*“, díky níž mohou české země upevnit a vylepšit svoji politickou činnost v rámci Rakousko-uherské monarchie. Masaryk považuje za důležité pracovat na vzdělanosti a pokrokovosti českého národa za účelem ukotvení českého národa jako rovnocenného ve společnosti evropských mocností. Dobovou vzdělanost identifikuje jako nedostatečnou, neboť se zaobírá pouze racionální stránkou věci. Vyzývá k rozvoji morálního a odpovědného chování spolu s pozitivistickými vědeckými poznatky, které by vedly k emancipaci ducha. Jeho snahou bylo apelovat na vnitřní porozumění jevům ve společnosti a politice. Obrací svůj zájem směrem k této tematice, identifikuje společnost jako nezdravou, poukazuje na úpadek morálního lidského ohledu a otevírá prostor pro řešení této problematiky, nicméně sám zůstává uzavřen v sociologicko-pozitivistickém pohledu. Zásadní význam spatřoval v účinné humanitě, chápané jako etický a sociální ideál; na základě tohoto ideálu lze dle Masaryka docílit sblížení politiky, vědy a morálky. Stává se zastáncem programu humanitní demokratické politiky. V otázce vztahu politiky a morálky je zastáncem Platónova učení o ctnostném státě. Morálka a právo stojí vždy nad mocí. Na základě Patočkovy kritiky jsme nicméně v Masarykově smýšlení identifikovali rozporuplnost, která je vysledovatelná i u konceptu nepolitické politiky. Masaryk je zastáncem nepolitické politiky apelující na vrozený mravní úsudek, zároveň však vyzdvihuje potřebnost reálného politického programu demokratického. Masaryk zůstal podobně jako Havlíček realistou, vybudoval demokratický stát a požadavkům nepolitické politiky, na které sice poukazoval, nedostál. Dostáváme se tak k závěru, že samotný koncept Masarykovi nepolitické politiky jako účinné humanity nelze reálně praktikovat. Nepolitická politika zde působí pouze jako ideál.

Václav Havel se stává osobou, která vnáší nový pohled na Masarykem rozpracované téma krize moderní společnosti a člověka. Nepolitická politika se v jeho pojetí dotýká několika rovin, které jsme analyzovali na základě rozboru jeho dramatické a esejistické činnosti. Již v jeho slavných dramatických hrách můžeme rozpoznat jednak kritiku stávajícího komunistického režimu, který ze své podstaty probouzí v člověku odvrát od morálního a odpovědného jednání a chování, zároveň lze vysledovat i Havlův hlubší zájem o člověka a společnost celkově, kdy rozkrývá téma ztráty identity a odcizenosti smysluplnosti světa. Absurdní drama se stává prostředkem, jak zaujmout člověka a společnost, informovat je o neblahém stavu, ve kterém se člověk i společnost nachází a který není zapříčiněn pouze režimními praktikami podléhajících komunistické

ideologii, ale i samotným vztahem člověka k sobě samému, k druhým lidem a tomuto světu. Havlovy hry jsou tedy zformovány na základě konceptu nepolitické politiky – odhalují stávající politiku jako neadekvátní, požadují změnu v této sféře, kdy cesta k nápravě vede skrze člověka. Dramata se tak stala prostředkem jakési „*drobné socializační práce*“ ke které vybízeli jak Havlíček, tak i Masaryk. Hry ovšem nebyly tak efektivním prostředkem apelu, jak by se na první pohled zdálo. Měly vzbudit zájem o existenciální tematiku, probudit obecnost z dobové letargie. Neodnášeli si diváci z představení pouze humorně vyznívající kritiku režimu, než Havlem požadované kritické ohlédnutí na sebe samého? Divadelní hra v sobě nemá potenciál něco změnit, je pouhým dokreslením dobové situace.

Prostřednictvím eseje *Dopis Gustavu Husákovi* Havel přechází již k aktivní nepolitické činnosti jako prostředku možného dialogu s oficiální mocí. Dopis věnovaný přednímu představiteli komunistické strany Gustavu Husákovi se stává veřejným počinem, ve kterém Havel dává veřejně najevo svoji nespokojenost s diktatorním politickým systémem na pozadí analýzy normalizační společnosti. Vnitřní stav společnosti odhaluje jako neuspokojivý, neboť režim skutečný stav záměrně idealizuje. Rovněž dochází k zásadnímu odhalení spoluodpovědnosti každého občana Československa za přijetí lživé ideologie. Režim sice po člověku požadoval pasivitu a servilitu, člověk se však aktivního odpovědného rozhodování vzdal a přitakával všeobecné přetvářce. Vrací se tak k tematice krize samotného člověka, již naznačil už ve svých divadelních hrách. *Dopis Gustavu Husákovi* rozkryl skutečný stav společnosti sužované nesvobodnou diktaturou, rovněž však poodkryl skutečnost, že v rukou každého člověka dříme potenciální moc obratu.

Esej *Moc bezmocných* odkrývá samotnou podstatu nepolitické politiky – nepolitická moc spočívá v rukou každého člověka a v důsledku má dopad na samotnou politickou praxi, ať post-totalitní, či demokratickou. Nepolitická politika tak v sobě obsahuje potenciální schopnost boje proti post-totalitnímu režimu, boje proti celosvětové krizi politiky a nakonec i boje proti existenciální krizi. Za zásadní motiv celého konceptu nepolitické politiky můžeme označit obrat směrem k morálnímu a odpovědnému chování, které je dle Havlovy dedukce člověku vlastní. Po Masarykově vzoru se přiklání k názoru, že morálka jest nadřazena veškerému lidskému jednání, tedy i politické praxi. Činnost post-totalitního režimu je svázána vlastní ideologií, neschopna pravdivě postihnout realitu, tudíž režim musí vytvářet trvalou přetvářku, život ve lži. Motivem nápravy se v Havlově pojetí stává Patočkův život v pravdě, kdy se člověk pokusí oprostít od státem

proklamované lži, vzepře se samohybnému systému, na kterém měl doposud vlastní podíl a obrátí se k autentickému a odpovědnému modu svého bytí. Disent byl následně Havlem prezentován jako praktická ukázka „moci bezmocných“, kteří se ujali života v pravdě a stali se nepolitickou alternativní opozicí vůči politickému systému. Měli jsme možnost spatřit, že Havel nezůstává pouze u kritiky post-totalitního komunistického režimu. Západní demokratické systémy vycházejí z Machiavelliho důrazu na praktické logické jednání v politice, dochází k odosobnění a anonymizaci moci, která nebere v úvahu morální stránku jednání a má na člověka obdobný dopad, jako praxe post-totalitních systémů. Havel spatřoval nápravu v zaměření se na občanské post-demokratické paralelní struktury, jejichž představitelem v československé post-totalitě byl právě dissent se svým zaměřením na život v pravdě. V závěru eseje Havel nakonec rozkrývá existenciální krizi, v níž se nachází sám člověk, a která má následně dopad na ztrátu morální dimenze i v celé společnosti a otevírá tak cestu post-totalitním a odosobněným demokratickým politickým systémům se schopností využívat nastalou krizi a zároveň ji prohlubovat. Havel v *Dopisech Olze* apeluje na obrat k autentickému modu bytí člověka, prostřednictvím avizovaného niterního obratu by člověk měl poodhalit tajemství celistvosti bytí, které dává existenci člověka smysl. Tímto absolutním horizontem, ke kterému se má člověk vztahovat, je dle Havla odpovědnost. Vytržením z celistvosti bytí se člověk odklonil i od morálního jednání. Morálku považuje za člověku vrozenou, díky odpoutání se od absolutního horizontu odpovědnosti se odpoutal i od morálního jednání. Za stěžejní motiv považuje cestu návratu k celistvosti bytí skrze život v pravdě, který je pokusem o dosažení autenticity. Politika, která vychází z výše nastíněné předpolitické sféry, se posléze musí zakládat na morálce náležející k lidské přirozenosti.

Prostřednictvím analýzy Havlových děl jsme na první pohled odkryli ucelený koncept nepolitické politiky poskytující potencionální řešení jak v oblasti planetární krize člověka, tak i krize na politické scéně. Nicméně druhý pohled poodhalil úskalí, s nimiž se Havel nedokázal vypořádat, a která Havlův koncept nepolitické politiky zásadně oslabují. Rozkryli jsme, že Havlem popisovaný disidentský život v pravdě nemusí být zárukou života autentického, ale pouhým pokusem o něj. Rovněž Havlem prezentovaný zelinář jako obyčejný člověk neodrážel skutečnou realitu. Další kritická reflexe směřovala do oblasti samotné povahy Havlova smýšlení. Havel své myšlenky nekriticky přejímá, sice obrací naši pozornost k určitému problematickému tématu, avšak on sám je dále neproblematizuje, zůstává u pouhé deskripce. Kritický pohled si zaslouží i Havlem požadovaný obrat na občanské paralelní struktury v jeho myšlení o post-

demokracii. Havel si tento koncept nepolitické politiky nedokázal po revolučním obratu v roce 1989 prosadit. Nepolitická politika posléze začala přibírat přívlastky jako politika kýče, která odhlíží od reality. Havlovu konceptu je celkově přičítán odvrát od reality a jednostranné zaměření se na pouhou mravnost, která zdá se do praktické politiky nepatří. Téma povahy vztahu morálky a politiky zůstává následně otevřené, neboť zdá se, že Havlem a Masarykem avizované nadřazování morálky nad politiku neodpovídá povaze politiky jako takové, jejímž úkolem je efektivní řešení nastalých problému dostupnými prostředky. S předkládanými kritikami nelze nesouhlasit, Havlův koncept nepolitické politiky se skutečně jeví jako nepropracovaný. I když odhalil, že dosavadní politická praxe (ať už post-totální, či demokratická) není dokonalá a vykazuje známky úpadku, nedokázal sám přispět k řešení nastalé krize reálným stanoviskem. Zaměřil se na morální stránku věci, což dozajista nepovažujeme za zcela mylné přesvědčení. Morální jednání má své místo v lidském životě, člověk jako tvor společenský by měl být schopen korigovat vlastní chování a jednání k druhým osobám. Politika je však praktickou disciplínou, musí brát v potaz soudobé dění a snažit se najít co možná nejlepší řešení z možných. Samotný koncept nepolitické politiky tedy nelze uznat za realistický, do praxe uveditelný (v praxi se osvědčil pouze v době post-totalitního režimu, kdy působil jako morální opozice).

Dostáváme se tak k závěrečnému pohlednutí za rozbořem Havlova konceptu nepolitické politiky, jež sice neposkytl dokonalou vizi obratu k morálnímu a odpovědnému jednání člověka, společnosti i politiky, nýbrž podobně jako Masaryk poukázal na tematiku, která byla až doposud záměrně přehlížena a vytlačována industriální inklinací k materiálnímu a racionálnímu uvažování o prosperitě. Ukazuje se, že Havlův obrat k existenciální a morální rovině v sobě obsahuje inspiraci pro budoucnost. Ztráta důvěry a odpovědnosti vede v současnosti k neustálému prohlubování lhostejného chování jak člověka, tak celé společnosti. Neměl by člověk opět začít přemítat nad svým bytím a smyslem života, jak požadoval Havel? Nechybí nám v politice ona slušnost, ke které Havel vybízel? Morálka zřejmě nemůže být politice zcela nadřazena, avšak její postupné odnímání z politiky není rovněž účelné. Být Lukem Skywalkerem neznamena, že se člověk bude dokonale morálně chovat a jednat, ale naopak hledat střední cestu, kompromis mezi morálkou a praktickou racionalitou. Na základě stejného vzoru se i takový Luke Skywalker může stát ctnostným občanem a nakonec i politika může dostat stejného vzoru.

6. Použitá literatura

1. BALABÁN, Milan. *Víra (u) Václava Havla: noetický sestřih Havlových Dopisů Olze*. 2., opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2009, 58 s. ISBN 978-80-7298-412-1.
2. BARŠA, Pavel. *Cesty k emancipaci*. Praha: Academia, 2015, 270 s. ISBN 978-80-200-2466-4.
3. BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Antipolitika v Čechách*. In: FIALA, Petr. MIKŠ, František (eds.). *Česká konzervativní a liberální politika*. 1. vydání. Brno: CDK, 2000, str. 33-59. ISBN 80-85959-73-9.
4. BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Kapitalismus a občanské ctnosti*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1992, 142 s. ISBN 80-202-0368-0.
5. BENDA, Václav. *Paralelní polis*. In: *Charta 77 1977-1989. Od morální k demokratické revoluci*. Usp. PREČAN, Vilém. Archa: Bratislava, 1990, str. 43-51. ISBN 80-9000422-1-X.
6. DANAHER, David S. *Číst Václava Havla*. 1. vyd. Přeložil SEGI, Stefan. Praha: Argo, 2016. 286 s. ISBN 978-80-257-1720-2.
7. DOLEŽAL, Bohumil. *Karel Havlíček: portrét novináře*. Praha: Argo, 2013, 142 s. ISBN 978-80-257-0967-2.
8. FIBICH, Jindřich. *Vize Václava Havla o demokracii a demokratismu [on-line]*. In: *Mezinárodní vztahy*, Vol 32 No 4 (1997), Sekce: Téma k diskuzi, [cit. 2018-04-25], 9 s. Dostupné z: <https://mv.iir.cz/article/view/1111>
9. FREIMANOVÁ, Anna. *Václav Havel, O divadle*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2012, 701 s. ISBN 978-80-87490-12-9.
10. HAVEL, Václav. '94. Praha: Paseka, 1995, 223 s. ISBN 80-7185-000-4.

11. HAVEL, Václav. *Dopisy Olze*. 1. vyd. Brno: Atlantis, 1990, 400 s. ISBN 18-011-90.
12. HAVEL, Václav. *Eseje a jiné texty z let 1953-1969 / Spisy / 3*. Vydání druhé, v elektronické podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, 468 s. ISBN 978-80-87490-30-3 (epub).
13. HAVEL, Václav. *Eseje a jiné texty z let 1970-1989 / Dálkový výslech / Spisy / 4*. Vydání druhé, v elektronické podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, 634 s. ISBN 978-80-87490-33-4 (epub).
14. HAVEL, Václav. *Projevy z let 1990-1992 / Letní přemítání / Spisy / 6*. Vydání druhé, v elektronické podobě první. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015, 543 s. ISBN 978-80-87490-39-6 (epub).
15. HAVEL, Václav. *Prosím stručně: rozhovor s Karlem Hvižd'alou, poznámky, dokumenty*. Praha: Gallery, 2006, 254 s. ISBN 80-86990-00-1.
16. HAVEL, Václav. *Rodinný večer [online]*. In: Knihovna Václava Havla – Dramatické texty VH. Praha: Knihovna Václava Havla, 2009-2018, [cit. 2017-12-17].
Dostupné z:
<https://archive.vaclavhavellibrary.org/Archive/HavelWork?eventType=Dramatick%C3%BD%20text>
17. HAVEL, Václav. *Vyrozumění [online]*. In: Knihovna Václava Havla – Dramatické texty VH. Praha: Knihovna Václava Havla, 2009-2018. [cit. 2017-12-17].
Dostupné z:
<https://archive.vaclavhavellibrary.org/Archive/HavelWork?eventType=Dramatick%C3%BD%20text>
18. HAVEL, Václav. *Zahradní slavnost [online]*. In: Knihovna Václava Havla – Dramatické texty VH. Praha: Knihovna Václava Havla, 2009-2018. [cit. 2017-12-20].
Dostupné z:
<https://archive.vaclavhavellibrary.org/Archive/HavelWork?eventType=Dramatick%C3%BD%20text>

19. HAVELKA, Miloš. „*Nepolitická politika*“: *Kontexty a tradice*. In: HAVELKA, Miloš. *Ideje, dějiny, společnost: studie k historické sociologii vědění*. Brno: CDK, 2010, 414 s. ISBN 978-80-7325-220-5.
20. HAVLÍČEK, Karel. *Co jest obec (1846)*. In: ZNOJ, Milan. HAVRÁNEK, Jan. SEKERA, Martin (Hrsg.). *Český liberalismus. Texty a osobnosti*. Praha, 1995, s. 79-88.
21. HAVLÍČEK, Karel. *Návrh nového spolku nepolitického [on-line]*. In: Česká čítanka. Články ze Slovana 1850-1852, [cit. 2018-01-22.] Dostupné z: <http://texty.citanka.cz/havlicek/sl1-56.html>
22. HAVLÍČEK, Karel. *Úvod novinářský [on-line]*. In: Kramerius, Národní knihovna Praha. *Pražské noviny, číslo 1 (2. 1. 1848)*. [cit. 2017-11-15] ISSN: 1802-775X. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/1562925>
23. HEIDEGGER, Martin. *Bytí a čas*. Přeložil CHVATÍK, Ivan. Praha: Oikoymenh, 1996, 477 s. ISBN 80-86-005-12-7.
24. HEJDÁNEK, Ladislav. *Dopisy přáteli*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1993, 134 s. Oikúmené. ISBN 80-85241-10-2.
25. HEJDÁNEK, Ladislav. *Havel je uhlík: filosof a politická odpovědnost*. 1. vyd. Praha: Knihovna Václava Havla, 2009. 110 s. ISBN 978-80-903518-7-5.
26. KAISER, Daniel. *Disident: Václav Havel 1936-1989*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2009. 280 s. ISBN 978-80-7432-012-5.
27. KUSÝ, Miroslav. *Velký Brat a Velká Sestra*. In: KUSÝ, Miroslav. *Eseje*. Bratislava 1991.
28. MACHIAVELLI, Niccolò. *Vladař*. 2. vyd. Přeložil HAJNÝ, Josef. Praha: I. Železný, 1995, 117 s. ISBN 80-237-2139-9.

29. MASARYK, Tomáš Garrigue. *Česká otázka [online]*. In: *MKP*. 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2013, [cit. 2017-11-21]. Dostupné z: http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/95/21/43/ceska_otazka.pdf.
30. MASARYK, Tomáš Garrigue. *Ideály humanitní [online]*. In: *MKP*. 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2016, [cit. 2017-11-20]. Dostupné z: http://web2.mlp.cz/koweb/00/04/26/39/49/idealy_humanitni.pdf.
31. MASARYK, Tomáš Garrigue. *Karel Havlíček. Spisy TGM – svazek 7*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996, 381 s. ISBN 80-86142-00-0.
32. MASARYK, Tomáš Garrigue. *Masarykova abeceda*. Praha: Melantrich, 1990, 229 s. ISBN 80-7023-069-X.
33. MASARYK, Tomáš Garrigue. *O demokracii: (výbor ze spisů a projevů)*. Praha: Melantrich, 1991, 153 s. ISBN 80-7023-110-6.
34. MASARYK, Tomáš Garrigue. *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*. Praha: Jan Laichter, 1904, 351s.
35. MOŽNÝ, Ivo. *Proč tak snadno...* Druhé vydání s novou předmluvou. Praha: SLON, 1999, 140 s. ISBN 80-85850-80-X.
36. NĚMECKÝ, M. *Znovuoživení pojmu občanské společnosti v současné politické teorii*. Diplomová práce na Ústavu politologie FFUK. Praha: Filozofická fakulta, 2001.
37. OPAT, Jaroslav. *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893: příspěvek k životopisu*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1990, 469 s. ISBN 80-7023-044-4.
38. OTÁHAL, Milan. *O nepolitické politice*. In: Sociologický časopis 4/98. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1998, str. 467-476.

39. PATOČKA, Jan. *Dvě studie o Masarykovi*. Kanada: Sixty-Eight Publishers, Corp, 1980, 135 s. ISBN 0-88781-078-0.
40. PATOČKA, Jan. *O povinnosti bránit se proti bezpráví*. In: *Charta 77, 1977-1989: Od morální k demokratické revoluci*. Uspořádal PREČAN, V. Praha: Československé dokumentační středisko nezávislé literatury, 1990, s. 31-34.
41. PITHART, Petr. *Obrana politiky*. Praha: Panorama, 1990, 278 s. ISBN 80-7038-223-6.
42. POPA, Bogdan. *Havel's Agonistic Realism. What Can Cosmopolitan Thinkers Learn from the Eastern European Dissent?* In: CARAUS, Tamara. PARVU, Camil Alexander, (eds.). *Cosmopolitanism and the Legacies of Dissent. Routledge Studies in Social and Political Thought*. 1. edition. New York: Routledge, 2015, 304 p. ISBN 978-1-138-78342-3.
43. PUTNA, Martin C. *Václav Havel: duchovní portrét v rámu české kultury 20. století*. Vyd. 2. dotisk. Praha: Knihovna Václava Havla, 2012, 383 s. ISBN 978-80-87490-08-2.
44. REZEK, Petr. *Filozofie a politika kýče*. 2., upr. a rozš. vyd. Praha: Ztichlá klika, 2007. 173 s. ISBN 978-80-903898-0-9.
45. SCHMITT, Carl. *Pojem politična: text z r. 1932 s předmluvou a se třemi korolárii*. 2. vyd. Praha: Oikoymenh, 2013, 124 s. ISBN 978-80-7298-491-6.
46. SUK, Jiří. *Politika jako absurdní drama: Václav Havel v letech 1975-1989*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2013, 448 s. ISBN 978-80-7432-302-7.
47. SUK, Jiří. ANDĚLOVÁ, Kristina (eds.). *Jednoho dne se v našem zelináři cosi vzbouří. Esej o Moci bezmocných*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2016, 312 s. ISBN 978-80-7285-200-0.
48. SVITÁK, Ivan. *Dialektika dějin*. 1. vyd. Index: Kolín nad Rýnem, 1989.

49. ŠIMEČKA, Milan. *Obnovení pořádku*. Brno: Atlantis, 1990, 208 s. ISBN 80-7108-002-0.
50. ŠOLLE, Zdeněk. *Století české politiky: od Palackého k Masarykovi*. Praha: Mladá fronta, 1998, 298 s. ISBN 80-204-0696-4.
51. ŠPIRIT, Michael. *Čtení o Václavu Havlovi: autor ve světle literární kritiky*. Antologie. 1. vyd. Praha: Institut pro studium literatury, 2013, 192 s. ISBN 978-80-87899-00-7.
52. TUCKER, Aviezer. *Fenomenologie a politika: Od J. Patočky k V. Havlovi*. Olomouc: Votobia, 1997, 249 s. ISBN 80-7198-223-7.
53. VODIČKA, Libor. *Vyjádřit hrou: podobenství a (sebe)stylizace v dramatu Václava Havla*. 1. vyd. Praha: Brkola, 2013, 218 s. ISBN 978-80-905714-1-9.
54. VYSKOČIL, Ivan. HAVEL, Václav. *Autostop: pátá hra Divadla Na zábradlí*. Praha: Dilia, 1961, 77 s.
55. WEBER, Max. *Metodologie, sociologie a politika*. Přeložil HAVELKA, Miloš. Praha: Oikoymenh, 1998. 354 s. ISBN 80-86005-48-8.
56. ZNOJ, Milan. *Havlova antipolitika na různý způsob*. In Soudobé dějiny 3/2014. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, str. 410-421. ISSN 1210-7050.
57. ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. 1. vyd. Praha: Argo, 2014, 566 s. ISBN 978-80-257-1213-9.